

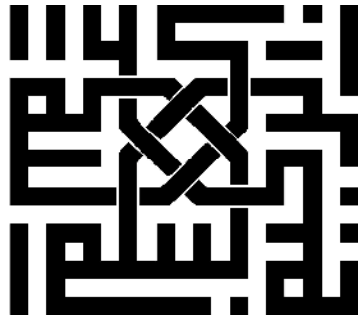
۷ کارنیل، بزرگترین شبکه موفقیت ایرانیان می باشد، که افرادی زیادی توانسته اند با آن به موفقیت برسند، فاطمه رتبه ۱۱ کنکور کارشناسی، محمد حسین رتبه ۶۸ کنکور کارشناسی، سپیده رتبه ۳ کنکور ارشد، مریم و همسرش راه اندازی تولیدی مانتو، امیر راه اندازی فروشگاه اینترنتی، کیوان پیوستن به تیم تراکتور سازی تبریز، میلاد پیوستن به تیم صبا، مهسا تحصیل در ایتالیا، و.... این موارد گوشه از افرادی بودند که با کارنیل به موفقیت رسیده اند، شما هم می توانید موفقیت خود را با کارنیل شروع کنید.

برای پیوستن به تیم کارنیلی های موفق روی لینک زیر کلیک کنید.

www.karnil.com

همچنین برای ورود به کانال تلگرام کارنیل روی لینک زیر کلیک کنید.

<https://telegram.me/karnil>

حسن نامہ می داکٹر صدیق

گرد آورندگان:

صدیاری وظیفہ - سید احسان شکر خدایی

انتشارات تکدرخت

۱۳۸۸

عنوان و نام پدیدآور: جشن نامه دکتر صدیق / صدیاری وظیفه، احسان شکرخدایی.

مشخصات نشر: تهران: تکدرخت، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری: ۲۶۰ ص؛ ۱۴×۲۱ س.م.

شابک: ۴-۰۶-۵۵۵۹-۶۰۰-۹۷۸ / وضعیت فهرست نویسی: فیبا

موضوع: محمدزاده صدیق، حسین، ۱۳۲۴ - - یادنامه‌ها

موضوع: محققان - - ایران - آذربایجان. موضوع: نویسندگان ایرانی - - سرگذشتنامه

شناسه افزوده: وظیفه، صدیاری، ۱۳۳۸ -

شناسه افزوده: شکرخدا، احسان‌الله، ۱۳۵۷ -

رده بندی کنگره: PIR ۳/۸۲۰۳/ج۸۳۱۸ ج۵ ۱۳۸۸

رده بندی دیویی: ۸/۶۲۸

شماره کتابشناسی ملی: ۷۱۷۳۰۸۱

جشن نامه‌ی دکتر صدیق

گردآورندگان:

صدیاری وظیفه - سیداحسان شکرخدایی

آماده‌سازی و تولید: مؤسسه‌ی دانش سهند و سیلان

نشانی: خیابان جمهوری، بعد از تقاطع سی‌تیر، جنب کوچه شبیانی، پلاک ۵۴۸، ط همکف

تلفن: ۶۶۷۲۵۵۵۹ - فاکس: ۶۶۷۲۷۵۵۰

طرح روی جلد: مرتضی یزدانی دینانی

سال نشر: ۱۳۸۸ - محل نشر: تهران - شماره‌گان: ۲۰۰۰ - چاپ اول

شابک: ۴-۰۶-۵۵۵۹-۶۰۰-۹۷۸

فهرست مطالب

۹.....	جدول آسان خوانی متون ترکی
۱۱.....	اؤن سۆز
۱۹.....	پیشگفتار
۴۱ - ۲۲۶.....	بخش اول. مقالات
۴۳.....	دکتر صدیقین بیر بؤلوم اثرلرینه باخیش (مهندس م. کریمی)
۵۹.....	توکنمز انرژى (محمد داوریار اردبیلی)
۷۵.....	پروفیسور صدیق، یار دیرین فرهنگ و ادب آذربایجان (مهندس امیر چهره‌گشا)
۸۴.....	دیوان لغات التترک (دکتر اسرافیل باباجان)
۱۰۸.....	دیوان لغات التترک (دکتر محمد حلیم یارقین)
۱۲۰.....	برگردان دیوان لغات التترک (دکتر حسین م. گونیلی)
۱۲۶.....	آشنایی با گلشن راز (مهندس محمدصادق نائی)
۱۳۷.....	قارا مجموعه (اکبر حمیدی علیار)
۱۴۱.....	نباتی، بزرگ‌ترین شاعر ترکی گوی ایران (خسرو سرتیسی کلیبر)
۱۴۷.....	دیوان اشعار ترکی فضولی (دکتر صدیار وظیفه)
۱۴۹.....	تفکیک سره از ناسره (مهندس شکرخدایی)
۱۶۱.....	یوز اثره بیر باخیش (اسدالله مردانی رحیمی)
۱۶۹.....	ایرانلیک تیل شناس عالم (دکتر غلام کریم)
۱۷۹.....	اقیانوسی به عمق دل‌ها (دکتر مرتضی مجدفر)
۱۸۴.....	دکتر صدیق، پژوهشگر آذربایجان (میثم سرابی)
۱۸۷.....	نقش دکتر صدیق در ترجمه‌ی منظوم گیلکی حیدرآبا (سیامک سلیمانی)

۱۹۱	ماه در مه (س. الف. نسیملو).....
۲۱۶	معلمی عدالتخواه (جبرائیل سیف هریس).....
۲۱۹	افتخار ملت (جعفر نورمحمدزاده).....
۲۲۱	سیری در رساله‌های موسیقایی (ناصر بهنژاد).....
۲۲۷-۲۵۴	بخش دوم. اشعار
۲۲۹	بایاتی (جمشید شیبانی).....
۲۳۰	دوزگون استادیم (محمد سبحانی).....
۲۳۱	سنه مندن سلام اولسون (حسین آغیارلی).....
۲۳۲	صدیقین مکتبی (حسین شهرک- میرزا).....
۲۴۳	یاز صدیق (مهندس محمدباقر باقری- ارکین).....
۲۴۶	اونوتمام سنی (عبدالعلی مجازی).....
۲۴۸	تورک ادبیاتی سرداری (جعفر اسماعیل‌زاده خرقانی).....
۲۴۹	اتحاف اولور عزیز اوستادیم (شریفه جعفری- دنیز).....
۲۵۱	مرد میدان (شهرام شاهرخ‌نیا).....
۲۵۳	گلشن راز (مهندس شکرخدايي).....
۲۵۵-۲۷۲	بخش سوم. افزوده‌ها و آلبوم عکس

جدول آسان خوانی متون ترکی

برای آسان خوانی متون ترکی، برخی تغییرات در نگارش کلمات ترکی و کلمات دخیل عربی و فارسی در این کتاب اعمال کردیم که در جدول‌های زیر نشان می‌دهیم:

۱. جدول واکنگاری

معادل حروف لاتین	مثال	نشانه‌های واکنه‌های ترکی
almaq	A , a	آ ، ا (گرفتن)
əl	Ə, ə	ال (دست)
ilan	İ, i	ایلان (مار)
qızıl	I, ı	قیزیل (طلا)
sol	O, o	سول (چپ)
söz	Ö, ö	سوز (سخن)
ulduz	U, u	اولدوز (ستاره)
düzmək	Ü, ü	دؤزمک (چیدن)
yel	E, e	یئل (باد)

۲. جدول آواکنگاری

معادل حروف لاتین	مثال	نشانه‌های آواکنه‌های ترکی
buz	B, b	ب / بد / بب / بب
öpmək	P, p	پ / پد / پپ / پپ
toy	T, t	ت / تد / تپ / تپ
Sürəyya	S, s	ث / ثد / ثپ / ثپ
can	C, c	ج / جد / جپ / جپ
çaxmaq	Ç, ç	چ / چد / چپ / چپ
Həvva	H, h	ح / حد / حپ / حپ
xalıq	X, x	خ / خد / خپ / خپ
daş	D, d	د / دد

جدول آسان خوانی متون ترکی ۱۰

zövq	Z, z	ذوق	ذ / ذ
bir	R, r	بیر (یک)	ر / ر
ziğ	Z, z	زیغ (گل)	ز / ز
jalə	J, j	ژاله	ژ / ژ
sərin	S, s	سرین (خنک)	س / س / س / س
şəhid	Ş, ş	شهید	ش / ش / ش / ش
sidq	S, s	صدق	ص / ص / ص / ص
zəlalət	Z, z	ضالالت	ض / ض / ض / ض
Tur-e Sina	T, t	طور سینا	ط / ط
zill	Z, z	ظل	ظ / ظ
Cə`fər	`	جعفر	ع / ع / ع / ع
bağ	Ğ, ğ	باغ	غ / غ / غ / غ
fəna	F, f	فنا	ف / ف / ف / ف
qaş	Q, q	قاش (ابرو)	ق / ق / ق / ق
kəsmək	K, k	کسمک (بریدن)	ک / ک / ک / ک
gəzmək	G, g	گزمک (گشتن)	گ / گ / گ / گ
diləyim	Y, y	دیله گیم (آرزویم)	ی / ی / ی / ی
lalə	L, l	لاله	ل / ل / ل / ل
miskin	M, m	مسکین	م / م / م / م
incə	N, n	اینجه (ظریف)	ن / ن / ن / ن
vaxt	V, v	واخت (وقت)	و / و
hilal	H, h	هلال	ه / ه / ه / ه
yaban	Y, y	یابان (دشت)	ی / ی / ی / ی

اۇن سۆز

باجارېق يۇللارېندا يانان ايشېق

استاد صدېقېن عمر ايشېقېنا تۇپلانېب گلن قلم صاحبلرى، او اونودولماز گنجھ،
 اۇز اۆرك سۆزلرېنى شعر و يازبالارېندا دېلھ گتېردېلر. منجھ، اوخونان شعرلر آراسېندا،
 آذربايجانېمېزېن مبارز شاعر اۇغلو حسين شھرکېن خلق وارې يازبلان شعرى او
 گنجھنېن شاه اثرى اېدى. شھرک:

"صدېق بېر لشکردېر تجھېزاتېلا،

او هم فرماندھدى، همدھ سربازدى،

نقشھسى، تاکتېكى، تۇپو، تانکې وار،

صدېق بېر سرداردېر، ائلھ جانبازدېر."

- دئمکلھ، چاغداش آذربايجان شعرېندھ يازدېغې واقعى شعرلرېنېن داھادا پارلاق
 نمونھلرېندن بېرېنى يازمېشدېر. او بو دۆرد مصرع شعرېندھ بېر يورولماز انسان عمرۇنۇ
 قلمھ آلْمېش اۇنو اولدوغو كېمى تحليل ائتمېش و اۇخوجوسونو اېستھدېگى نقطھيھ
 آپارېب چېخارمېشدېر. اېنانېرام كى، بو دۆرد مصرع گلھجك اېللردھ بېر چۇخ علمى
 تحليلى مقالھلرېن فاكْتېك سन्दلرېندن اۇلاچاق. بېز چاغداش آذربايجان شعرېندھ تايې
 تايېلمايان بو شاعرانھ باخېشېن سۇنراسېندا:

"سنگرى بوشلامېر، رزمى ترك ائتمېر،

رقېبېن جنگى وار، بد آھنگى وار،

بن بستھ يۇل تايېب دۇگون آچماغا،

صديقين مين فنى، مين ترفندى وار.

- دئيىلن مصراعلاردا دا، ممدوحون باجاربق دنيا سېنا و اۇنون ايشلرينده اۇلان اۇنملرله تانېش اۇلوروق. دئمك صديق دنيا سې بئله بير دنيا دېر. اۇنون مركب و مكمل وارلېغېنى اۇلدوغو كيمي قلمه آلان شاعرين شعرى مجموعهميزده يئرلشديگينه گۇره، آغبرلامايا گلن باشقا بير مقاله دن، شهركله اورتاق فكرهميزه بير داياق گتيرمك ايسترديم.

"تبريزين يئتيشديردىگى شخصيتلردن بيرى ده حرمتلى عالم، گۇركملى مدنى خادام، اديب، نظريه چى، استعدادلې يازبچى، عقلى امك محصولو، درين نظرى بيلىگى ايله فرق لنن بيلىگين، سون درجه تواضع كار، چۇخلو انسېكلوپدېك معلوماتا مالك، ضيالى اداسېندان، منم- منم ليكدن، اۇزۇنۇ به گنمك خسته ليگيندن، معلومات ساتماقدان، (پداننت لېقدان) خلقېن گۇزۇنه عالمليك تۇزو سپكمدن چۇخ- چۇخ اوزواق، قاينار و مقصد يۇنلۇ مدنى فعاليت گۇسترهن يازبچى لېق ايشلرينى علمى صورتده اساسلاندىبران و پلانلې قايدا دا آپاران مؤلف، چۇخ جهتلى ادبى- بديعى يارادبچى لېق استعدادېنا، آراشدېرېچى باجارېغېنا، گرگين عقلى امك و مشاهدە چيليك قابليتېنه، گۇجلۇ حقيقى معاصرليك حسېنه مالك معارفچى، بۇيۇك اديب و مدنيت خادملرى نين صداقتلى وارثى و دوام چېسې، بشرى دۇشۇنجه و احوال - روحيه صاحې، يۇكسك عضوياتلې ضيالى، اجتماعى تعليماتچى، مىلى وارلېغې مېزېن جسور مدافعه چيسى، بين المللى مقياسلار دۇشۇنن، حياتلا محكم علاقەده اۇلان، فعال حيات موقعينده دوران، زمانلا آياقلاشان حس، حركت، عشق و معنا دۇلو اثرلر ياردان، وطن تۇپراقلارېنا محبت حسى و سۇگيسى (آنا، آنا سۇدۇ و اولاد كيمي) چۇخ گۇجلۇ اۇلان، بنزرسيز يازبچى لېق اوسلوبو و اۇزۇنه مخصوص يازې گۇزه لىگى ايله سئچيلن، قوتلى تربيه وى تمايل لو يازبچى، انسانى، خلقى ليك، اجتماعى رئاليزم و وطن پرورليك

موقعیندن قلم‌ووران، زمانه‌میزه لایق حیاتی و معنوی انرژیی ایله دۆلوب - داشان اثرلر مؤلفی، دیلینده لهجه‌سینده خلقدان سۆزۆلۆب گلن بیر ساده‌لیک، شیرین‌لیک، دوزلولوق، آخې جېلېق، اۆره‌گه یاتېم‌لېلیق و شعریت اولان، یازبلاربندا آیدېن‌لېق، دقیق‌لیک و معنالېلیق آپارېجې یئر توتان، چۆخ جهتلی و حیرت‌لندیرجی علمی شخصیت، خلقې مېزېن ملی - مدنی حرکاتې‌نېن وظیفه و مقصدلرینی علمی صورتده معین ائندن، تاریخی حافظه‌میزه غیدا وئرهن، دیلچی عالم، ادیب، فیلولوق، امکدار ژورنالیست، ادبی علملر دکتر حسین محمدزاده صدیق‌دن سۆز گئدیر... " (محمد داوریار/ ص ۶۰)

استاد صدیقین شاگردلریندن اولوب، اونون ادبی- علمی چۆره‌سینی تام دقتله اؤیره‌ن بو قلمداشېمېز ایسه، بیزه ایناندېرېر کی، استاد صدیقین تۆکنمز معنوی ثروتی او قدر گئیشدیر کی، بۆتۆن آذربایجان بویدا یایلېدېر. جناب داوریارېن بو یئرلی ادعالاری بۆتۆن عالم‌لریمیزین و آراشدېرماجلاربمېزین چاتدېغی قناعتلرله اوست- اوسته دوشور. بو ایسه، علمی محیطیمیزین چاتدېغی واحد بیر قناعت دیر دئسه‌ک، سۆزۆن دۆزۆنۆ افاده ائتمیش اولوروق. تامامیله اورتاق فکرلریمیزی انعکاس ائدن بو یازبدان باشقا، هئج وقت بیزیم اولکهدده اولمایان اما استادی اوزاقدان اوزاغا اؤیره‌ن دکتر باباجانین جشن‌نامه‌یه داخل اولونان بیر مقاله‌سیندن بیر پاراگرافی دقتینیزه چاتدېرېرام. او یازېر :

" حسین م. صدیق دیگر اثرلرینده ده گۆرۆلدۆگۆ کیمی، ایران آکادمیک دنیا‌سېندا، ساده، آخېجی و قېسا جمله‌لری ایله مشهور بیر آکادمیسیندیر. او، مدرن فارسجانی اولدوقجا باشاری ایله قوللانان بیر آکادمیسیندیر. صدیقین دیوان چئویریسینه مدرن فارسجادا کلمه قوللانېمې آچېسېندان باخدېغېمېزدا ان چۆخ دقت چکن نقطه چۆخ یئنی فارسجا کلمه قوللانېمېدېر. ایران اسلام انقلابیندان سونرا مدرن فارسجادا آرتان بو

اگىلىم، گۆنۈمۆز ايران گنجلىگى نىن چۈخ رغبىت ائىدىگى بىر اگىلىمدىر. بونو گۆز اۇنۇنە
 آلان صدیقین قوللاندىغى بعضى يىنى فارسجا كلمه لره اۇرنك وئرمك گرە كىرسە: در
 هم ريختگی (= قاربشېقلىق، دوزە نسيزلىك، ص ۲۰)، تك نگارى (= درنېلمه سینه توم
 يۇنلری ایله بىر قونودا یازما، ص ۲۶)، سخت باوری (= اینانېلماسې زور، ص ۳۲)،
 واژه پژوهی (= كلمه بىلىم، ص ۳۴)، گویش شناسی (= لهجه بىلىم، ص ۳۸)،
 پدیدآورنده (= مؤلف، ص ۲۴)، پژوهنگاری (= بىلىمسل یازېچېلىق، ص ۲۶)،
 سازه شناسی (= یاپې بىلىم، ص ۴۲)، بازپسین (= سونونجو، ص ۵۰)، بازپردازی (=
 بورجولوق، ص ۵۵)، باورپژوهی (= اینانچ بىلىم، ص ۵۷)، خون گرایى (= عرقچىلىق،
 ص ۶۰)، سر هم بندى (= دقت سىزلىك، ص ۶۲) ... وس. " دیوان لغات الترک دن
 بحث ائدن بو مقاله ده اولدوغو كىمى استاد صدیقین بۆتۆن یۇنلرینده لرده چاغداشلىق
 دنیاسېنى نمایش ائدییریر. بو اۇنو گۆستیریر كى استادین گۆزۆندن هئچ بىر یۇن
 یاپیناسې دگیلیر. و یالئیز آذربایجان ادبیاتی ژانرلاریندا و موضوعلاریندا دگیل، بلکه
 فارس ادبیاتیندا اؤز قایغېسېنى گۆسترن استاد صدیق هر نه یه بىر چاغداش انسان گۆزۆ
 ایله باخیر. یقین كى هر بىر انساندان گۆزله نیلن بو شرفلى ایش استادین دنیا گۆرۆشۆنۆ
 بیزه وورغولا ییر. سۆزۆن بوراسېندا، ایستردیم عصرلر بویو ادبی محیطیمیزین آچېلماز
 دۆگۆنلریندن بىرىنین ده یاخېن ایللرده استاد صدیق طرفیندن آچېقلانماسېندان سۆز
 آچان باشقا بىر تدقیقاتچېمېزین دقتینه بىر داها دقت ائدک. او یازیر :

"حرمتلى استاد ۳۲ ایل قارا مجموعه نین فکرىنى باشېندا دولاندىراندان سۇنرا
 ۱۳۷۹دا شیخ صفى نین رساله لری نین بىرىنده «سنه قارا مجموعه دن بىر حصه
 یازدېم...» جمله سینه اوغرادېقدا و دالېسېنجا استانبولدان گتیردیگی یادداشتلارا
 مراجعت ائدیپ و البویوروق رساله سینی تاپدېقدا بو سرین باشېنى آچیر و قارا
 مجموعه نین حقیقتینی کشف ائدیر و نهایت بو نتیجه یه گلیب چاتیر كى قارا مجموعه

ترکیب‌بندی گن «قارا» کلمه‌سی بویوک و حجیملی اولماق معناسیندا، قارا مجموعه ایسه بویوک مجموعه دئمکدیر کی شیخ صفی زمانی و اوندان سونرا، اونون مریدلری طرفیندن مختلف عرفان و سیر و سلوک موضوعلاریندا نثر و نظم صورتینده یازیلوب بیر یئره توپلانارمیش و بوتون زاویه‌لر و خانقاهلاردا، حق و حقیقت طالبلرینه تدریس اولارمیش؛ بو حقیقتین کشفیندن سونرا، استاد مختلف الیازمالار و چاپ اولموش قاینالاردا شیخ صفی‌نین شعرلری و اونون ادبنا یازیلان رساله‌لری و داها دؤغروسو، مریدلری‌نین دیلیندن قلمه آلبان نصیحتلر و گؤستریشلرینی توپلایب و قارا مجموعه عنوانیندا چاپا یئتیریب، البته بو نتیجه‌دهه چاپلار کی بو توپلولارین قارا مجموعه آدناسی شیخ صفی‌نین اؤز یازدبقی قارامجموعه ادلی بیر اثرین یارانماسیندا ایره‌لی گلیر کی هله‌لیک اوندان اثر یؤخدور. (اکبر حمیدی علیار / ص ۱۳۸)

بیر آذربایجانلی فیلسوف دان ائشیتدیم کی، «اگر بیری بیر کشف ائتمیرسه، بیر باغلی رمزی آچمیرسا، اونا عالم دئمک اولماز.» استاد صدیقین آچدبغی دوگونلر همیشه تاریخی باخمدان دگرلی و گرکلی اولوبدور. استادین قارا مجموعه باره‌سینده آچدبغی دوگون و توپلادبغی سندلر ادبی محیطیمیزده اوز وئرن تای‌سیز بیر حادثدیر. اونون آچدبغی قارا مجموعه دوگونو بوگونۆمۆزۆن و گله‌جگیمیزین علمی آراشدیرمالاریندا بیر چوخ شهبه‌لره سون قویان سندلردن اولاجاق.

"... - جی ایللرده - ۵۰ - ۱۳۴۰ - تکجه آذربایجان یوخ، بلکه بوتون ایرانی شاهلیق رژیم‌نین قارانتبسی بوروموشدور و دیکتاتورلوق حکم سؤرؤدۆ. او زمان ظالم دیکتاتورون قبلنجی‌نین دالی و قاباغی کسرلی اولراق، امپریالیسم ایله ایگنجه‌لر قوروب، ملتیمیزه قان قوسدوروردو. بئله بیر دوراندا آذربایجان ضیالپلاری ساکت اوتورمامبشارلار و میدانی بوراخمامبشارلار. تاریخین همیشه‌سی کیمی تبریز سینه‌گریب،

ايگيدلرينى ميدانا گۆندەرمىشىدى. گنجلر، بىر الدە سلاح، بىر الدە قلم، ظلمتى يارماق
 اۇچۇن شەرلردە، كندلردە، داغلاردا، اورمانلاردا دۇيۇشە چېخېرلار.
 آنجاق قلم سلاحى اۆز ايشىنى گۆرۆر. دۆزگۆن دە بئله بىر فيرتانالي زماندا بىر
 چالېشقان يازېچې كىمى سىنەگريپ، اينە قلم آلېر. آذربايجان تاريخىندىن،
 ايگيدلريندىن، كۆلتۆرۆندىن و وارلېغېندان يازېر و ملتى اۇياتماغا چالېشېر. صديق
 دورمادان - يانمادان يازېر - يارادېر. آنا دىلېنە يازماغا ايمكان وئرمەبىرسەلردە، فارسجا
 يازماقدان چكىنمەبىر. زمانلا آددېملايېر و ايرەلى گئدىر. اۇنلارغا كتاب يازېر؛
 آراشدېرمالار ايرەلى سۆرۆر. فولكلور تۇپلايېر، آنجاق ساكت اۆتورماق گناھى دىر - دئيه
 چالېشېر. بونا گۆرەدە دفعەلرلە توتولور، دوستاق اۇلور، آنجاق سوسمايېر. آزادلېق
 عشقىلە چېرېنېر و نھايت ملتىمىز غلبە چالاراق، آزادلېق نسىمى اۆلكەمىز اسىر. (م.
 كرىمى / ص ۴۶)

دئمك هر ايشى وقتىندە گۆرمك و هر ايشى زمانىندا يئرئىنە يئتىرمك قابلىتى
 استادېن گنجلىك ايللرېندىن بىر دگىشمز خصوصىتلىرىندىن دىر. بو زمان قاتارېندان
 گئرىدە قالماماق دئمكىدېر. بو زمانېن اۆزۇنە دە دايانماق ماجالى وئرمەمك دئمكىدېر.
 حيات بو كىمى انسانلارېن اونودولماز قوللوقلارېلە گۆزلىشمكده اولوبدور. اوزون ايللردىن
 برى شرايطى گۆز اۇنۇنە گتيردىكدە، الى قلملى بىلىك آدمالارېمېزې نظردين
 كئچىرەرکن، كىملر خلقە داھا آرتېق خدمت ائدە بىلدى؟ سورغوسو اورتايا گلندە،
 هميشە بىرىنجى دۇنە استاد صديقېن آدې چكىلېر و سۆنرا، اولو آذربايجانېمېزېن اۆلمز
 اۇغوللارېنېن گونىلمەلى آدلارې سېرايلا بىر- بىرىنېن آردېلا دوزولور. اۇن سۆز
 كىمى يازدېغېم بو مقاله نېن اۇنېندان اوتوز ايل گئرىيە دۇندۆكدە، هئچ وقت يوخارېداكى
 سورغودا بىرىنجى يئرى استاد صديقدين باشقا بىر كىمسە توتا بىلمەمىشىدېر. البتە

استادین یاشیدلارینې نظرده آلاق بو قناعته چاتمالې اولوروق، یوخسا بویوک آذربایجانیمیزدا همیشه نهنگ آدملا آز اولمایبیدر.

منه ائله گلیرکی، بو بیلیک معلمی و بویوک عالم، هئچ وقت زیروه‌سینی دگیشنلردن اولمایاجاقدیر. او، گنجلیک ایلریندن بری، داشیدبغی مسئولیت حسینیی بیر آندا اولور اولسون، بئله قیراغا قویا بیلمه‌میشدیر. او، چالیشماغی چوخ تتر اویرنمیشدیر. ائله‌جه ده، چالیشماغی باجراماق اونون ایشینین ایره‌لیله‌ییشینده داها دا اونملی اولموشدور.

بیز استاد صدیقین یارادبجیلیق یوللارینین جور به جور قوللارینې الیمیزده اولان توپلویا آلدبیمیز یازیلاردا آنجاق اشاره‌لرینی اویرنه بیلیریک. بونو بیر داهادا قید ائدک کی، استادیمیزین باره‌سینده الیمیزه چاتان بو یازیلار یالیز بیر یارادبجیلیق گنجه‌سینده اوخونماق امکانی تاپا بیلم قیساچا یادداشتلاردیرلار و بیز بونو یاخشی بیلیریک کی، قلم دوستلاریمیزین توخوندوقلاری موضوعلار بئش – اون دقیقه ایچینده اوخوماق اولان یازیلاردان عبارت مقاله‌لردیر و یاخشی بیلیریک کی هم استاد صدیق دنیاسی اولدوقجا گئیشدیر و همده توپلویا آلدبیمیز قلم صاحب‌لرینده گئیش تحلیل و تدقیقلر باجاریغی گورموشوک. استاد صدیقین حیات یوللاری او قدر دانیشلمالی دیر کی، نه بو کیمی بیر اون سوزه نه ده بو کیمی "جشن نامه‌لره" سبغشار. اوخویاجاقینیز بو کتابچادا ۱۳۸۷ جی ایل تهرانین بهمن مدنیت ساراییندا (فرهنگسرای بهمن) استادین یارادبجیلیق دنیاسینې آنماق و عزیزلیمک اوچون گلن قوناقلارا اوخونان و یادا گوندریلن مقاله‌لردیر. بو مجموعه‌نی توپلاماقدا و کامپیوتر حرف‌لریله دوزولوشونده منه یاردیم ائدن گوزل انسان جناب سید احسان شکرخدايي‌دن تشکرلر ائدیرم. بیر داها دئمک ایستردیم کی، مجموعه‌یه یالیز ال چاتارلوقدا اولان سویداشلاریمیزین قید اولونان گنجه‌یه گوندردیقلر بو مقاله‌لرینده اونلارین درین حرمتلرینی و تونمز سئوگیلرینی و سئوگیلرینده اولان بیر

معلم قدسیتینی داها دا آچبق – آشکار گوره بیلیریک. استاد صدیق اوچون جان ساغلبغی
اوزون و برکتلی عمر و خلقیمیزه ابدی سعادت آرزوسیله.

صدیاری وظیفه (ائل اوغلو)
تهران – ۱۳۸۸

پیشگفتار

در تاریخ ۲۵ مردادماه ۱۳۸۷ مراسم نکوداشتی به پاس چهل و پنج سال فعالیت علمی استاد دکتر حسین محمدزاده صدیق در فرهنگسرای بهمن تهران برگزار گردید. زمانی که دوستان دکترو صدیق خواستند در هوای یار خود محفلی بسازند، چند نفر اهل هوا تلاش کردند بر اساس امیال نفسانی و اغراض ظلمانی، مانع برگزاری این نکوداشت شوند، لکن فیض روح القدس باز مدد فرمود و دعای گوشه‌نشینان بلاگردان شد.

در این مراسم که در ساعت ۱۸/۳۰ آغاز گردید، پس از تلاوت آیاتی از قرآن مجید و پخش سرود جمهوری اسلامی ایران، دو مجری برنامه یعنی آقای اکبر صالحی - شاعر خوش قریحه- و خانم ملیحه بصیر -گوینده‌ی خوش ذوق- در جایگاه خود قرار گرفتند و ضمن خوش آمد گویی به میهمانان، کلام خود را با اشعاری در مدح استاد آغاز کردند. این دو مجری توانمند در طی سه ساعت کل برنامه، به صورت دوخوانی سخنان برگزیده از کتاب‌های استاد و اشعار ایشان را و همچنین سخنان دیگران در وصف استاد را به طور متناوب در لابه لای برنامه می‌خواندند.

در ابتدای برنامه از آقای کامران شرفشاهی رئیس کتابخانه‌ی شهید فهمیده‌ی فرهنگسرای بهمن برای ایراد سخنرانی دعوت کردند. آقای شرفشاهی پس از عرض خیر مقدم، به دلیل ضیق وقت و تعدد برنامه‌ها، در مدت چند دقیقه به نقد و بررسی کتاب «دیوان اشعار فارسی ملا محمد فضولی» پرداختند. پس از ایشان آقای شببانی

- شاعر بایاتی‌سرا- به مدت ۵ دقیقه برای قرائت چند شعر در وصف شخصیت علمی استاد به روی صحنه رفتند. در ادامه‌ی برنامه از گروه موسیقی هارای تبریز خواسته شد که برای اجرای برنامه در جایگاه خود - که از قبل آماده شده بود- قرار بگیرند. گروه هفت نفره‌ی دانشگاهی هارای به سرپرستی آقای «رضا حسینی بقانام» با هنرمندی و تسلط به مدت ۲۰ دقیقه به اجرای برنامه پرداختند. خواننده‌ی این گروه، آقای «رامدل» برنامه‌ی گروه را با دکلمه‌ی شعر «گن‌دیرم ائومیزه من»^۱ از استاد و اجرای شعری در وصف مقام استاد با زیبایی به پایان بردند.

بعد از اجرای موسیقی، از آقای «میرزا طهماسب پور» متخلص به شهرک - شاعر و یکی از طنزپردازان برجسته - دعوت شد تا شعر خودشان را قرائت کنند. در ادامه، آقای عظیم آقایی - شاعر جوان و پرشور کشورمان - نیز با احساس، شعری در وصف مقام استاد خواندند. سپس، آقای مهندس «محمدصادق نایی» مقاله‌ی خود را تحت عنوان «گلشن راز ترکی» قرائت کرد. این محقق جوان در مدت زمان اندکی که در اختیار داشت در مورد یکی از کتاب‌های مهم استاد به نام «گلشن راز شبستری به روایت شیخ الوان ولی شُرّازی» نکات ارزنده‌ای را بیان کرد که از جمله، بررسی این دیوان از دیدگاه اتم‌شناسی و علوم روز بود. چنان که شیخ محمود شبستری می‌گوید:

اگر یک قطره را دل برشکافی
 برون آید از او صد بحر صافی
 دل هر حبه‌ای صد خرمن آمد
 جهانی در دل یک ارزن آمد

ایشان در ادامه به تشریح زحمات چهل ساله‌ی استاد در زمینه‌ی بازشناسی و بازخوانی این نسخه‌ی خطی پرداختند. پس از آن از اینجانب جهت نوازندگی تار

^۱ محمدزاده صدیق، حسین. تبریز یوللار پند، تهران، ۱۳۸۰، ص ۷۸.

دعوت شد. حقیر با غزلی از سید عمادالدین نسیمی، تصنیفی را در راست پنجگاه اجرا کردم. و در پایان با دکلمه‌ی غزلی فارسی همراه با موسیقی، به اجرای خود پایان دادم.

آن گاه از آقای «کریم مشروطه‌چی» (سونمز) - شاعر پیشکسوت - درخواست شد تا شعر خود را بخوانند. در ادامه، آقای صدیار وظیفه (ائل اوغلی) - سردبیر مجله‌ی خدآفرین - برای قرائت مقاله‌ی خود در مورد کتاب «اشعار ترکی ملامحمد فضولی» در پشت تریبون حاضر شدند و به ایراد سخنرانی پرداختند.

پس از آن، دو هنرمند برجسته آقایان عاشیق «احمد حمیدی» و عاشیق «بهبود نظری افشار» در حدود ۲۰ دقیقه با مهارت و چیره‌دستی به اجرای دونوازی ساز (قوپوز) مشغول شدند.

سپس نوبت به سالک صافی ضمیر طریقت، آقای «ولی شاه محمدی» (گولدورلو ولی) رسید که با اخلاص و صفای قلبی اهل دل، شعری در وصف ارادت خود به استاد خواندند.

پس از ایشان آقای «دکتر مرتضی مجدفر» - روزنامه‌نگار برجسته و پژوهشگر - ضمن بیان خاطراتی از جوانی استاد و ذکر سخت‌کوشی و همت والای ایشان طی سال‌های فعالیت مطبوعاتی‌شان، اندکی در مورد کتاب «سه سنگیاد باستانی» صحبت کردند که به دلیل محدودیت زمانی سخنانشان ناقص باقی ماند.

در ادامه، آقای «عبدالعلی مجازی» - شاعر پیشکسوت - برای قرائت شعرشان در مورد استاد، به پشت تریبون رفتند. آن گاه نوبت به آقای «کاوایان» رسید و ایشان در مورد اشعار استاد به بیان نظر مشغول شدند و گفتند که: بعد شاعری استاد را ابعاد علمی ایشان در سایه انداخته است. و چند شعر لطیف استاد را معرفی و تحلیل کردند. پس از سخنان ایشان، یک کلیب تصویری از زندگانی استاد (از کودکی تا زمان حال)

پخش شد که در آن علاوه بر عکس‌های ایشان، تصاویر جلد کتاب‌ها به همراه بعضی از تقدیرنامه‌ها نشان داده شد. آن گاه دو مجری برنامه، از استاد خواهش کردند تا به روی صحنه تشریف بیاورند. زمانی که استاد به روی صحنه رفتند، جمعیت به پا خواستند و ادای احترام کردند. استاد نیز از تمامی حضار و کسانی که زحمت کشیده بودند تشکر و قدردانی کردند. بعد از سخن ایشان، دو مجری هر کدام دو سؤال از استاد پرسیدند و استاد نیز پاسخ دادند.

پس از پایان صحبت استاد، عده‌ای از ارادتمندان و علاقه‌مندان به روی صحنه آمدند و با تقدیم گل و هدایا، محبت قلبی خود را نثار ایشان کردند. آن گاه آقای کامران شرفشاهی از طرف فرهنگسرای بهمن یک لوح تقدیر و یک تابلوی نقاشی (تصویر خود استاد) را تقدیم کرد.

در انتهای این برنامه گروه موسیقی پیفون، به سرپرستی آقای پیفون به مدت ۲۰ دقیقه، به اجرای برنامه پرداختند. نکته‌ی جالب توجه این بود که تمامی افراد این گروه را نوجوانان تشکیل می‌دادند که با مهارت و زبردستی کمانچه، قویوز و تار می‌نواختند و به همراه ایشان یک گروه سه نفری نوجوان هم آواز می‌خواند.

* * *

اینک در ذیل به معرفی یک مقاله‌های فارسی به ترتیبی که در کتاب آمده است، خواهم پرداخت. در این راه، جناب آقای صدیار وظیفه نیز مقاله‌های ترکی را مورد مذاقه و بررسی قرار دادند تا بتوانیم کار را به سرانجام خود برسانیم. امید است بضاعت ناچیز ما در نظر عاشقان استاد مقبول افتد و اهل تحقیق را از آن فایده‌ی حاصل آید:

به جز از خدمت کوی تو مرا کاری نیست،
خدمت توست که ای دوست! در آن عاری نیست.

پروفسور صدیق، یار دیرین فرهنگ و ادب آذربایجان

امیر چهره گشا

نویسنده و روزنامه‌نگار

در این مقاله، زندگی استاد به صورت گذرا مورد بررسی قرار گرفته است و ضمن قدردانی از زحمات چندین ساله‌ی استاد، به معرفی اجمالی آثار ایشان پرداخته است. نگارنده، استاد را یکی از استوانه‌های فرهنگ و ادبیات آذربایجان می‌داند که به صورت خستگی ناپذیر، کاروان علم، ادب و فرهنگ را از سرگردانی در سراب و برهوت فقر فرهنگی نجات داده است: «به جرأت می‌توان گفت که اگر امروز زبان و فرهنگ و در کل هویت آذربایجانی می‌تواند در برابر هجمه‌های فرهنگ‌ستیزان پایداری نماید، مرهون مساعی اشخاصی هم‌چون ایشان است.»

در فرازی دیگر به معرفی فعالیت‌های مطبوعاتی استاد می‌پردازد. از آن جمله نشریه‌ی «یولداش» است که نقش مهمی در افشای اغراض پنهانی دشمنان و دفاع از حقوق مظلومان و مستضعفان - در ابعاد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی - داشته است و در همان کشاکش‌های ابتدای انقلاب صدای مردمی بود که سال‌ها تحت ظلم و ستم رژیم پهلوی نتوانسته بودند به زبان مادری خود چیزی بنویسند و منتشر کنند. این حرکت روشنگرانه چنین وصف شده است: «در این مجله بعد از اخبار حوادث انقلاب در سرتاسر ایران اسلامی، حرکت‌های کارگران، زحمت‌کشان و اقوام حق طلب ایران منعکس می‌شد و رفتار ضد انقلابیون افشا می‌گردید.»

این نشریه، معرفی قهرمانان آذربایجان و آشنایی با شاعران مبارز را در رأس امور خود داشت و در تمامی شماره‌هایش روشی آشتی‌ناپذیر با شاه‌دوستان در پیش گرفته و آمریکا را به عنوان پشتیبان اصلی رژیم ستم‌شاهی مورد هدف قرار داده بود.»

از آن هنگام که «یولداش» توسط تنگ‌نظران، رفیق نیمه راه شد و از همراهی استاد باز ماند، پای‌های آهنین استاد از راه انقلاب منحرف نشد بلکه با نشریه‌ی «انقلاب یولوندا» باز در مسیر مردمان انقلابی، رسالت خویش را ادامه داد آن چنان که: «مبارزه با پس‌مانده‌های رژیم طاغوت، امپریالیسم آمریکا و حمایت از امام خمینی (ره) در تمامی شماره‌های انقلاب یولوندا مشهود بود. این دو هفته‌نامه در پروسه‌ی تکوین زبان ادبی ترکی در ایران گام‌های استواری برداشت.»

دیوان لغات التّرك

دکتر محمد حلیم یارقین

استاد دانشگاه‌های افغانستان

ترجمه‌ی دیوان لغات التّرك از آرمان‌های دیرینه‌ی استاد بود که از زمان جوانی، سودای آن را در سر می‌پروراند. این فرهنگ گرانسنگ - که توسط اعجوبه‌ی خستگی‌ناپذیر زمانه‌ی خود- محمود کاشغری تألیف شده است نشان از احاطه‌ی وسیع علمی مؤلف به مسایل گوناگون فرهنگی، جغرافیایی، زبانشناسی، دیوانی، ادبی، مردم‌شناسی، اقلیم‌شناسی، گیاهشناسی، جانورشناسی، طب و . . . دارد. این فرهنگ لغت: «قبلاً توسط دکتر محمد دبیر سیاقی به گونه‌ی ناقص (فقط شامل اسماء، صفت‌ها، ضمیرها و پسوند) و بدون آوانویسی به زبان فارسی گزارش یافته و در تهران به سال ۱۳۵۷ به چاپ رسیده بود. . . تا اینکه دانشمند ایرانی دکتر حسین محمدزاده صدیق ترجمه‌ی تازه‌ی کامل و منقّح آن را به زبان فارسی روان ترجمه کردند.»

نگارنده‌ی مقاله - که خود از ترکان افغانستان است - با استفاده از مقدمه‌ی جامع کتاب، ترجمه‌های گوناگون این کتاب را - که در جهان به زیور طبع آراسته شده است - در یازده بخش معرفی می‌کند. آن گاه به معرفی ترجمه‌ی اخیر، توسط استاد

می‌پردازد که بر اساس چاپ «معلم رفعت» و ترجمه‌ی «بسیم آتالای» صورت گرفته است. در انتها محاسن ترجمه‌ی اخیر را نسبت به ترجمه‌های پیشین در هشت قسمت برمی‌شمارد و چنین نتیجه می‌گیرد که: «استاد دکتور حسین محمدزاده صدیق با صلاحیت بایسته‌ای یکی از مهم‌ترین میراث ادبی و زبانی تورکان را به گونه‌ی بهینه‌ای به زبان فارسی به فرجام آورده و به چاپ رسانیده‌اند. این ترجمه‌ی کامل و روان نه تنها برای استفاده‌ی فارسی زبانان، بل برای تمام علاقمندان فارسی‌دان، به ویژه تورکان افغانستان از اهمیت زیادی برخوردار است.»

نگاهی گذرا به برگردان کتاب دیوان لغات‌الترک

حسین م. گونثلی

نویسنده و پژوهشگر

نگارنده پس از معرفی پیشینه‌ی پر افتخار ترکان «از کتیبه‌های سومر در بین‌النهرین گرفته تا سنگ‌نوشته‌های ترکستان شرقی» کتاب‌های دده قورقود، قوتادغوبیلیق و دیوان لغات‌الترک را از جمله کتاب‌های فولکلوریک می‌داند. وی پس از شرح پیشینه‌ی کوتاهی در مورد ارزشو قدمت کتاب دده‌قورقود و ظهور آن در کتابخانه‌ی شهر درسدن آلمان، به بیان پیشینه‌ی علمی استاد، آن گونه که با کتاب دیوان لغات‌الترک مربوط می‌شود، می‌پردازد که: «ایشان که در کنار الفباهای ترکی معاصر از جمله الفبای ترکی برگرفته از عربی، برگرفته از لاتین، بر گرفته از اسلاو، به الفباهای قدیم ترکی مانند اورخون و یئنی‌سئی و غیره نیز مسلط هستند، در معرفی آثار خطی قدیم ترکان قبل از اسلام و کتیبه‌های آنان در آسیای مرکزی و غیره هم موفقیت‌های شایانی داشته و آثاری از جمله کتاب "یادمان‌های ترکی" را به جهان علم و تحقیق تقدیم داشته‌اند.» و در انتها به شرح محاسن ترجمه‌ی نوین دیوان لغات

الترک می‌پردازد و می‌نویسد: «ایشان توانستند املائی صحیح کتابت مؤلف را با الفبای لاتین نشان دهند، متن عربی ده قرن پیش و نیز امثال، اشعار، ضرب‌المثل‌ها و سایر عبارات ترکی باستان را به فارسی امروزی ترجمه کنند، و برای هر عبارت توضیحات لازم را بدهند، قرائت صحیح کلماتی را که دارای معنی واحد و املائی دوگانه و یا چندگانه بودند و نیز درک مفهوم کلماتی را که دارای املائی واحد و معنی متفاوت بودند با مهارت تمام برای خوانندگان میسر گردانند.»

آشنایی با گلشن راز ترکی

مهندس محمد صادق نایبی

محقق و فوق لیسانس مکانیک

نگارنده به مناسبت ششصدمین سال تولد شیخ الوان ولی، کتاب «گلشن راز» شیخ محمود شبستری به روایت ترکی شیخ الوان ولی شترازی را - که هفت سال پیش با تحشیه و تعلیقات استاد به جامعه‌ی علمی ترکی‌پژوهان جهان معرفی شد - موضوع مقاله خود قرار داده است.

وی در ابتدا شیخ محمود شبستری و کتاب عرفانی- فلسفی «گلشن راز» را به علاقه‌مندان می‌شناساند، از دلیل کتابت آن و «امیر حسینی هروی» می‌گوید. آن گاه از شروح معتبر: «شرح لاهیجی»، «شرح شاه داعی»، «شرح صائن الدین علی»، «شرح عبدالرحمن جامی»، «شرح شیخ بابا نخبوانی»، «شرح کمال الدین اردبیلی» نام می‌برد.

در دیگر بخش، روایت ترکی کتاب را مورد مذاقه قرار می‌دهد. آن چنان که می‌گوید: «ترجمه و تشریح آن توسط شیخ الوان شترازی نشان می‌دهد که زبان ترکی برای بیان این گونه مسائل تا چه حد راحت‌تر و روان‌تر است.»

نگارنده، ابتدا از دیدگاه زبان‌شناسی به کتاب حاضر می‌نگرد. اینکه: «کلماتی مانند قامو به جای هامو، گیبی به جای کیمی، قارینداش به جای قارداش، اشبو به جای بو، آنجیلایین به جای اونون تک . . .» در آن قرون مرسوم بوده است و نمونه‌ی آن را می‌توان در قارا مجموعه‌ی شیخ صفی الدین اردبیلی نیز دید. در ادامه به مضمون گشایی روی می‌آورد و توضیح می‌دهد که این کتاب، در سه محور قابل بررسی است: محور اول که ترجمه‌ی مستقیم به ترکی است. محور دوم، شرح ابیات است. از آن جمله بحث ولایت را که شیخ محمود در یک بیت آورده است، «شیخ ولی» در ۱۱۰ بیت شرح می‌کند. محور سوم، اندیشه‌ها و تفکرات خود «شیخ ولی» است.

فصل آخر مختص «دکتر صدیق و گلشن راز» است. آن گونه که می‌نویسد: «این کتاب نیز در کنار دیگر آثار استاد دارای مقدمه‌ای بسیار جامع و کامل در مورد گلشن راز شیخ شبستری و شیخ شترازی است و خواننده تنها با مراجعه به این مقدمه در این زمینه سیراب می‌شود.» کتاب‌های گرانسنگ استاد، مقدمه‌های جامع و کافی‌یی دارد که نتیجه‌ی سیر علمی تعریف شده و تشریح دقیق مضمون کتاب است. انسان که خواننده بتواند با اندوخته‌ی علمی و شناختی که با خواندن مقدمه حاصل می‌کند، ظرایف، دقایق و منظور نگارنده‌ی اثر را دریابد و از پیچ و خم و حجاب استعارات، کنایات و تشبیهات بگذرد و به مقصود رهنمون شود.

بخش انتهایی کتاب‌های استاد، فصل نمایه‌ی اعلام است که: «همیشه و همیشه مورد استقبال محققین کشور بوده است . . . مزین شدن کتاب به نمایه‌ی اسامی خاص، کشف الابیات، کشف الآیات، کشف الاحادیث، شرح لغات صعب، شرح اصطلاحات ادبی و عرفانی و فلسفی همراه با ارجاع دقیق به صفحه یا بیت مربوطه تحقیق را برای یک پژوهشگر آسان می‌کند.»

نباتی، بزرگترین شاعر ترکی گوی و نقش دکتر صدیق در معرفی آن

خسرو سرتیپی کلیبر

نویسنده و پژوهشگر

این مقاله اختصاص به بررسی کتاب «دیوان اشعار ترکی سید ابوالقاسم نباتی» دارد که یک بار در سال ۱۳۷۲ توسط کنگره‌ی بزرگداشت نباتی و همکاری نشر احرار با تصحیح، مقدمه و تعلیقات استاد و دیگر بار در سال ۱۳۸۵ توسط نشر اختر چاپ شد. نگارنده، معتقد است «تنها شاعری که روح بلند شعر فضولی در او به اندازه‌ی فضولی جلوه‌گر است، صاحب شعر شیرین و شیوای "خان‌چوبان" یعنی نباتی بزرگ است. . . . بعد از فضولی، نباتی یگانه شاعری است که با خلق آثار متنوع به‌خصوص در شعر ترکی، مکتب ادبی خاص خود را دارد.» اما نباتی نه تنها در شعر ترکی همچون فضولی بلندآوازه است، بلکه در شعر فارسی نیز لطف سخن حافظ را در خود دارد آن چنان که می‌گوید:

«ای خوش آن‌روز که منزلگه من کوی تو بود،

سایه‌گستر به سرم قامت دلجوی تو بود.

این دل سوخته غارت‌زده‌ی خوی تو بود،

دوش در حلقه ما صحبت گیسوی تو بود،

تا دل شب سخن از سلسله موی تو بود.»

بعد از این مقدمه، از چاپ‌های مختلف دیوان نباتی از گذشته تا حال سخن به میان می‌آید اما بر اساس آن چه به نظر می‌رسد «دیوان تحقیقی دکتر صدیق معتبرترین چاپ دیوان نباتی است که تا به حال به جامعه‌ی شعر و ادب عرضه شده است» که برای اولین بار در سال ۱۳۷۲ در کنگره‌ی بزرگداشت نباتی در شهر کلیبر

در دو مجلد فارسی و ترکی منتشر شد. «هم دیوان فارسی و هم دیوان ترکی با مقدمه‌ی شیوا و با استفاده از منابع و مأخذ معتبر اعم از نسخ خطی و چاپی ویژه و شرح بیوگرافی لازم در اختیار علاقه مندان و دوستداران نباتی قرار گرفت. به صورتی که انواع اشعار از قصاید، غزلیات و غیره از هم جدا و به صورت الفبایی چاپ گردید؛ یعنی برای اولین بار دکتر صدیق دیوان نباتی را کاملاً علمی تصحیح و تدوین کرد. در شرح احوال و افکار نباتی و تأثیر بزرگ او به خصوص در ادبیات آذربایجانی مطالب ارزشمندی ارائه داد که این مهم در سایر نسخ نیامده بود. به طوری که حتی نسخه‌ی دکتر صدیق از نسخه‌های تحقیقی فؤاد قاسم‌زاده و ابوالفضل حسنی که در باکو تدوین شده‌اند، معتبرتر هستند.»

بعد از چاپ کتاب فوق، «آخرین کار تحقیقی ایشان در باب دیوان ترکی نباتی نسخه‌ای است که به سال ۱۳۸۵ توسط نشر مهم اختر در تبریز به چاپ رسیده است. نسخه‌ی ترکی اختر از نسخ ترکی احرار معتبرتر و علمی‌تر است.» نگارنده در ادامه‌ی مبحث به بیان ویژگی‌ها و برتری‌های چاپ جدید این دیوان می‌پردازد و یک به یک محاسن آن را به روشنی و با دقتی علمی بازگو می‌کند.

تفکیک سره از ناسره در تدوین نوین دیوان سید عمادالدین نسیمی

سید احسان شکرخدایی

نگارنده در ابتدای گفتار، شیخ فضل الله نعیمی، سید عماد الدین نسیمی و مکتب حروفیه را معرفی می‌کند و به بیان مزایای چاپ اخیر دیوان نسیمی می‌پردازد. «در پایان سال ۱۳۸۶ تدوین دیوان اشعار ترکی سید عمادالدین نسیمی توسط استاد به پایان رسید. ایشان تدوین و تصحیح دیوان نسیمی را از بهار سال ۱۳۸۴ آغاز کردند. اما در دواوین موجود از نسیمی، در هم آمیختگی اشعار، تکرار فراوان مضامین، تشابه

اشعار و کلمات، تفاوت بار مفهومی و عقیدتی بعضی اشعار، وجود شعرهای مشکوک، ضعیف و گاه فاقد مفهوم، باعث شد تا ایشان تصمیم بگیرند که انقلاب و دگرگونی بزرگی در شیوهی تدوین این کتاب به ظهور برسانند. تحولی شگرف که قطعاً تمامی چاپ‌های بعدی دیوان نسیمی را در تمامی دنیا تحت الشعاع قرار خواهد داد.

کتاب حاضر، در چهارده قسمت، بخش‌بندی شده است. سه بخش از آن دارای اهمیت خاصی است: بخش اول، شیعیه‌ها؛ بخش دوم، الفنامه‌ها و بخش سوم، مشکوکات و نظیره‌ها.

این سه بخش اصلی تکرار، تفاوت و اختلاط معنایی و لفظی قسمت اصلی دیوان اشعار نسیمی را به حداقل رسانده است. به نحوی که در بخش شیعیه‌ها آن دسته از اشعار سید که به اندیشه‌های شیعی نزدیک است در این قسمت قرار دارد. در بخش الفنامه‌ها، اشعاری که بار معنایی آن مربوط به عقاید مخصوص حروفیه است جای دارد. و بخش مشکوکات و نظیره‌ها مربوط است به اشعاری که بنا به دلایلی که ذکر خواهد شد، احتمال انتسابشان به سید بسیار ضعیف است. «استاد معتقدند بسیاری از شعراء اشعار خود را به نام او مشهور و حتی آن را در دیوان نسیمی، داخل کرده‌اند. و آن گونه که به نظر می‌رسد احتمال می‌رود عده‌ای از ارادتمندان نسیمی برای زدودن غبار تهمت کفر و بی‌دینی از چهره‌ی تابناک او، اشعاری با مضامین مخصوص دینی و مذهبی سروده و در دیوان وی مکتوب کرده باشند.»

آخرین بخش نیز مربوط به فهرس و نمایه‌های بیست و پنج‌گانه است که مانند همیشه در کتاب‌های استاد، مایه و بار علمی اثر را دوچندان می‌کند.

یوز اثره بیر باخیش

اسدالله مردانی رحیمی

دبیر بازنشسته، پژوهشگر و محقق

نگارنده‌ی این مکتوب - که از ترکان اهل تحقیق و معلم بازنشسته‌ی قشقای است و بیشتر تلاش خود را در حوزه‌ی فرهنگ‌نویسی و ثبت مواد فولکلور و سینه به سینه‌ی ایل سرافراز قشقای صرف کرده است - ابتدا از نحوه‌ی آشنایی خود با دکتر صدیق می‌گوید که «در سال ۱۳۷۸ که کتاب "آتالار سۆزو" (ضرب المثل‌های ترکی قشقای) را برای چاپ آماده کرده بودم، جهت مشورت و مقدمه‌نویسی به حضور ایشان شرفیاب شدم. هر صفحه‌ی کتاب را لحظه‌ای بیش نگاه نکرد تا این‌که دقایقی بعد متوجه شدم که حدود ۵۰ صفحه را ورق زده و خوانده‌اند. سپس ناگهان شروع به نوشتن مقدمه برای کتاب کردند. در مدت بسیار کوتاهی که من احساس نمی‌کردم، مقدمه را در دو صفحه‌ی کامل نوشته و تحویل دادند. از تندخوانی و تندنویسی استاد شگفت زده شدم.»

در ادامه از لحاظ کتابشناسی آثار استاد را به سه دسته‌ی اصلی تقسیم کرده‌اند:

۱. مجموعه‌ی کتب تحقیقاتی و پژوهشی که درباره‌ی تمدن، فرهنگ، تاریخ، زبان، باستان‌شناسی به رشته‌ی تحریر در آمده است.
۲. مجموعه‌ی آثاری که استاد به ترجمه، تصحیح یا تحشیه آن‌ها پرداخته‌اند.
۳. مجموعه‌ی منظومه‌های شعری.

آن گاه در هر بخش، چند اثر شاخص را معرفی کرده و به مضمون‌کاوی آن پرداخته‌اند. مثلاً در مورد کتاب «یادمان‌های ترکی باستان» می‌گویند: «با نوشته شدن کتاب «یادمان‌های ترکی باستان» در دوران بعد از انقلاب متوجه می‌شویم که استاد بیست سال بعد از فراگیری اوستا به خواندن آثار کتیبه‌های اورخون مشغول می‌شود

که نزدیک به سه هزار سال پیش از اوستا در ایران رایج بوده است. ایشان با نوشتن الفبای این کتیبه‌ها و قراردادن حروف مختلف میخی، اویغوری، اوستایی، لاتین و عربی در مقابل هم، دقت خواننده را تحریک می‌کنند که احتمالاً این الفباها از هم‌دیگر گرتته‌برداری شده است. مثلاً اگر به حروف ب، ر، ز، ک، ل در الفبای اورخون دقت کنیم، خواهیم دید که حروف لاتین b, r, z, k, l همان حروف اورخون مذکور است که امروزه در دنیا رایج است.»

اقیانوسی به عمق دل‌ها

دکتر مرتضی مجدفر

روزنامه‌نگار و مدرس دانشگاه

این مقاله‌ی داستان‌گونه، به نوعی تجدید خاطرات نگارنده است از دوران نوجوانی. زمانی که به توصیه و تدبیر پدر در کنار استاد قرار می‌گیرد تا رموز و فنون نگارش و نویسندگی را علی‌الخصوص در مورد زبان ترکی بیاموزد، زبانی که در دوران پهلوی مورد بی‌مهری و ظلم فراوان قرار می‌گرفت و کودکان و نوجوانان نوشتنش را بر اساس اسلوبی علمی و تعریف شده نمی‌دانستند.

او زمانی را به یاد می‌آورد که پدر گفت: «آماده شو، برویم به آدرسی که این‌جا (نشریه) نوشته شده! . . . مقصد دفتر مجله و هدف، دیدار با حسین دوزگون، سردبیر مجله بود. در دفتر مجله با جوانی حدود ۳۰-۳۳ ساله با چشمانی سبز روبرو شدیم که کلاه پشمی - از آن‌ها که به کلاه صمد بهرنگی معروف است - بر سر گذاشته و بسیار صمیمی، با هیجان و با صلابت بود.»

پس از نقل نحوه‌ی جالب آشنایی خود با دکتر صدیق به یک خصوصیت مهم و بارز استاد اشاره می‌کند که: «کار کردن با دکتر صدیق سخت است، بسیار سخت. چرا

که او خود سخت کار می‌کند و اصلاً و ابداً، ساده‌انگاری و سهل‌گیری کارها را از هیچ‌کس، حتی از نزدیک‌ترین شاگردان و حتی فرزندان قبول نمی‌کند.»

آری، استاد سخت کوش است و همین باعث می‌شود هر سال تعدادی از دفاینه‌های ادب و فرهنگ این سرزمین را در شکل و شمایل کتاب به دست شیفتگان و ارباب ادب برسانند. در این راه، ایشان خود پیشاپیش همه حرکت می‌کنند و به طرز خستگی ناپذیری قدم از قدم بر می‌دارند و علیرغم سنگ‌ها و سدهایی که بر سر راهشان قرار می‌دهند باز به پیش می‌تازند تا در کالبد ادبیات و فرهنگ مردم ایران، حیاتی دوباره بدمند و بوستان معرفت را از گزند دم‌سردان و زاغان سپه‌کار دور نگاه دارند. آری، «این باغ هنوز هم معطر است، هنوز هم باطراوت است و هنوز هم جوانی ۳۳ ساله در قامت پیر و عارفی ۶۳ ساله، جای-جای آن را هرس می‌کند و هنوز هم محصولات این باغ، برای هر دلی که در راه فرهنگ و ادبیات آذربایجان می‌تپد، تازه، مطلوب و خواستنی است.»

مطالب جالب دیگری نیز در این مقاله به چشم می‌خورد اینکه «با بررسی کلیه‌ی نوشته‌های استاد، به عدد ۵۰۰ هزار صفحه رسیدم . . . [یعنی] دکتر صدیق به طور متوسط روزانه، اعم از روز کاری و تعطیلی، ۴۰ صفحه مطلب نوشته است.»

دکتر صدیق، پژوهش‌گر آذربایجان

میثم سرابی

پژوهشگر و نویسنده

نگارنده مقاله ضمن اشاره به وجوب تأسیس بنیاد آذربایجان‌شناسی در ایران در شاکله‌ی مجموعه‌ی بزرگ ایران‌شناسی تلویحاً این نکته را به یاد خواننده می‌آورد که بایست وجود انسان‌هایی همچون دکتر صدیق- که ستون‌های این نوع بنیادهای

علمی هستند- را غنمیت شمرد و با قدردانی و وسعت نظر در راه خدمت به فرهنگ و ادبیات آذربایجان گام برداشت.

از جمله خصوصیت‌های لازم برای کسانی که مرجع و محل رجوع جویندگان علم و ادب قرار می‌گیرند به طور حتم، وست نظر و سعه‌ی صدر است و صد البته «یکی از ویژگی‌های شخصیتی استاد این است که با سعه‌ی صدر و گشاده‌رویی، پژوهندگان و شعرا و نویسندگان را می‌پذیرند و آنها را از ارشاد و راهنمایی خود بهره‌مند می‌سازند. این خصوصیت اخلاقی، که متأسفانه در روزگار ما کمیاب است، در کنار ویژگی‌های دیگر ایشان مانند خستگی‌ناپذیری و عشق و علاقه‌ی بی‌پایان به فرهنگ و ادب، ایشان را تبدیل به چهره‌ای مثال‌زدنی ساخته است.»

نقش دکتر صدیق در ترجمه‌ی منظوم گیلکی حیدر بابای استاد شهریار

سیامک سلیمانی روشن

مدرس دانشگاه و شاعر

نگارنده از نحوه‌ی آشنایی خود در دانشگاه زنجان با استاد می‌گوید. زمانی که استاد با محاسن بلند و سفید خود، باوقار و افتاده به کلاس وارد می‌شود و در حالی که تبسم دلگرم کننده‌ای بر لب دارد می‌گوید: «من در کلاس‌هایم جملات ترکی فراوان می‌گویم و شما هم باید ترکی را یاد بگیرید.»

یکی از خصوصیات بارز استاد در کلاس‌های درس دانشگاهی، تفاوت نوع نگرش ایشان به دانشجو، نمره و تکلیف است. «استاد تنها به کار درس‌دادن و عاقبت به نمره‌ی دانشجو اکتفا نمی‌کردند، بلکه با مهربانی و بدون توجه به نمره، دانشجو را به کار می‌گرفتند و هر بار با تکلیف قرار دادن یک تحقیق در موضوعات گوناگون ادبی،

دانشجویان را به تحصیل واقعی علم و دانش فرامی‌خواندند و در آخر هم با نمره‌ی خوب همه‌ی دانشجویان درس مربوطه را پاس می‌کردند.»

این مدرس جوان سپس به مقایسه‌ی ترجمه‌ی گیلکی حیدربابایا سلام با اصل اثر می‌پردازد. ترجمه‌ای که جرقه‌اش با تشویق‌های استاد و تحت تأثیر صداقت بیان و یکرنگی گفتار و عمل ایشان در اکثر دانشجویان مستعد شعله‌ور می‌شد. او یاد می‌کند از فرازهایی از اشعار حیدربابایا سلام که «آواز "چوبان قایتار قوزونو" درست آوازهایی را در مسیر قلعه گردان به طرف بیلاقات اشکورات برای مردم تداعی می‌کند که با گذشتن از این مسیرها - با دام و حشم - آوازهایی از این سبک می‌خواندند، و یا داستان "سارای" که "گیشه ده مرده" را به یاد مردم گیلان می‌اندازد.»

ماه در مه

س. الف. نسیملو

نویسنده

این گفتار، شرح داستان‌گونه‌ی بعدی از ابعاد زندگی استاد از سال ۱۳۴۷ تا ۱۳۴۹ است. داستان از زمانی آغاز می‌شود که حسین ۲۳ ساله که اینک دانشجوی رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه تبریز است، بعد از پیوستن دوستش «صمد بهرنگی» به رود ارس، مصمم می‌شود تا نشریه‌ای به یاد او چاپ کند. لاجرم دوهفته‌نامه‌ی ویژه‌ی هنر و اجتماع را با استفاده از امتیاز روزنامه‌ی مهدآزادی - که چند وقتی بود منتشر نمی‌شد - نشر می‌کند. در شماره‌ی هفتم که به نوعی اختصاص به «حبیب ساهر» دارد، توسط مأموران ساواک تلفنی می‌شود که مدیر مسئول و حسین را فرا می‌خوانند و در بازداشت نگاه می‌دارد.

ماجرا زین پس آغاز می‌شود و حسین جوان با چالش‌های فراوانی نسبت به کارشکنی‌ها و اتهامات حکومت وقت رو به رو است. پدر حسین برایش وکیل می‌گیرد تا او را در دادگاه تبرئه کند لیکن در اولین دادگاه محکوم و پرونده برای دادگاه تجدید نظر روانه‌ی تهران می‌شود. پدر و حسین نیز در تاریخ مقرر به سوی تهران می‌روند و در مسافرخانه‌ای اسکان می‌یابند. میان حسین جوان و پدرش گفتگوها و مباحثاتی روی می‌دهد. حسین، آرمان خود را دارد و علیرغم اینکه سعی می‌کند کمترین خسارت را از سوی ساواک متحمل شود ولی حاضر نیست از آرمان‌های خود دست بکشد. در این داستان آنچه به عنوان آرمان، برای حسین جوان معرفی می‌شود، تلاش برای احقاق حق خواندن و نوشتن به زبان مادری (ترکی) است و او این کارشکنی‌ها و سانسورها را حاصل یک تفکر پلید تفرقه‌افکن انگلیسی- رضاشاهی می‌داند که نیت پنهانش بی‌پشتوانه کردن ترکان از لحاظ فرهنگی، هویتی و شأن اجتماعی است. در این داستان، سیاست‌های انگلیسی - رضاشاهی بر ملا می‌شود و استقامت همراه با معصومیت یک جوان ۲۳ ساله‌ی ترک زبان در راه آرمان، تصویری دلپذیر به خود می‌گیرد که لحظه به لحظه خواننده را با خود همراه می‌کند.

معلمی عدالت خواه

جبرئیل سیف هریس

از شاگردان دوران جوانی استاد

این مقاله یک داستان گونه‌ی کوتاه است که زبانی صمیمی دارد. و مربوط است به زمانی که دکتر صدیق، معلمی هجده ساله (۱۳۴۲) بود و در روستای خانقاه از توابع هریس مشغول به تدریس شد. مردم روستا با یکدیگر درباره‌ی این معلم جدید سخن

می‌گویند اما اجماع اهالی بر این است که او مانند بچه‌های خودشان است و باید برای سکونتش همچون فرزندان خود، خانه‌ای تدارک ببینند.

حسین جوان بعد از مدتی جای خود را در میان اهالی روستا باز می‌کند. در اغلب تجمعات و تصمیم‌گیری‌ها از او می‌خواهند تا صحبت کند و نظرش را بیان دارد. بچه‌های مدرسه نیز معلم جوان خود را انسانی کوشا، فعال و پر جنب و جوش می‌یابند اما این معلم جوان فقط درس نمی‌دهد بلکه چشم و گوش نوجوانان و مردم روستا را به سوء نیت‌های پنهان رژیم پهلوی نسبت فرهنگ دیرین آذربایجان، باز می‌کند و همین امر موجب می‌شود تا بعد از چندی، ناگهان معلم بچه‌ها غیبت کند و خبر دستگیری او توسط ساواک در میان مردم روستا منتشر شود.

افتخار ملت

جعفر نورمحمدزاده

این گفتار، نقل خاطره‌ای کوتاه است از زمانی که استاد با نام حسین آقا و آقا معلم در محله‌ی سرخاب تبریز میان نوجوانان و جوانان محل معروف بودند. نوجوانان محل زمانی که حسین آقا را با آن ظاهر مرتب و وقار خاص می‌دیدند همگی یک صدا می‌گفتند: «آقا معلم گلدی!»

آقا معلم در برابر این رفتار بچه‌ها، سکوت موقرانه و صبر در پیش می‌گیرد تا اینکه ه بچه‌ها از روی خجالت و شرمندگی جلو می‌آمدند و سلام می‌کردند.

زمانی که نگارنده‌ی مقاله، به سن بلوغ و جوانی می‌رسد متوجه می‌شود رژیم ستم‌شاهی برای تخریب چهره‌ی استاد تا چه حد تلاش مذبحانه و بی‌فایده کرده است.

سیری در رساله‌های موسیقایی

ناصر بهنژاد

نوازنده و مدرس موسیقی

نگارنده در این نوشتار به شیوه‌ی آشنایی خود با مجموعه‌ی مقالات استاد در نشریه‌ی «مقام موسیقایی» و پس از آن، از تشنگی خود برای دیدار استاد می‌گوید. آن‌گاه صحبت خود را به بررسی وضعیت متون مکتوب موسیقایی در دانشگاه‌های هنر معطوف می‌کند. در دانشگاه‌های هنر، علی‌الخصوص دانشگاه سوره در سال‌هایی که استاد در آنجا تدریس می‌کرده‌اند برای رشته‌های موسیقی کتاب مشخص و تعریف شده‌ای در زمینه‌ی رساله‌های موسیقایی وجود نداشت. «آشنایی با رسالات موسیقی در دوره‌های کارشناسی رشته‌ی موسیقی در دانشکده‌های هنر سراسر کشور درسی چهار واحدی است که در دو نیمسال تدریس می‌شود. در دو واحد نخست، دانشجویان با عناوین و محتوای رسالات آن‌ها آشنا می‌شوند و در دو واحد بعدی، متون برگزیده‌ی رساله‌ها را می‌خوانند. استاد برای تدریس این درس، دو کتاب تألیف کرده‌اند که کتاب "سیری در رساله‌های موسیقایی" برای تدریس دو واحد نخست است و ان شاء الله جلد دوم آن نیز که حاوی برگزیده‌ی متون رسالات و شرح و بسط آن‌هاست به زودی انتشار خواهد یافت.»

مرحوم «تقی بینش» نیز که پیش از آن، تدریس می‌کرده‌اند، کتابی مکتوب به صورت خاص در این زمینه برای دانشجویان در دست نداشته‌اند. لاجرم استاد بر اساس تحقیقات چندین ساله و تجربه‌ای که در زمینه‌ی نسخه‌شناسی داشتند، تصمیم گرفتند تا کتابی به منظور تدریس دانشجویان رشته‌ی هنر تدوین کنند. در این مقاله به خوبی، فصل‌های مختلف کتاب تشریح شده است. این فصول به طور خلاصه به شرح زیر است:

«فصل اول، صناعت موسیقی است. در فصل دوم، مطالب رسالات موسیقی دسته‌بندی شده است. در فصل سوم، استاد با مهارت ادیبانه‌ی خود، لغات و کلمات مخصوص نسخ و کتب موسیقی را پس از ترتیب، معنی و از نظر ویژگی‌های دستوری، کلمات به کار رفته در نسخ را تحلیل کرده‌اند. در فصل چهارم و پنجم نیز رسالات عربی و فارسی را به نظم آورده‌اند. در هر بخش، پس از معرفی مؤلف کتاب، شرح مختصری از مطالب نیز با تجزیه و تحلیل علمی و مقایسه‌ی تطبیقی آورده شده است. فصل ششم نیز به فهرست اعلام اختصاص دارد.»

سید احسان شکرخدایی
تهران - ۱۳۸۸

بخش رول مقالات

دکتر صدیقین بیر بۆلۆم اثرلرینه باخیش

آذربایجان کۆلتۆر و ادبیاتی، تاریخ بویو بیر محکم زنجیر اۇلاراق، اۇنون حلقه‌لرینی تمثیل ائدهن زمان - زمان یۆزلرجه عالم، مبارز، فیلسوف، ادیب و صنعت کارلاری بۆتۆن بشریت عالمینه سۆنموشدور. آتروپاتلار، بکلر، شاه اسماعیل لار، کؤراوغوللار، نبی لار، ستارخانلار و اۇختایلار - مبارزلر سپراسپنی تشکیل ائدهرک، فلسفه و دۆشۆنجه عالمینده بهمنیارلار، سهروردی لار، هیدجی لار، زنوزی لار؛ ادبیات ساحه‌سینده نظامی لار، نسیمی لار، فضولی لار، صائب لار، ساهرلر و شهریارلار، صنعت عالمینده ده هابئله - یۆزلرجه صنعت کارلاریمیز میدانا چپخمیشلار. بو زنجیر سلسله‌سی یۆز ایللر بویو دوام ائدیپ، چاغداش گۆنۆمۆزه کیمی قیرلمامیشدیر.

چاغداش کۆلتۆرۆمۆز و ادبیاتیمیز - مشروطه انقلابیندان اسلامی انقلابا و حتا بو گۆنه کیمی مختلف دۆنۆملری باشدان آشیرمیش؛ بیر زمان ظلمتین حکم سۆردۆگۆ دۆنۆمده معجزلر، اعتمادلار بو ظلمتی یازمیشلار، سؤنرا دموکراتیک ادبیاتیمیز ملی حکومتله برابر ارتجاعی دالا باشمیش، سچینتی - بۇغونتو باشدان حاکم اۇلان چاغدا، ادبیاتیمیز دا نوحه و مرثیه ادبیاتی بیر طرفدن و سچیره ادبیاتی اۇ بیرری یاندان سس - سسه وئرمیش، آنجاق سوسمامیشدیر.

دیكتاتورلوق محکم‌لشدیکجه، صندوق ادبیاتی گۆجلنمیش و شاعرلریمیز یاراتدبقلارینی صندوقا یېغمیشلار. آنجاق انقلابین غلبه چالماسپندا، بۆتۆن مبارزه اۇچاقلاری، آذربایجان شعر و صنعتی ایله یانبقلی و ایشبقلی اۆلموشدور. چاغداش ادبیاتیمیز، چئشیدلی ائیش - یوققوشلاری، آلچاق - اوجالاری باشدان آشیراراق، بو

گۆن بیر ایشبقلی اولدوز کیمی دنیا ادبیاتی گۆیۆنره پارلاپیر. بو ادبیاتی دیری ساخالایان و گۆنۆ - گۆندن زئنگین لشدیره ن لردن بیر، پروفیسور دکتر صدیق جنابلاری اولموش و اللی ایله یاخین، ادبیاتیمیزین، هابئله خلقیمیزین باشدان کئچیردیگینی تمثیل ائتمیشدیر. صدیق معلمین یاشاییشی خلقیمیزین یاشاییشی ایله سیخ باغلی اولموش، ۱۰۰ دن آرتیق اثرلرین یاراتماسیلا، خلقیمیزین تاریخینه بیر گۆزگۆ اولموشدور. بو باغلی لبق او قدهر محکم دیر کی استاد اثرلرینی آراشدیرما، آذربایجان تاریخینی و خلق دورومونو آراشدیرما کیمی ده گهرلندیرمک ممکن دۆر. شاه دۆرۆنۆن سبختتی - بۇغونتو چاغیندا، خلقیمیز فشار آلتیندادیر. صدیق هاردادیر؟

- خلقینا تای محبس لده، حبس خانالاردا!

انقلابین اودو آلبشارکن، صدیق نه ائدیر؟

- یولداش، انقلاب یولوندا و یئنی یول درگی لرینی چپخارماقلار، طاغوتون و امپریالیستلرین یاخاسپندان یاپیشمیش، خلقیمیزین حاققینی آماقدادیر. سؤنرا، انقلابدان تۆره ن آزالیق فضا سېندا، آذربایجان کیملیگینی ثبوت چا تدمرماق اۆچۆن اولکهمیزین باشا - باشیندا بۆتۆن بیلیم یوردلاریندا یۆزلرجه غیرتلی - گنج - اؤیره نچیلری باشینا تویلاپیب، وطن پرورلیک، انسان سئوهرلیک درسینی اؤیره دیر. ملی - فرهنگی دیرچهلش دۆنمینده گنج - گۆندۆزۆنۆ بیر - بیرینه دۆیۆنله میش، بو حرکتین اؤنۆنده یول گۆستهریر. هئچ اینانمایین کی بو دیرچهلش تۆکنیب و یا سوسودور. بلکه یولونو باشقا بیر شیوه ایله داوام ائتدیریر. بو حرکت و کۆلتۆره ل وارلیغیمیز درینلشمکده دیر. فرهنگ گئدیش، علمی سویه ده ایره لی سۆرولور. عالمیمیز ده اؤنونا یاناشی، علمی - تدقیقی ایشلری ایره لی سۆرور. بونا شاهد اولان - اولارچا علمی - تدقیقی ایشلردیر:

مولانا فضولی، عمادالدین نسیمی، حکیم ابوالقاسم نباتی، سید عظیم شیروانی‌نین دیوانه‌ی علمی - تنقیدی متن ایله میدانا چپخارماسی بیر اؤرنک‌دیر. دیوان لغات‌التؤرک، اورخون آبیده‌لری، اسکی تۆرک یازبتلاری - «ادبیات دیرین آذربایجان» آدلا چپخاردیغی اثر، باشقا بیر اؤرنک‌دیر. بونلارلا یاناشی، دنیاا ایلک دفعه اولاراق ادبیاتیمیزین گیزی قالمیش یؤنلری‌نین آچیقلاماسی، ده‌یگه‌لی اثرلی تۆز آلتپندان قورتارماق، تانینمامیش عالم‌لری‌میزی دنیاا تانپتدیرماق، بییره‌ک قوشچو اولغلو، شیخ ولی شئرازی و نهایتده شیخ صفی‌الدین اردبیلی‌نین «قارا مجموعه»‌سینی تانپتدیرماقلا، ائلیمیزه یئنی اولورلار قازانیر.

یاردهم عصر‌دیر آذربایجان تاریخی، آذربایجان ادبیاتی و آذربایجان خلقینی تمثیل ائدیر و بیز اوندان وطن‌پرورلیک، انسان سئوه‌رلیک، تواضع‌کارلیق، درین و علمی دقت، هابتله خلقین سعادت اولوروندا جانان اسیرگه‌مک و یورولماق اویره‌نیریک. یاریم عصر بیر خیرخواه انسان کیمی دؤورانیشی اولموش، آدمیزدا سئوگی، محبت، دوستلوق، انسانلیق، بیرلیک و مبارزه روحونو گؤجلندیرمیشدیر. آنجاق یاریم عصر تمام، ائلیمیزین آجیان یاراسی اولاراق خلقیمیزین درد‌لریله آلبشپ یانپ، اما هئج زمان سوسمایب‌دیر و مینلرجه ائلیمیزین قیزلاری و اولانلاری‌نین اینه قلم وئرمیش و آذربایجان وارلیغیندان مدافعه‌یه حاضرلامیشدیر.

دکتر محمدزاده صدیق - دؤزگۆن - اؤز طالعینی خلقیمیزین طالعی ایله باغلامیشدیر. او، دنیاا گلن گۆندن وطن عشقیله نفس چکیب، اؤره‌گی خلق ایله دؤیۆنۆب، اونونلا آغلایب - گۆلۆب؛ سانکی ۴۰ - جی ایللرده - ۵۰ - ۱۳۴۰ - تکجه آذربایجان یوخ، بلکه بۆتۆن ایرانی شاهلیق رژیمینی قاراتپسی بوروموشدور و دیکتاتورلوق حکم سؤرۆدۆ. او زمان ظالم دیکتاتورون قیلنجی‌نین دالی و قاباغی کسرلی اولاراق، امپریالیسم ایله اگیلنجه‌لر قوروب، ملتیمیزه قان قوسدوروردو. بئله بیر

دوراندا آذربایجان ضیالپلاری ساکت اوتورمامیشلار و میدانی بوراخمامیشلار. تاریخین همیشهسی کیمی تبریز سینه گریب، ایگیدلرینی میدانا گۆندهرمیشدی. گنجلر، بیر الده سلاح، بیر الده قلم، ظلمتی یاراماق اۆچۆن شهرلرده، کندلرده، داغلاردا، اورمانلاردا دۆیۆشه چبخیرلار.

آنجا قلم سلاحی اۆز ایشینی گۆرۆر. دۆزگۆن ده بئله بیر فیرتانالی زماندا بیر چالیشان یازچی کیمی سینه گریب، اینه قلم آلیر. آذربایجان تاریخیندن، ایگیدلریندن، کۆلتۆرۆندن و وارلیغیندان یازیر و ملتیی اویاتماغا چالیشیر. صدیق دورمادان - یانمادان یازیر - یارادیر. آنا دیلینه یازماغا ایمکان وئرمه ییرسهرلرده، فارسجا یازماقدان چکینمه ییر. زمانلا آددېملاییر و ایرهلی گئدیر. اۇنلاردا کتاب یازیر؛ آراشدېرمالار ایرهلی سۆرۆر. فولکلور تۇپلا ییر، آنجا ساکت اوتورماق گناهی دیر - دئییه چالیشیر. بونا گۆره ده دفعه لرله توتولور، دوستاق اولور، آنجا سوسماییر. آزادلیق عشقیله چېرپینیر و نهایت ملتیمیز غلبه چالاراق، آزادلیق نسیمی اۆلكه میز اسیر.

استادین اثرلرین و یاشاییشینی «اٹلیمیزین آجپیان یاراسی» کتابیندا آچیقلامیشام، آنجا بورادا، نئجه یئی اثرلرینی آراشدېرماغا کفایتله نئجه ییم. استادین بو نئجه اثری حاضرلاماقدان علمی دقتی، درین وسواسی، گئیش آراشدېرماسی و زئنگین معلوماتی گۆز اۇنۆنده جانلانیر و هله ده - یئنه ده عالم، خلقیمیزلا بیرگه نفس چکیر. بیر دۆزگۆن معلم کیمی ملتیین اینده یاپیشیب وارلیغینی، کیملیگینی دنیاا آندېرماق اۆچۆن چالیشیر. ایندی بو اثرلرین نئجه سینه بیر اۆته ری باخماق گره کیر:

دیوان لغات التۆرک

بیلدیگیمیز کیمی، دیوان لغات التۆرک دنیا ادبیاتیندا اۆزهل بیر یئر توتوموشدور. بو اثر، تۆرک دنیاسی نین وارلیق سندی دیر و دنیانین ایلکین دایرة المعارفی تانینیر. بیز بو اثرده تۆرک دیلی نین تاریخینی، گرامرینی، ادبیاتینی و تۆرک ملت لری ن جغرافیاسینی

اویره‌نیریک. بورادا ۷۵۰۰ دن آرتیق تۆرك سۆزلریله برابر ۳۰۰ آتالار سۆزۆ، ۳۰۰ دن چۆخ شعر اۆرنک‌لری، تۆرك دیل‌لری‌نین قانون - قایدالاری و مختلف لهجه‌لر و شیوه‌لریله برابر، بو گۆنلۆ دیلچی‌لیک علمی‌نین شیوه‌سیله ۱۰۰۰ ایل بوندان اۇنجه محمود کاشغری‌نین قلمیندن اویره‌نیریک. آنجاق بیر بویۆک ملتین تکجه بئله بیر کتابی اۆلورسا، اۇنون وارلیغینا کفایت قدهر ده‌گه‌رلی بیر سنددیر. گئچن یۆز ایلده بو کتاب ادبیات دنیاسینا تانیناندان بو گۆنه قدهر، دنیا دیل‌لرینه چئوریلیمیش، دنیا سویه‌سینده بویۆک قورولتایلار قورولموش، نهایت سئویله - سئویله اؤخونموشدور. نه یازیق کی فارس دیلینه چئوبله‌رک اۇنون ده‌گه‌ری بیلینمه‌میش و دیلماجین بیلمه‌دیگی نه گۆره بویۆک یانلیشلارلا دۆلموش و غرضلی باخیشلارلا زهرلنمیشدیر. آنجاق دکتر صدیق بو ده‌گه‌رلی کتابی فارسجا یا ترجمه اتمک‌له، هم فارس ادبیاتینا بویۆک بیر تحفه باغیشلامیش، هم ده آذربایجان تۆرك ادبیاتینې تانیتدېرماقدا بویۆک بیر آددېم گۆتۆرمۆشدۆر. عالمین ده‌گه‌رلی ایشینی تانماق اۇچۇن بیر بالاجا دایانېب، کتابی وراقلاماق لازمدېر.

دیوان لغات‌التۆرك ۱۰۰۰ ایل بوندان اۇنجه، عرب‌لرینه ایستک‌لرینه و تۆرك دنیاسینا تانبش اۆلماقلاری هوسینه جواب اۆلاراق، کاشغری محمود طرفیندن عربجه یازبلمشدېر. بو کتاب ۱۹-جی عصرین ایکینجی یاربسېندا تانبېر و اۆزه چېخېر آنجاق آز بیر زماندا دنیا عالم‌لری‌نین دقتینی اۇزۇنه چکیر. آلمانجا، انگلیسجه، روسجا، ایتالیانجا چئوریلیر و دنیا اۇزۇنه گۆزهل بیر یئر آچېر. بو آرادا صدیقین ترجمه ائتدیگی اثر فارس ادبیاتینا بویۆک بیر خدمت سایېلېر. استادېن دیلی کسرلی، آخېچی و قالارقی بیر دیل‌دیر. فارس دیلی‌نین زئنگین لشمه‌سینده بویۆک بیر آددېم دېر. استادېن اۇچ دیله تایسېز تانبشلیغې - عربجه، فارسجا و تۆركجه‌یه احاطه‌سی سبب اۆلور بو ترجمه علمی سویه‌ده و ادبیاتچی بیر دیلده فارسجا چئوریلسین.

کاشغرلی محمود ۳۸۰ هجری ده ایستی گۆلۆن یاخپنلېغېندا یئرلەشن بارسغان شەهرینده دنیایا گلدی. اۇ، اۇچ اثرین یازارې دېر کی تکجه دیوان لغات التۆرک بو گۆنه قدهر اله گلمیش و ایکی اثری هله ده گیزلی قالمېش دېر. کاشغرلی ۹۷ یاشیندا ۴۷۷ هـ. ایلینده وفات ائدیر. بو اثری ۸۰ یاشیندا اولان زمان یئتیریر و اسلام خلیفه سینه تقدیم ائدیر.

اثر، ۱۳۳۳ هـ. ده ایلیک دفعه استانبولدا چاپ اولدو و دنیاا اَلقېشلاندى. بو کتاب عربجه دیر و تۆرک دیلی نین صرف و نحو، تاریخ و ادبیاتېنې عربلره اؤیره تمک اؤچۆن یاز بلمش دېر. بئله لیکله اؤنون تۆرکجه یه چئویرمه گئی ده لازم ایدی. ایلیک ترجمه ده معلم رفعته نصیب اولدو. سؤنرا عاطف قونیه لی ده بو ایشه ال قویدو. آنجاق بو ایکی ترجمه نین هئچ بیرى چاپ اولمادی و نهایت پروفیسور بسیم اتالای بو ایکی ترجمه نی اله آلراق، داها علمی و دقتلی بیر اوسلوبدا اؤنو چئویردی و بۆتۆن عالم لرین اَلقېشلارېنې قازاندې. سؤنرا بۆتۆن تۆرک خقلارې طرفیندن اؤز انا دیل لرینه چئویریلیب یایلدې. اوزبک، آذری، اویغور، قزاق و باشقا تۆرک دیل لرینه ترجمه اولدو.

فارسجا یادا ترجمه اولموش. بو ایشی دکتر محمد دیرسیاقی، کارل بروکلما و ده ری دیلچین چئویرمه لرینه آرخالان اراق کتابین اسم و ضمیر بۆلۆمۆنۆ فارسجا یا چئویرمیش دیر. دکتر صدیق اؤز ترجمه سینده، دیرسیاقی نین یانلېشلارېنې اچېقلای اراق، اؤنون ایشینه علمی تنقید ایله تۆخونوب و اؤنون ایکی اساس دیله - عربجه و تۆرکجه یه - یاخشی تانېش اولمادېغېندان فارس دیلینه ده بۆیۆک سهولرله بیر کتابی چئویرمیش دیر. بئله بۆیۆک بیر کتابین ترجمه سینه بۆیۆک بیر عالم ده ال قویوب یاناشمالې دېر و هر کسین ایشی ده گیلدیر.

دیوان لغات التۆرک دنیا دیل لرینه ترجمه اولاندان سؤنرا، ادیب لره و آراشدېرماچیلار بو اثره تۆخونوب گۆزهل علمی ایشلری ایره لی سؤرۆر لره. اثرین فوتو صورتی دۆنه - دۆنه

یایلمیش و ۱۹۷۱ - جی ایلده فرغانه شهرینده علمی بیر قورولتای قورولور و دنیا ادیب‌لری کاشغری محمودی و دیوان لغات‌التورک اثرینی عزیزلیمک اؤچون تۇپلاشېب، علمی کشفیاتی پایلاشېرلار. بو قورولتايدا ۴۳ علمی مقاله اؤخونور. ۱۹۷۲ - جی ایلده «تورک دیلی» درگیسی ۱۵ آرشدېرېجې نېن ده گهرلی آرشدېرمالارېنې بیر یئره تۇپلایب یاییر. ۱۹۷۴ - جی ایلده رشاد گنج، ۴۱۰ صحیفه‌لیک بیر آرشدېرمانې دنیا ادبیاتېنا سونور و نه‌ایت ۱۹۹۹ - جی ایلده یونسکو طرفیندن کاشغری محمود ایلی تانېناراق، دنیانېن مختلف اولکهلرینده علمی قورولتایلار قورولاراق، علمی آرشدېرمالار اورتایا گلیر. بورادا ۲۰ دن آرتېق یئنی کشفیاتی اورتایا اتان اثرلر یاپېلېر و ده گهرلی ایشلر گورولور.

استاد صدیق بو حرکتلرین آردېنجا، بۇتۇن بو آرشدېرمالارې الده ائده‌رک، گۆزل و علمی بیر تحقیق و تدقیقه حاضرلاشېر و اؤز هنریله برابر علمی تاپنتېلارېنې فارسجا قلمه آلېر و بو شاه اثری فارسجا یا ترجمه ائده‌رک ۷۲ صحیفه‌لیک بیر مقدمه ده بۇتۇن علمی کشفیاتی بیر یئره تۇپلایب. عالم، فارسی، تورکۆ، عربی، آلمان و انگلیس دیلرینه اولان معلوماتې و هنری الینه آلېب ۱۲۶ قایناغې آلت - اؤست ائده‌ندن سونرا، اؤز باجاربغې و علمی گۆجۆ و هنری استعدادی ایله فارس ادبیاتېنا بیر ده گهرلی ترجمه‌نی هدیه وئیریر. استاد، ایلك اۇنجه دیوانی اینجه‌له‌ییر، مختلف ساحه‌لرده آرشدېرېر، اثرین ده گهرینی خاطرلایېر، اونون مؤلفینی تانېتدېرېر و سونرا وار گۆجۆیله، نیوغو و هنریله اونون چئویرمه‌سینه ال آپارېر. بو چئویرمه‌دن بۇتۇن علمی شیوه‌لری ایشه آپارېر. بونون ده گهرینی سنماق اؤچون، بو اثرین بیر پاراگرافېنې استادېن ترجمه‌سیندن اؤخویالېم:

«در باب تیره‌های ملت ترک و نام‌های آنان»

ترکان در اصل بیست تیره‌اند، همگی به ترک پسر یافت پسر نوح پیغمبر - که درودهای خداوند بر او باد - می‌رسند. اینان روم پسر عیصو، پسر اسحاق پسر ابراهیم پیغمبر را - که درودهای خداوند بر او باد - به یاد می‌آورند. از میان اینان، هر تیره چندین قبیله و اوبه است که شمار آن‌ها را تنها خدا داند. من از میان آنان تیره‌های اصلی و بسیار مهم را برشمردم و نام اوبه‌ها را رها ساختم.

تنها آنچه را که دانستن آن هر کس را بایسته است، طوایف اوغوزان ترکمن و نشانه‌های گله‌هاشان را برشمردم. گذشته از آن، سرزمین هر تیره را نیز یاد کردم.

نزدیک‌ترین تیره‌ها به بیزانس، کشور روم، بجنک Bəçənk است، سپس نام قفجاق Qəfçaq، آغز Oğuz، یماک Yəmək، بشغرت Başğart، بسمل Basmil، قای Qay، ییاقو Yabaqu، تاتار Tatar، قرقز Qırqız می‌آید.

قرغیزان به کشور چین نزدیک‌اند. این تیره‌ها همگی از کناره‌های کشور روم به سوی خاور چین گسترده شده‌اند: چکل Çigil، تخسی Toxsi، یغما Yağma، اغراق Əğraq، جرق Çaruq، جمل Comul، ایغر Uyğur، تنکت Tagut، ختای Xitay.

کشور «ختای» همان چین است. پس از آل توقاچ Tawqaç می‌آید. آن نیز، همان ماچین است. این تیره‌ها در حدّ میانه‌ی جنوب و شمال واقع شده‌اند. هر یک از آنان را در این دایره نشان داده‌ام.»

بو کتابین ده‌گیری اُونون دۆزگۆن معلوماتیندا و گوژهل - دۆزگۆن ترجمه‌سینده‌دیر. بو اثر ۱۳۸۴ - جی ایله تبریزده اختر یایینلاری طرفیندن یایلمیشدیر.

نسیمی دیوانی

دکتر صدیقین یئنی علمی ایشلریندن بیر، عمادالدین نسیمی نین تۆرکجه دیوانینا مقدمه و حاشیه‌لر یازاراق، تنقیدی متنی‌نی چاپ حاضیرلاماق و اؤز درین

آراشدپر مالارېنې بو ساحه ده بير يتره توپلاماقدېر. بيليريک عمادالدين نسيمي، آذربايجان ادبياتي نېن گؤرکملی شاعری، بشریت دنياسي نېن پارلاق اولدوزو و دؤشؤنجه عالمي نين سؤنمز گؤنشي دير كي اسلام دنياسي نېن اوچ ديلينده عربجه، تۆركجه و فارسجا شعر سؤيله مكله، دنيا مسلمانلاري آراسيندا اؤزل بير يتر المېشدېر. اونون ديواني اسلام دنياسي نېن زئنگين خزينه لريندن سايبيلاراق، بو اوچ ديلده اولان ملتلي بېر - بيريته ياخېنلاشدېر اراق، اونلاري بېر بيرلشديرمكده اونملي بېر رؤل اوينامېش و اسلام معارفي نين يوكسلمه سينده اؤزوندن باجارق گؤسترميشدير. بو بؤيوك و اولمز شاعرين اثرلري دؤنه - دؤنه دنيا دا چاپ اولموش، ايراندا دا تۆركجه و فارسجا ديواني دفعه لرله يايېلمېشدېر، آنجاق علمي سويه ده، بونلارېن هامې سېندان افضل و يوكسك بېر اوچالېقدا دا يانان دكتر صدیق جنابلاري نېن يايديغي ديوان اولموشدور.

دنيا ادبياتيندا، آذربايجان ادبياتي عمادالدين نسيمي و مولانا فضولي كيمي شاعرلرين ادبلا تانېنېر. اونون تۆركجه ۲۵ مين بيتدن عبارت اولان ديواني، مختلف علمي چالېشمالار و آراشدېر مالاردان سؤنرا، دقيق علمي بېر سويه ده چاپ اولموش و ايندي اللرده دير. اونون مختلف چاپلاري استانبولدا، باكي دا، تبريزده و تهراندا يايېلاراق، بؤيوك اديب و عالم: پروفسور حميد محمدزاده، پروفسور حميد آراسلي، پروفسور جهانگير قهرمانف و يوزلرله باشقا عالم ل طرفيندن چوخ نفيس بېر شكيلده و علمي سويه ده، علمي - تنقيدي متلر اساسيندا باش وئرميش دير كي بونلارېن هامې سېندان ده يگه رلي و علمي بېر ايش اولاراق دكتر صديقين حاضرلادېغي و درين اينجه له مه لردن سؤنرا چاپ ائتديغي ديوان اولموشدور. بونون بئله بېر ده يگه ره ماليك اولماسينا نئجه - نئجه نه دنلري واردېر كي اونلاري تانېماق گره كير.

تاریخ بویو نسیمی نین دیوانبندان یۆزلرجه یازمالار یارانمیش و کتابخانالارین بزهگی اۆلموشدو. یۆزلرجه تذکره یازانلار، نسیمی نین یاشاییشی، شعرلری و دۆشۆنجه عالمی حاققیندا سۆزلر یازمیشدیر. لطائف نامه (مجالس النفاثس)، تذکره ی لطیفی، تذکره الشعرا ی چلبی، مشاء الشعراء، کشف الظنون، مجالس العشاق، اعلام النبلا، ریاض الشعراء، ریاض العارفین، ریحانة الادب، شهداء الفضیله، اسلام دایرة المعارفی و یۆزلرجه ادبیات شناسلار، مستشرقلر، مختلف ملتیرین تۆرکۆلۆگلاری، فارس، تۆرک و عرب عالمی یۆزلرجه کتاب و مقاله نسیمی نین یاشاییشی و اثرلری حاققیندا یازمیشلار و بونلارین سۆنوجو اولان دکتر صدیقین حاضرلادیغی اثر اۆلموشدور.

۱۴ - جو یۆز ایلدن بو گۆنه قدهر، نسیمی حاققیندا متضاد فکرلر، مختلف آراشدیرمالار اورتایا گلیمیش و هله ده اونون یاشاییشی و غزللری، ادیبلرین و عالمیرین دقت مرکزینده دیر. بو سطرلرین یازارای، نسیمی حاققیندا دۆرد کتاب یازاراق، هله ده سۆزۆنۆ بیتیرمیش سانماییر.^۱

دکتر صدیقین یازدیغی و حاضرلادیغی دیوان، علمی باخیمدان بۆتۆن چاپ اۆلموش اثرلردن اۆستۆن بیر یئر آلیر. بونون نهدن لرینی بئله سبرالماق اولار:

۱ - بو اثرده وئریلن معلومات، نسیمی نین یاشاییشی حاققیندا، هم دۆزگۆن و هم چۆخ اطرافلی دیر. اونون یاشاییشی و بارلی عمرۆ - اولاندان اوله نه قدهر اعتبارلی قاینالاردان آلبناراق درین آراشدیرمالارا آرخالانیر و دۆزگۆن بیر معلومات چبخارلیر. بورادا اونون یاشاییشیندان علاوه، دۆشۆنجه دنیاسی دا دۆزگۆندن قیراقدا قالمامیشدیر. عالم، بورادا ۵۸ تۆرکجه قایناق، ۶۹ فارسجا، ۶ عربجه و ۳۲ لاتینجا قاینقدان یارارلانمیشدیر. تکجه بیر دیوانی تدقیق و بیر شاعری تانیماق اۆچۆن ۱۶۵ قایناغی آلت - اۆست اتمک، دقتلی بیر عالمین علمی ایشی اولاییلر. هله بونلاردان علاوه، عالمین بو ساحه ده کی کشفیاتینین دا اۆز یئری واردیر.

۲ - دکتر صدیقین هر اوج دیله تاییسبز تسلطی سبب اولموشدور دقتله بو قایناقلاری آراشدبرېب، دیوانلاردا بو گۆنه قدهر بیلیمه‌دیگی سؤزلردن ده واز کئچمه‌میشدیر. صدیق جنابلاری باشقا علملره مالک اولدوغوندان چالشمیشدیر نسیمی‌نین گیزی قالان دۆشۆنجه دنیاسینې دۆزگۆن صورتده تانیسېن؛ او جمله‌دن اؤنون عرفان عالمینده قرآن دنیاسینا اشاره ائدیجی شعرلرینی آچقلایب، دۆزگۆن معناسینې تاپسېن. بیر بالاجا دایناماق بورادا لازم گیلر. نسیمی‌نین «مقدمه‌الحقایق» آدیندا بالاجا بیر اثری واردېر. بو اثر نثر ایله یازیلاراق، تۆرک دنیاسینېن گۆزهل دۆز یازبسې کیمی ده‌گهرلندیرمک لازمدېر. بو اثرین بو گۆنه کیمی ۷ الیازماسې تانیسېشدیر. اؤنون ان اسکی استنساخ تاریخی ۹۶۳ هـ . ایلینه عایدیر. بو اثر، حروفلیگین اساس اینانچینې شرح ائدهن فنی و علمی بیر رساله‌دیر. بو اثر، تأسفله بو گۆنه قدهر چاپ اولمامیشدیر. آنجاق دکتر صدیق بو رساله‌نی چۆخ دقتله آراشدبرېب، علمی سویه‌ده آچقلامیشدیر. شاعرین بو اثری، قرآن و دینی قایناقلارا اساسلانان مقدس بیر اثردیر. اؤ، قرآن تفسیری کیمی‌دیر. نسیمی بورادا بیر سیرا سورهلری و آیه‌لری آراشدبرېب، اؤز دۆشۆنجه و فلسفه‌سینه، عرفان دنیاسیندا و حروفلیک مکتیبینه اینام بسله‌مک قایناقلارینې گۆستریر. بو اثر نسیمی‌نین اؤزه‌للیک له دۆشۆنجه و اینام عالمی‌دیر و اؤنون دۆشۆنمه‌سی هر ساده اؤخوجونون ایشی ده‌گیلیدیر بلکی فلسفه و عرفان عالمینه تانیس اؤلان بیر کیمسه‌لر اؤندان یارارلانا بیلر. آنجاق دکتر صدیق کلمه به کلمه، حرف به حرف، اؤنون سؤزلرینی آچقلامیش و شاعر دۆشۆنجه عالمینه یؤل تاپاراق، بو یولو هامبارلامیشدیر. بو چتین و علمی ایشین ده‌گهرینی بیلمک اؤچۆن، دیوانین مقدمه‌سینده ۶۵ دن ۷۲ جی صحیفه‌لره مراجعه ائتمک لازم گیلر. بونا دقت ائتمه‌دن، نسیمی‌نین فکر دنیاسینې تانیسېن - دئمک یانلبش دیر و صدیقین علمی چالشماسینې ائتماق دا چتین‌دیر.

۳ - صدیق بو دیوانین تدقیق ایشینده، هر بیت و هر سۆز اؤستۆنده دایانېب دقتله آراشدېرمالار آپارمېشدېر. هر شعرین وزنی، آهنگی، فۆرمو و محتواسی اۆزه رینده دایانمېش، مختلف الیازلارې توتوشدورموش و ساغلام بیر دیوانی یاراتما دا هئچ چالشمدان اسیرگه مەمیشدیر. بیر بالاجا کلمه دن، بلکه حرفدن ده واز کئچمه میش، هئچ بیر سۆزه اعتناسېز قالمېش و نهایت عیب سیز - ایرادسېز بیر دیوان وئرمیشدیر. بئله بیر علمی دقت تاپسېز و سانازدېر. او، بو ایشده جان یاندېرېب و خلقېنا، ها بئله ادبیات دنیا سېنا بیر اینجی باغېشلامېشدېر. بو اثر ۷۲۴ صحیفه ده، ۱۵۲ صحیفه لیک بیر اؤن سۆز ایله چاپدان بوراخېلمېشدېر و ادبیاتېمېزین و خلقېمېزېن شأنینده اولان بیر اثر دیر.

سید عظیم شیروانی نین دیوانی

دکتر صدیقین باشقا علمی اثرلریندن بیرى ده کلاسیک شاعریمیز سید عظیمین دیوانی دیر کی یئنه ده بورادا دکتر صدیقه مخصوص علمی شیوه و تدقیق ایله اؤز - اۆزه گلیریک. بورادا، استاد علمی وسواس ایله شاعرین یاشایېش طرزینی آچېقلاېر. حتا مکتبدار لېق شیوه سینی اونوتما یېر. بونلارېن ایزی نی شاعرین دیوانېندان علاوه باشقا قایناقلاردان دا تاپماغا چالېشېر و دۆزگۆن معلومات اله گتیرمک اؤچۆن چۆخلو قایناقلارې، معاصرلری نین دیوانلارېنا دا مراجعه ائدیر. سید عظیمین اردبیل سفری و تذکره سینده یازدېغې گۆنئی آذربایجان شاعرلری نین یاشایېش و اثرلری، عالمین گۆزۆندن قاچا بیلمه ییر.

شاعر، زمانه سی نین فعال ادیب لری نین و شاعر لری نین، هابئله اتکی لی عالم لری نین سا بیلما غېنی گۆستر مک اؤچۆن، زمانېن مختلف ادبی - علمی یېغېنچاقلارېنی آراشدېرېر. بیت الصفا دا اولان تأثیر و فعالیتینی گۆستریر. چاغداش شاعر لری له مناسبت لری نی آراشدېرېر و آرالارېندا کئچیریلن مناظره و مشاعره لری آچېقلا یېر. سؤنرا

شاعرین فکر دنیاسنا چاتارکن، اؤنون موقعیتی نی تحقیق آلاپنا چکیر. آذربایجانین ایلک درگیسی اؤلان «اکینجی» ایله باغلبلېغېنی گۆستریر. باشقا شاعرلریله یازبشمالارېنی اورتایا گتیریر و اؤنون چاغداشلارېنی تانېتدېرېر. بورادا بیز باهار شیروانی، علی اصغر نورس، عاصی قره‌باغی، علی حیدر فروغی، محمدتقی قمری، نامی، سید ابوالقاسم نباتی، فانی تبریزی، راجی تبریزی، دلسوز تبریزی، اسماعیل ناکام، محمدآقا جرمی و باشقالارېلا علاقه‌لرینی آچقلاپېر. اؤنون بؤیوک شاگردلریندن دانبشېر. سؤنرا کلاسیک شاعرلریمیزدن الهام آلماسېنی گۆستریر و نهایت شاعرین بیر - بیر اثرلرینی: دیوان، مکتوبات، حکایات منشوره، حکایات منظوم، سېچان و پیشیک، هجویه‌لر، پریشان‌نامه، کلیات فارسی، قصص‌الانبیاء، غزوات، مقتل، شیروان‌نامه، فارسجادان و روسجادان ائتدیگی ترجمه‌لری و نهایت سیدعظیمین تذکره‌سینی آراشدېرېر.

دکتر صدیق بو دیواندا اؤلان شاعرین ادبی اؤزه‌للیکلرینی ده آشکارا چېخارېر. ادبی دیلی و اوسلوبونو آیدېنلاشدېرېر و حتا شاعرین چاپ اؤلان دیوانلارېنی آراشدېرمادان واز کئچمیر. دکتر صدیق بو ۷۳۰ صحیفه‌لیک اثره ۱۲۶ صحیفه مقدمه‌سی ایله اؤزؤنه مخصوص اؤلان دقتی ایشه آپارمېشدېر. او بورادا بؤتؤن شعرلرین بؤلگۆ و اولگولریله برابر وزن‌لرینی ده یازېر.

شاعرین دیوانی ایراندا و آذربایجاندا دؤنه - دؤنه چاپ اولدوغونو بیلیریک، آنجاق استاد حاضرلادېغی دیواندا بیر یانلېش دا تاپماغا مجال وئرمه‌یه‌رک، مکمل و تام اؤلغون بیر دیوان اؤخوجولارین الینه وئیریر.

دیوان فضولی

حکیم ملامحمد فضولی آذربایجان ادبیاتین تانېنمېش گۆرکملی شاعر اولاراق، تاریخ بویو غزلریله میلیونلار انسانین اؤره‌گینی اؤخشاییب و چؤخالاری نېن معنوی

دنیلارینې آچقلامبشدهپر. ۵۰۰ ایلدیر کی فضولونون غزللری، تۆرک دیللی ملتلی لرین اۆرهک دویونتۆ سو کیمی دیلر از بری اولوب، عالم، عارف و پاک دویغولو انسانلارین فکر دنیاسی و اۆرهک ایناسی اولموشدور. بو گۆنه کیمی فضولونون یۆزلرله الیازمالاری اله گلیمیش، دیوانلاری دۆنه - دۆنه چاپ اولموش و ملتلر آراسیندا یاییلمیشدیر. او، اسلامین اوچ دیلینده - عربجه، فارسجا و تۆرکجه دیوانلاری و باشقا اثرلری واردیر. اونون ۱۹ اثری بو اوچ دیلده بؤلۆنمۆشدور. ماراقلی بوراسی دیر ایرانین شاه دۆنمینده تۆرک دیلی یاساق اولاراق، فضولونون دیوانی ایرانین ان چوخ یاییلمیش اثرلردن ساییلیردی.

تاریخ بویو یۆزلرجه تذکرهچی لر، عالملر و ادیبلر فضولونون یاشاییشی و اثرلری حاققیندا آراشدیرمالار آپارمیش و اثرلر یازمیشلار، او جمله دن: تذکره الشعراء، تحفه ی سامی، گلشن الشعراء، مشاعر الشعراء، تذکره الشعراء، هفت اقلیم، کنه الاخبار، مجمع الخواص، ریاض الشعراء، زبده الاشعار، آتشکده آجر، الذریعه، ریحانة الادب، تذکره ی سیدعظیم و باشقا - باشقا تذکره لر، هابئله ادیبلر و چاغداش ادبی آراشدیرماچیلار و تنقیدچی لر، شاعرین یاشاییشی و اثرلری حاققیندا گۆزهل تدقیقلر و تحقیقلر ایره لی آپارمیشلار.

ادبیات تاریخیمیزی و اراقلا ییرساق اونون دیوانی یۆزلر شاعر الهام قاینایغی اولدوغونو گۆره جه بییک. فضولونون غزللرینه بنزه تمه لر یازانلار، اونون دۆشۆنجه دنیاسیندان یارانانلار ساییسز - حسابسز دیر. او جمله دن تکجه شاعرین یاشادیغی بغداد شهرینین شاعرلریندن: عهدی، شمسی، حسنی، رندی، زهدی، مرادی، حزنی، علمی، کلایی، ضایعی، ذهنی، حصیری، ضمیری، روحی و باشقالارینې آد آپارماق، گۆستریر کی بۆتۆن آذربایجاندا و داها گئنیش حالدا بۆتۆن تۆرک دیللی اولکهلرده، شاعرین حیاتی دورۆندن بو گۆنه قدهر یۆزلر شاعری بونا شهید گتیرمک اولار. بئله لیکله فضولی مکتبی ۵۰۰ ایلدیر کی آذربایجان تۆرک ادبیاتینې چولقاییب و

اُوره‌کلری اُزۆنه چکیبدر. قدهر شاعرلریمیز اُزُلرینی اُونون ائتکی سیندن بوراخا بیلمه‌میشلر - دئسک، چۆخ دایانبلمامبشپق. فضولونون غزللری فۇرما و محتوا یۆنه‌سینده اُزۆنه مخصوص بیر مکتب کیمی اُزۆنۆ گۆسترمیش و هله ده چۆخلو شاعرلر اُونون مکتبی نین داوامچی اولدوغونا گۆوه‌نیرلر.

فضولی غزللری بیر فال قایناعی کیمی، گله‌جکدن خبر وئره‌ن مقدس بیر کتاب کیمی، تۆرک ملت لر آراسیندا عزیزلنیر و ائولرده ساخلانیلیر. مولانا فضولی آنا وطنیندن اوزاقدا - بغداددا آنادان اولوب، بوی آتیب یاشا دۆلویدور. اؤ، ایلک گنج چاغلار بندان خلقی آراسیندا دۆلانپ، خلقی نین نیگیلرینی اؤخویاراق اۇنلارین اُوره‌ک سۆزلرینی اؤخشایبیدیر. اۆچ دیلده ۱۹ اثر یازبیدیر کی نئچه عربجه (دیوان، مطلع‌الاعتقاد) فارسجا (دیوان، بنگ و باده، لیلی و مجنون، شاه و گدا، صحبت‌الاثمار، قبرخ حدیث، حدیقه‌السعداء، جمجمه‌نامه، معمالار، مکتوبات) اثرلری اسلام دنیاسیندا و مسلمان اۆلکه‌لرینده اَلقیشلانپیدیر.

فضولونون ادبی شیوه‌سینده اینجه دویغولار، صنعت‌کارلیق، تلمیح‌لر، استعاره‌لر، مجازلار و درین معنوی دنیا ایله دۆلودور. فضولی بۆیۆک شاعر اۇلاراق، اسلام دنیاسی نین بۆیۆک شاعرلرینه نوایی، نظامی، حافظ و ... درین حرمت بسله‌میش و شعرلری مضمونجا عشق، سئوینج، درد، جفا، غریب‌لیک، انسان سئوه‌رلیک، ریاکارلارا نفرت، ظالم‌لرله مبارزه یولو گۆستیریر.

دکتر صدیق بو معلوماتی بیر عالم کیمی اینجه‌له‌ییب، کشف ائدیپ و اؤخوجولارا هدیه وئیریر. علمی اوسلوبلا تۆپلانان دیوان، بۆتۆن چاپ اۆلموشلار اثرلر آراسیندا ساناز تاپسیدیر. بو اثر ۴۰۰ صحیفه‌ده و ۱۰۰ صحیفه‌سی عالمین آراشدیرمالارینې احتوا ائده‌ن اثر، تبریزده اختر یایینلاپری طرفیندن یایلمبشیدیر.

دئدیگیمیز کیمی دکتر صدیق اۆز طالعی نی خلقمیزین طالعی له بیر - بیرینه باغلامیش و بۆتۆن بارلی عُمرونده بیر باغلبیغی حفظ ائدییدیر. آذربایجان ادبیاتی و کۆلتۆر خلقمیزین طالعی آیدینلاشدیراجاقدیر و بو ساحه ده علمی - آکادمیک ایشلر. خلقلار ایچینده امضامیزی آتاجاقدیر.

محمد رضا کریمی

سۆن نۆتلار

^۱ دکتر صدیقین حاضرلادیغی دیوانا باخ، ص ۳۴.

تۆکنمز انرژى

سۆز رمزىنى تانپانلار، اسكى سىرلرین بىلىجى لرى، معنا بولاغى نېن صاحب لرى و محبت باغى نېن گۆز تچىلرى سۆزۇ بيان ساپنا دۆزۇب بئله نقل ائدىرلر كى (دورد درويش ص ۷): ايل عُمر اؤلچۆسۆدۆر، بيرده اۇندا آيىلېرسان كى يارې ياشا چاتېيسان، نجه ياشامېسان بو ايللرى؟ ايللر حياتېندان پايىز يئلى كىمى اسىب كئچمه يىب كى؟ بو سئوال چۆخونو دۆشۆندۆرمۆر، مۇدر كلىكله دۆلو بير اترده دئىيلديگى كىمى حيات بىزى قۆوور بىز ايسه اۆلۆمۆ... اژدها اونودوب شىره يه آلداناراق گئجه نى گۆندۆزه قاتېرىق.... اونودوروق كى بىردن بىزدن سۇروشالار، سندن سۇنرا، بىزدن سۇنرا نه قالېر....؟ (دنيا آرزولاردا، ص ۸۸)

تبريز، ياخېن و اورتا شرقين قديم تاريخه مالک اۆلان مشهور شېرلرېندن بىرى، اوزون ايللردن برى مهم تجارت، مدنيت و صنعت مركزى، مختلف دۆولتلرین پايختى، يئنى و ان يئنى دۆره ده بۆتۆن ايرانېن اجتماعى، سياسى و مدنى حياتېندا سۆن درجه بۆيۆك رۆل اوينامېشېدېر... تبريزده يئتېش چۆخلو اجتماعى، سياسى و مدنى خادم، عالم و اينجه صنعت اوستاسى بۆتۆن ايراندا و خارجه ده بۆيۆك شېرت قازانمېشېدېر....

مقدمه

تبريزين يئتېشېدېردىگى شخصيتلردن بىرى ده حرمتلى عالم، گۆركملى مدنى خادم، اديب، نظريه چى، استعدادلې يازېچى، عقلى امك محصولو، درين نظرى بىلىگى ايله فرق لنىن بىلىگين، سۆن درجه تواضع كار، چۆخلو انسيكلوپدېك معلوماتا مالک،

ضيالى اداسېندان، مەنم- مەنملىكىدىن، اۈزۈنۈ بەگىمك خستەلىگىندىن، مەلومات ساتماقدان، (پدانىتلىقدان) خلقېن گۈزۈنە عالملىك تۈزۈ سپكىمدىن چۈخ-چۈخ اوزواق، قاينار و مقصد يۈنلۈ مدنى فعالىت گۈسترنە يازېچېلىق ايشلىرىنى علمى صورتدە اساسلاندىبران و پلانلې قايدا اياران مۇلف، چۈخ جەھتلى ادبى- بدىعى يارادېچېلىق استعدابنە، ارشادېرېچې باجارېغېنە، گرگىن عقلى امك و مشاهدەچىلىك قابىلىتىنە، گۈجلۈ حقيقى معاصرلىك حسىنە مالک معارفچى، بۇيۇك ادیب و مدنیت خادملرى نین صداقتلى وارثى و دوامچېسې، انسانى دۇشۈنچە و احوال - روحيە صاحىبى، يۇكسك روحلو ضيالى، اجتماعى تعليماتچى، مىلى وارلېغې مېزېن جسور مدافعەچىسى، بېنالملى مقياسلار دۇشۈن، حياتلا محكم علاقهده اولان، فعال حيات موقعىندە دوران، زمانلا آياقلاشان حس، حركت، عشق و معنا دۈلو اثرلر ياردان، وطن تۈپراقلارېنا محبت حسى و سۇگىسى (آنا، آنا سۇدۇ و اولاد كىمى) چۈخ گۈجلۈ اولان، بنزرسىز يازېچېلىق اوسلوبو و اۈزۈنە مخصوص يازې استەتىكاسى ايله سئچىلن، قوتلى پداقوزىك تمايوللو يازېچى، انسانچىلىق، خلقىلىك، اجتماعى كترچكچىلىك و وطن پرورلىك موقعىندىن قلمووران، زمانەمىزە لايىق حياتى و معنوى انرژىتىكا ايله دۈلوب - داشان اثرلر مۇلفى، دىلىندە لهجەسىندە خلقدان سۇزۇلۇب گلن بىر سادەلىك، شىرىنلىك، دوزلولوق، آخېچىلىق، اۈرەگە ياتېملىق و شعرىت اولان، يازبالارېندا آيدېنلىق، دىقلىك و معنالېلىق ايارېچى يئر توتان، چۈخ جەھتلى و حىرتلندىرىجى علمى شىخصىت، خلقى مېزېن مىلى - مدنى حرکاتې نېن وظىفە و مقصدلرىنى علمى صورتدە معین ائدەن، تارىخى حافظەمىزە غىدا وئرنەن، دىلچى عالم، ادیب، دىلچى، امكدار ژورنالېست، ادبى علملر دكتورو حسىن محمدزادە صدېق دن سۇز گئدىر...

آكادمىك تحصىلاتا، ادبىياتېن تجربەلرىنە مالک اولماسې، علمى آختارېشلار، استەتىك دۇقە، دۇشۈنچە يئنىلىگىنە، كترچكلىگە باخېش و ياناشما طرزى نین

تزه‌لیگینه، دُورون ادبی - بدیعی طلب‌لرینه، مدنی اولگولرینه، بدیعی دُشونجه توتومونا گُوره و علمی منطقیین مدعالارینا اساسلاندىغی اُچون، اُونون یازبیلارې ایله یئنی، معاصر و رئالیست علمی، ادبی و بدیعی نثر تشکل تاپمېشدېر. یازبیلارې ژانر - اوسلوب الوانلېغی، ترکیب طراوتی، فورما و مضمون بیرلیگی نین بۆتۆنلۆگۆ، دیلی نین سلیس لیگینه، افاده طرزى نین یئنی لیگینه، کلاسیک اینجه لیگینه، ادبی - بدیعی تأثیر گۆجونه، اؤخوجونو معلوماتلاندىرديغی و فکر یۆکسلیشینیه سبب اولدوغونا گُوره نثریمیزین موفقیت‌لریندن ساییلېر...

حرفه‌ای خصوصیت‌لی علمی - نظری محیط و اؤزونه مخصوص سانباللی یازبیلېق مکتبی یاراتمېش، مدنی - ادبی واقعه‌لر تاریخی نقطه‌ی نظرین ایشله‌میش، یوکسک یارادبیلېق هوسینه مالک ادیب - عالم، صنعتین، ادبیاتین، دیلچیلیگین، و تۆرکۆلۆز بیانین تدقیق و نظریه پروبلملرینه گۆجلۆ میل گۆسترمیش و اؤنلارین بیر چۆخ مسئله‌لری نین تنقیدی - نظری تحلیلینی وئرمیش، بونولا کفایت‌لنمه‌میش، عینی زماندا ادبی مسئله‌لرله، کلاسیک ایرتله، ادبی علاقه‌لرله، تطبیقی ادبیاتلا مشغول اولموش و بیر چۆخ نئجه - نئجه ادبی - مدنی ساحه‌لرده تنقیدی - نظری فکرلر ایره‌لی سؤرموش، ادبی - بدیعی یارادبیلېق حاققیندا دلیللی - ثبوتلو حرفه‌ای بیلیک نمایش ائتدیرمیش، درین تئوریک تحلیللری و دۆزگۆن - دقیق قیمت‌لری ایله ده دقت‌لری جلب ائتمیشدیر.

ادبی - تنقیدی فکرین انکشافیندا گۆرکملی خدمت‌لری اولان پروفیسور، ادبی گۆرۆش‌لری نین موضوع دایره‌سی نین گنیش لیگی ایله ده سئچیلیمیش دیر. علمی - ادبی فعالیتینه جدیتله یاناشان امک سئوره، استعدادلی استاد، خلقین اجتماعی - معنوی دایاقلارینې محکم‌لندیریلمه‌سی اؤچون بۆتۆن عمر صرف ائتمیشدیر. دائیم ایره‌لیلیمک عنادبندان دۆنمه‌ین، اینجه دُوقه، استه‌تیک قاورا بېشا، درین ادبی معلوماتا مالک عالم -

ادىب، تجربه لى نسل ايله جوان نسللر آراسىندا منطقى وارثلىك علاقەسى قورموش، ادىياتدا نسللرین وارثلىگىنى گۆزەتلەمىش، يارادىچىلىق ارثینه و کلاسیک ادبى ارثه مترقى مناسبت بسلەمىشىدیر...

اۈنون جدى - وسعتلى، چۈخ جەتلى - هر طرفلى، علمى و مکمل ادبى حاضرلىق طلب ائدەن چۈخ موضوعلو تدقیقات اثرلرى و بوروشوق تدقیقات اصولو جدى تاثير باغشلامىش و نئچە - نئچە اثرلرین يارانماسىنا سبب اولموشدور، معاصر ادبى جريانېن و کلاسیک ارثین فعال مسئلهلرین (چۈخ پىللەلى جريانلار و مرکب عملی مرحلهلرله مشایعت اولونان مسئلهلرین) حللى يۇللارېنې گۆسترمىشىدیر. تۆرکجه کلاسیک ادبى متلرین تدقیق، تصحیح و علمى تنقیدى نثرى ايله باغلى حرکاتېن باشچىلارېندان اولان عالم، سادهجه متنلرى ائدیت ائتمەمىش، اولارېن مؤلفلرین شخسىتېنى، عمومی معلوماتېنى، زنگین يارادىچىلىق شیوهلرینى، ياشايش محیطى نین تاریخی - مدنى شرايطینى معاصرلرینى، تاثيرینى، فکر دنیاسېنى، عقلی - فکرى امکانلارېنى، دۆشۇنجه سېنى، فلسفى باخىشلارېنى، دنیا گۆرۇشلرینى و حیات فلسفه سېنى تحلیل ائتمىشىدیر. بئله لکيله مدنى - تاریخی وارلېغېمېزا منفى مناسبتلرین شخسىتېنى اساسلى شکیلده ده گیشدیرمىشىدیر. ها بئله خلقيمېزه خورباخانلار، اهانت ائدەنلره، تۆرکلرین علیھینه آلچالدېچى حرکتلره قارشى، سرعتلى جواب وئرمک استعدادېنى (عکس العمله گېرمک قابلیتې نین يۆکسک لیگینى) نمایش ائتدیرمىشىدیر.

يارادىچىلىغې نېن سیرلرى

گرگین عقلی - علمى امه گین، درین تفکرون، هر طرفلى محاکمه (دۆشۇنجه) نین، اینجه لمەلرین، نظرى بیلککلرین، عمومی (اونیورسال) معلوماتېن، مسئلهیه علمى

یانشما شیوه‌سینین، ادبیات‌شناس‌سلبق علم‌لرینه دریندن بلدلیگین، گۆزه‌للیک شیوه‌لرینین گۆزله‌نیلمه‌سی‌نین، تدقیقاتدا سیستم‌للیک و آردبجبل لېغا دقت و رعایت ائتمک‌لیگین، تۆرکۆلۆژیک تحقیقاتین، یوکسک امک انتظامی‌نین نتیجه‌سی اولان، مختلف نوعلو یازبلاری، ادبی محصوللاری، شعر تحلیل‌لری، علمی مقاله‌لری و تاریخی هر بیر تدقیقی اثری تدقیقاتچیلار اۆچۆن تدقیق موضوعونا چئویریلیمیش، علمی مباحثه‌لره، ادبی دانېشېقلارا، فکر جریانلارېنا، علمی - نظری محیطین یارانماسېنا، ادبی - بدیعی آخېنلارا سبب اولموش.

ادبی تدقیقاتلاری علمی توتومو ادبی اهمیتی، جدی موضوع، مضمون دۆلغونلوغو اعتبارله جلب ائدیر، اونون اساسلی تدقیقلری، موضوع مسئله‌لرینه، ایده آده‌بهرینه، معلومات یۆکۆنه، دۆشۆنجه‌لری‌نین علمی لیگینه، عقلی امه‌گین علمی تشکیله و عقیده‌لرین تۆقفوشماسېنا گۆره دقت چکیجی دیر.

ادبی - بدیعی یارادبجبلېغې: اونون اۆزۆنه مخصوص ادبی - بدیعی یارادبجبلېق شیوه‌سی، فردی یازې اوسلوبو، تربیه‌وی اهمیت‌لی تعلیم شیوه‌سی، تدریس یۆللاری و تحلیل جهت‌لری وار. او اۆز بدیعی - ادبی یارادبجبلېغې خلقمېزین بۆیۆک ملی - مدنی، اجتماعی - اتینک و تاریخی مقدراتی ایله علاقه‌لندیرمیش دیر. ادبی قلمی ایله عالم قلمی، علمی آختارېشلاری ایله - ادبی یازبلاری دایم وحدتده عینی بیر آمالا، خلقېن معنوی انکشافېنا، ذهنی - فکری تکاملونه معارف‌لنمه‌سینه و مدنی لیلشمه‌سینه خدمت ائدیب، علمی فعالیتله تدقیقاتچې ژورنالیست و تدقیقاتچې عالم کیفیتلرینی اۆزۆنده بیرلشدیره‌ن نادیر قلم صاحب‌لریندن بیریدیر...

ادىياتى اۆزۈنە يارادىچىلىق استقامتى و مدنى خدمت واسطەلرېندىن بىرى كىمى سىچمىش يازبالارې ايله اۇخوجولارېن علمى-ادبى بىلىكلرى نىن زنگىن لشمەسىنە و دىلى مېزىن گۆجلۇ سوپەسى نىن يۇكسلەسىنە خىلى كىمك گۆسترمىشىدېر. وقت آشېرې، ادىيات، اينجە صنعت، فولكلورىك موضوعلار، تۆرك دىلى و ادىياتى بارەسىندە آراشدىرمالار، شعر، ادىيات تارىخى، تۆركۆلۆژىك مسئلەلر، مدنيت پروبىلملرى، و تېونىمىكا ايله باغلى، نشرىيە و ژورناللاردا درج اتتىدىدىگى چۇخ سايبلى، سانباللى مقالەلر و مصاحبەلرېندە، آنادىلى مېزى اوجا توتان، اۇنون صافلىغى و گۆزەللىگى اۇغروندا يۇرولمادان، دۆنمەدن چالېشېب - چارپىشان عالم، ادبى حرىكلەر سىب اۆلموش، اۇخوجولارېنې الهام دۆلو سىماسى، زىنگىن تىخىلو، درىن حافظەسى، يۇكسك علمى دۆشۇنمك قابىلىتى ايله مارق لاندېرىب، يارادىچىلىغا سوق اتتىدىرمىش، اۇنلارېن فكىرى فعاللىغىنا، يارادىچىلىق آختارېشلارېنا، يازىچىلىق چالېشمالارېنا، مىلى - مدنى دىرچەلىش و دىرەنىش حرىكاتېنا تكان وئرمىش، اۇنلارېن مىلى شعورونون فۇرمالاشماسېنا ياردېم گۆسترمىش، اۇنلارې يىئنى و مارقلى علمى - ادبى بىلگىلرلە معلومات لاندېرمىش، ادبى دىلى مېز، معنوى دەگەرلرېمىز و مدنى ارثىمىزلە باغلى گئەن پروسىلرېن علمى اساسلارېنې آراشدىرماغا دايم جان اتان و مارق گۆسترەن عالم، آذربايجان دىلى نىن سۆز خزىنەسىندىن بىر سىحرىكار كىمى استفاده اتتىب، خلىقېن سۆز گلىستانې نېن سۇن درجە عطرىلى رىنگارىنگ و گۆزەل چىچىكلرلە زنگىن اۆلدوغونو اۆز ادبى - بدىعى اثرلرېندە انعكاس اتتىدىرمىشىدېر.

قلىبى همىشە ائل اۇچۇن چېرېپىنان شاعر يازىچى، ائل - اۇنامېزېن قاينغى سېندا اۇلان اۆرەگى تەپەرلى ادىب صنعتكار صنعتە منفى مناسبت بىسلەمىر، هر ايشدە، هر مىلى - مدنى، ادبى - علمى امكده اورتا موقع توتور، نقد حىياتېنې و حاصل عمرونۇ علمە، مدنىتە و معارفە صرف اتدەن عالم سۆز فنى نىن بىر چۇخ شىبەسىنى استادې، مىلى

ادبیات جریان‌لاری و مکتب‌لری نین ایلک مبشرلریندن بیر، فعالیت گؤستریدیگی هر بیر ساحه‌ده اؤزؤنؤ پئشه‌کار کیمی گؤستره بیلیب، بؤیوک حرمت و نفوذ قازانپ. اشتراک ائندیگی مختلف کنگره‌لرده، مشاوره‌لرده، علمی سمینارلاردا، کنفرانس‌لاردا، اجلاس و قورولتای‌لاردا و دانشگاه‌لاردا محاضره‌لر (خطابه‌لر) اوخوموش و جدی درین مضمونلو معروضه‌لرله چپخیش ائتمکله تۆرک و آذربایجان دیلینی، مدنی ارثینی، ادبیاتین عملی - مدنی شکیلده مدافعه ائتمیش، تانپتمیش، لیاقتله تمثیل ائتمیش، دینله‌یچی‌لره تئوریک گؤستریشلر، متودیک مصلحت‌لر و پراکتیک تاپشیر بقلار وئرمیشدیر...

حیات و اجتماعات

دنیا ادبیاتی تاریخینده چؤخلو متفکر صنعتکارلار، سؤز اوستالاری، عالمر، اینجه صنعت خادملری و فیلسوفلار «وارلغین فلسفه‌سی، اؤزه‌رینده داخیلی بیر عذابلا دؤشؤنؤبلر، یاشاییشین باشلانقچی و سونو، انسانین اجتماعی مقدراتی و حیاتی‌نین یاخشیشی لاشدیر بلماسی باره‌ده عمرلری بویو فکرلشیب و عملی ایشلر آپارمیشلار... چؤخلو حیاتی تجربه‌یه مالیک یاشاییش سیرلرینه، حکمتلره، معرفت‌لره واقف اولان، حیاتی دؤزۆلمز سبختی، ایشکنجه، عذاب، اذیت، فاجعه و مصیبت‌لرینه ایگی‌دلیکله‌سینه گزمیش، حیات امتحانیندان و یاشاییش سبناغیندان آلنی آچیق چپخمیشلار.

کئچمیش ایللرین جانلی شاهدی کیمی معلم حاققیندا بیر آجیناقلی خاطره سؤیله‌مک ایستیردیم: ۳۷- ایل قاباق یعنی ۱۳۴۹ - اونجو ایله (ظلم، زورالبلق و حاقسبزلغین ایاق گؤتوردؤگی ایللرین بیرینده) اونو ساواک مأمورلاری اردبیل ده یاخالادیلار، بیر نچه گۆن ایشکنجه‌دن سونرا بؤشلادیلار، کتابلارین تینی ایله او قدر

اونون باشبنا تاپدالامبشداپلار كى باشبندا گيرده كان بۇيدا قانلې شيشلر عمله گلميش ايدى...

هئچ بير اضطراب، هئچ بير نيسگيل، هئچ بير آغرى انسانين حيات عشقيني اولدوره بيلمز.»

«آزادلبغا، امن امانلبغا جان اتان خلقې مېزبن باشبنا عصرلر بۇيو چوخ مصيبتلر گلميشدى، بو بۇيوك بير تاريخ دير. بونو بيز هله يازمامبشبق، بو گله جه گين ايشيدير، آنجاق بير حقيقتى دئمەلیم كى خلقې مېز بو بۆتۆن عمرۆ بۇيو، نسللرين تاريخى بۇيو، شر قوهلر و غصب كارلار قارشېسېندا هئچ واخت سارسېلمامبشدير. بعضاً زمانين آخاربندا سېنسادا، ضعيف لسه ده، اؤز شخصيتيني، ملي غرورونو، غيرتيني ساخلامبش، هميشه اميدله ياشامبش، گله جك سعادتى اؤچون چالشمبش، ووروشموش، يئنى دن ديرچلميش، اؤز ميللى - مدنى و معنوى - اخلاقى دنياسېنى قورويوب ساخلامبش و دايم ايره ليلئيشه جان آتمبشدير.» (ابشبقلي عؤمۇرلر ص ۳ و ۴)

يۇرولماق بيلمەدن آشېب - داشان تۆكنمز انرژى ايله چالشماق، بۆتۆن حياتېنى حصر ائديگى ادبى امه گه، علمى ايشه، تربيه وى فعاليته و اوزون مدتلى، محنتلرله دولو مركب يازبچلبق يۇلارينا چوخ باغلبدير.

ايللر بۇيو آختارېشدا اولوب، استراحتدن، ديتجليگيندن كسيب، گئجه نى گؤندۇزه قاتېب، يۇخسوزولوغوندان آچېلې - آغرېلې باده سيني (زهريني) نوش ائده - ائده مضمونى عبارتە وئريب آراشديرمالار آپارېب، علمى - ادبى تدقيقاتلا مشغول اولوب، مطلبلرى رسته ي تحريرە چكيب ملي - مدنى، علمى - ادبى جبهه ده هميشه دؤيوشه حاضر وضعيت ده اولان پياده بير عسگر چارپيشان عالمين مارقلي، سحر ائديجى، اعجازې، روحلاندېرېجې، جاذبه لى و خارق العاده قلمى ايله من چۇخدان دېر كى تانبشام.

علمی فعالیت عالمین یارادېچې لیغې نېن باشلېجا خصوصیت لریندن دیر. اثر لرینده معلوماتلارېن محکم فلسفی اساس، منطقی ماهیتی اوسلوب سلیس لیگی، علمی منطقی دقیق لیگی، مضمون درین لیگی، اؤنون دؤشؤنجه لی فعالیتیندن، مقاله لری نین اؤزه رینده اوزون مدتلی تفکر جریانېندان و نظری تدقیقاتېندان خبر وئریر...

مؤلف اؤخوجولارې ایله علمی دانېشېق آپارېر، اؤزؤنؤن زنگین معلوماتلا دؤلوب - داشان دؤشؤنجه لرینی اؤنلارلا پایلاشېر. علمی معلوماتا استناد، گئیش احاطه لی، چؤخ شاخه لی، هر طرفلی عمومی مطالعه، علمی - نظری حاضرلېق، کؤکلؤ تئوریک، تدقیقات و منطقی - بدیعی تفکر طلب ائدیر. قلمه آلدېغې مسئله لری، حادثه لری، مطلبلری، پراکتیک اهمیتلی حلی واجب ملی - مدنی پروبلملری، علمی - نظری تحلیل سؤزگئچیندن کئچیرمک، اؤنلارېن تاریخی کئچمیشی معاصر انکشاف مرحله لری و میل لری نین اېشېقلاندرېلماسېنا خصوصی دقت یئتیرمکله یاناشی، یازېچېلېق قابلیتی و علمی تحلیل ائدیجی لیک استعدادی ایله موضوع دایره سینده معین ملی - مدنی، ادبی - بدیعی حادثه نین علمی شرحینی، منطقی تحلیلینی افاده ائدیر و اتینک - استهتیک قیمتینی قلمه آلېر.

علمی - مدنی زنگین تمایللو و ادبی - بدیعی پونوملو تدقیقلری عالمی مختلف فنلر (ریشه لره) مشغولوغا سوق ائتمیشدیر. چؤخ ساحه لی، درین احاطه لی و وسعتلی تدقیقات میدانی آشاغېداکیلاردان عبارتدیر: فولکلور، دهده قورقود شناسلېق، تاریخ، جغرافی، تۆرکۆلۆژیا، ادبیات شناسلېق، ادبی تنقید، ادبیات تاریخی، متن شناسلېق، شعر، موسیقی، ترجمه ادبیاتی، علمی - فلسفی مسئله لر، تکامل، فکر جریانلارې، فضولی

شناسلىق، ميرزه فتحىلى شناسلىق، آذربايجان شناسلىق، حقوق، اجتماعى انقلابلار، عاشىق يارادېچى لېغى، و تصوف...

تدقيقاچى عالم هر هانسى بدىعى اثرى و كلاسىك ارثى اۇيرەنىش موضوعونا چئوپرەكن اىلك اۇنجه يارادېچى سېنېن، بدىعى - فلسفى دنيا سېنې، گۆزەللىك - ايدەال اۇزۇنه مخصوصلونغونو، اثرلرين عرصه يه گلدىگى تاريخى شرايطى دقت مركزينه گتيرهرك، بدىعى - ادبى فكرين تشكىل عامللرين هم اجتماعى، همده فردى نقطه ي نظر كيمي الارق صنعتين و صنعت كارېن مالك اولدوغو مىل شخسىتېن ده گهرين اۇنون اتنىك و عموم مبشرى اهميت كسب ائتمه سينده گورور.

عالم - توركولوق، ادب - ديلچى، شاعر - يازېچى، مترجم - ديلچى، ديل تاريخى نين مكمم بيليجيسى، ادبيات تاريخى نين چوخ معلوماتلې بيلگىنى، متفكر - فيلسوف، ادبيات و مدنيتىمىزىن بايراقدارې پروفيسور دكتور حسين محمدزاده صديق، شاعرلرين غنايى يارادېچى لېغىنا چوخ رغبت بسله ميش، محبت گؤستميش، درين ماراقلا و تۆكنمز انرژى و هوسله، اۇنلارېن شعرلرينى تحليل، تفسير، تحسین، تبليغ و تدریس ائتميشدير.

عموميتله اۇنون چوخ جهتلى و مركب عقلى امك بازاسې نېن معين ليگى، اساس علمى - تدقيقى فعاليتى و ادبى - بدىعى يارادېچى لېغى نېن بؤيوك حصه سى ادلارېنې چكه جه گيمىز شاعرلرين شعرلى حاققېندا يازېلارېلا باغلي دېر كى اۇر تجسمونو نئچه - نئچه كتابلار و رساله لردە تاپمېشدير.

شعرلى تدقيق و تحليق اولونان شاعرلر

فردوسى، نظامى، خاقانى، مولوى، شېخ صفى الدين اردبيلى، عمادالدين نسيمى، خطايى تخلصلو شاه اسماعيل صفوى، محمد بن سليمان بغدادى (فضولى)، قوسى

تبریزی، صائب تبریزی، نباتی، واقف، میرزه شفیع واضح، میرزه محمدباقر خلخالی، محمدعلی هیدجی، ظفر اردبیلی، مسیحی تبریزی، بهار شیروانی، ابوالحسن راجی، صمد وورغون، رسول رضا، حبیب ساهر و استاد شهریار.

شاعرلرین شعرلرینی تحلیللی و اوندان ملی - مدنی و اجتماعی - ادبی نتیجه‌لر چبخارتماق تصادفی ده‌گیل‌دیر. چونکو ۲۰ - اینجی عصر آذربایجان اجتماعی فکری نین گؤرکملی سیمالاری ادبیاتین اجتماعی وظیفه‌سیندن دانپشارکن اؤز ملاحظه‌لرینی اساساً شعر ژانربندا یازبلمبش اثرلره استنادن سؤیله‌میشلر: «بو هر شئیدن اول، اوندان ایره‌لی گلیر کی اوزون عصرلر و قرینه‌لر «شعر» آذربایجان ادبیاتی نین ان گؤجلؤ و آپاربجی ادبی جریانلاریندان بیر ایدی.»

شاعرلرین یارادبجی‌لقلارین، بؤتؤن نقطه‌ی نظرلردن دنیا گؤرؤشلرین، فکری - موضوع وسعتینی، شعرلرینی خلقلی‌لیگینی، گنیش علمی پلاندا تحلیل ائدیب، اؤنلرین اثرلرینی زنگین‌لیگینی اؤزه چبخاریب تعلیم ماتریالینا چئویریب، واقعی اساسلار استناد و حقیقی ادراک شیوه‌سیندن یئرلی - یئرینده استفاده ائده‌رکن، علمی حقیقته چاتماغا نائل و نئجه - نئجه شرحی واجب موضوع و مسئله‌لره ایشیق سالماغا موفق اولوب، محض اؤنون قلمینده کلاسیک شعرین درین فلسفی مضمونو، لیریک وسعتی، شاعرین فکری - بدیعی ایده‌آلینی آراییب تدقیق ائدیر و اساس دقتی، مشاهده‌لرینی اؤنون حیات آمالینی، صنعت غایه‌سینی تشکیل ائدن ادبی کیفیتلر اؤزه‌رینده جمع‌لشدیریر، شعرلرینی فکری توتومو، موضوع احاطه‌سی و شاعرانه اوسلوبی کیفیتلرینی آچقلاپیر... بؤتؤن بونلار واقعی مشاهده‌لرین، تاریخی مقایسه‌لرین، حادثه‌لره اساسلانان ملاحظه‌لرین، فلسفی (دؤشؤنجه) لرین، علمی - نظری قارشپلاشدیرمالارین، ادبی - نظری فکریلرین، آراشدیرمالارین، پئشه‌کار حاضرلرین، تنقیدی - تحلیلی تفکرون، حرفه‌ای تدقیقات اصولونون ثمره‌سی‌دیر... و

گرگین مطالعه و چالیشمالارېن آغېر و اوساندېرېچې عقلی امهگین، یوخوسوز گتجهلرین، اضطرابلی و اؤزؤنتؤلؤ آختاریشلار و قاراملارېن سایهسینده الده ائدیلیر. و خصوص عالم فردیتیندن، شخصی استعداد سررشتهسیندن، فهم و دکاسېندان آسېلې اؤلاراق ایرهلی گلیر...

عالمین سؤن تدقیق لریندن بیر نمونه

اؤرتا عصرلر آذربایجان ادبیاتېنېن قدرتلی نمایندهسی، آذربایجان شعرینی یؤکسک مرحله یه قالدېران، نادر شعر اوستاسې، معنا خزینه داری، قلب مهندسې، کؤنؤل ملکؤنؤن سلطانې، بؤیؤک معنالی و تاریخی اهمیتلی «ادبی مکتبین» یارادېچسې، شعریمیزین بدیعی کیفیتینی سؤن درجه یؤکسک بیر پیلله یه اوجالدان، آنا دیلی میزین بؤتؤن گؤزهللیکرینی، امکان و قدرتینی پارلاق صورتده نمایش ائتدیرهن، لیریک شعریمیزین و ادبی دیلی میزین آتاسې، یؤز ایللر بویونجا «تۆرکلرین معنوی بیرلشدیریحسی»، ۱۶ - اینجی عصر ادبیاتېنېن انکشاف ذیروسینده دایانان، دؤرؤنؤن فلسفی فکرینی و ادبی - بدیعی موفقیتلرینی اؤز یارادېجېلېقېندا انعکاس ائتدیرهن «کلامینی و فلسفی دؤشؤنجهسینی عشق ایله یوغورموش، دؤشؤنجهلری نین جوهره ی عشق ایله مایالانمېش، عشق جاملارېندان قورتوم - قورتوم ایچن و ایچمکدن ایسه دؤیمایان، دنیا گؤرؤشؤنؤن اساسی عشق اؤستؤنده قورولان، کئفلی لیک یؤلؤ ایله عقلین زنجیریندن قورتولان، اصل ادراکی کئفلی لیکده گؤرهن، یؤکسک بدیعی اسلوبیاتلې قالبچې اثرلر یارادان (دیوان اشعار تۆرکؤ فضولی ص ۸۸) عالمین تدقیقی اثرلریندن بیرى ده «دیوان اشعار تۆرکؤ فضولی» آدلې کتاب چاپ دان چېخمېشدېر و ایندی یه قدهر فضولی دن چاپ اولموش اثرلرین هامېسېندان کیفیتجه تامامیله فرقله نیر. اؤنا گؤره کی:

- ۱ - فضولی حاققیندا ۱۸ - تذکره‌نی، ۱۳ علمی اثری، شعرلری نین ۵ دیوانی نین چاپ نسخه‌لرینی آراشدپرپر و گوژدن کتچیردیکن سؤنرا.
- ۲ - دؤرد تنقیدی، ۳ غیرى تنقیدی و ۸ الیازما نسخه‌لرینده مراجعت ائتمکله، الیمیزده کی متنی حاضرلابیب.
- ۳ - بعضی الیازمالاری کلمه - کلمه توتوشودوروب و حاضرکی متنی بیر نئچه چاپ و خطی نسخ‌لرله قارشپلاشدپرپر.
- ۴ - اوخوجونون راحتلیغی اوچون کتابدا نه وارسا هامی سببن تصنیفاتبني وئریب. مکمل فهرست (اندیکس) ده باشقا بیر فارسجا اؤن سؤز، ۷۰ صحیفه‌لیک آذربایجانجا دؤلقون مقدمه، علاوهر بؤلمه‌سینده ایسه دیوان دا ایشله‌نن عربجه بیتلر و عبارت‌لرین ترجمه‌سی، آیه‌لر، بیتلر و عبارت‌لرین جدول‌لری، تۆرکجه سؤزلۆک، فلسفی و عرفانی (میستیک) ترمینلرین تام ایضاحی، عربجه و فارسجا چتین آنلاشپلان لغت‌لرین معناسی و شرحی، فارسجا بیتلرین لیستی، شخص و یئر آدلاری نین سیره‌لنمه‌سی، ستایشلر (فضولی حاققیندا مؤلفین شعرلری)، دیوان‌داکی بؤتؤن شعرلرین کشف‌الایاتی (۵۰ صحیفه‌لیک) و کتابین آخیریندا تۆرکجه اؤن سؤز...
- ۵ - بئش دیلده (تۆرکجه، آذربایجانجا، عربجه، فارسجا و انگلیس‌جه) یارارلانديغی قایناق‌لارین آدلاری.
- ۶ - کتاب ۸ نفرین سبخ امکداشلیغی ایله چاپا حاضرلابیب.
- ۷ - فضولی حاققیندا تذکره‌لرده اولان بوللو معلومات انعکاس ائتدیریلیب، اونون ایراندا و خارجه چاپ اولان دیوان‌لاری، علمی - تنقیدی نشرلری و اثرلرینه یازلمیش کتاب‌لار، فکرلر، رأیلر و دکتورلوق دیسرتاسپیلاری باره‌ده هر نوع بیلیگیلر.
- ۸ - فضولی زمانیندا بغدادین ادبی محیطی و آذربایجان ادبیاتی نین اورادا جریان

...

- ۹ - فضولى نين ياشايشى و اثرلىرى حاققېندا كلاسېك قايناقلار، وثيقه لر و سندرلېن شرحى.
- ۱۰ - اؤنون دېلى، شېوهسى و شعرلىرى نين بېر نئجه اساس مضمونو (عشق، درد و جفا، كئفلى لېك، غريب لېك، مليت چېلىك، مداحلىق، رباكار زاهدلر و يازبق، محروم و مرتجع صوفى لر موضوعو).
- ۱۱ - عالېم اؤزؤنؤن حاضرلادېغې «ديوان اشعار توركى فضولى» نين باشقا نشرلرله اساس نسخه فرقلىرى تام تفصيلاتى و بعضى ضديتلىرى ايله تحليل ائدېلمكله ياناشى، شعر دوست و امين صديقى نين نشر ائتدېكلرى «فضولى كلياتى» نين قصورلو و قوندارما اولدوقلارى گؤستريلىر.
- ۱۲ - معاصر اوخوجونون راحت اوخويا بيله جىگى اوچون گؤزهل، اوخوناقلى، گؤز اوخشاين املاء اولوبو ايله كتابى چاپ ائتدېرمك.
- ۱۳ - كتابن بېرىنجى بؤلؤمؤ ۷۰ صحيفه لېك مقدمه دن عبارتدېر... بؤلمه اؤزؤ - اؤز لؤگؤنده بېر كتابدېر كتاب ايچينده.
- ۱۴ - فضولى كلياتى نين ۴ اليازما و چاپ نسخه لرى نين ايلك صحيفه لرى نين فوتو شكىلى نين وئريلمه سى.
- ۱۵ - تۆركجه «اؤن سؤزدن» ائلاشېلېر كى بو كتاب فضولى كلياتى نين بېرىنجى جلدى دېر، و ايكىنجى جلد (فضولى نين ديوانېندان سوواى باشقا تۆركجه شعرلىرى)، اؤچؤنچؤ جلد فارسجا شعرلىرى، دؤردؤنچؤ جلد ده ايسه عربجه اثرلىرى ده گله جكدە استاد صديق طرفيندن نشر ائتدېريله جكدېر...
- ۱۶ - مولانا حكيم ملامحمد فضولى نين ديوانى نين «ترتيب ائتمه شېوه سىنى» عالم تام تواضع كارلېقلا باشقا شاعرلېن ديوانلارى نين علمى - تنقيدى متلرېنى حاضرلاماقددا كيمسه يه ديكته ائتمير.

۱۷ - قایناق‌لاردان سون درجه امانت‌دارلېقلا استفاده اتمک .

۱۸ - کتابین بدیعی ترتیباتی، کیفیت و مناسب قیمتی ده دفته لایق دیر .

اصل علمی امک زنگین لیگه، شیوه‌سینه و ادبی - تاریخی تاپین تېلارا گۆره قیمت‌لندیریلیر. فضولی‌نین (بو ادبی - بدیعی سیررلر خزینه‌سی‌نین) شاعرانه یارادبجی‌لېغی سون درجه مرکب و مختلف ادبی مسئله‌لر موضوعو اولموش و اولاراق قالبر، فضولی‌نین آغبر فلسفی دیلی‌نین تحلیل و تفسیری، دکتر حسین محمدزاده صدیق کیمی حرفه‌ای ادبیات‌چې‌لارین عهدده‌سیندن گلر و لاغیر. چونکو کلاسیک ادبی ارثی‌میزین علمی - تنقیدی متنینی چاپا حاضرلماق، مرکب، چوخ شاخه‌لی، هر طرفلی عقلی امک طلب ائدهن و عذاب - اذیتلرله دولو بیر ایش دیر کی اونا قاتلاشماق چوخ چتیندیر...

سون سۆز

عالمین چوخ ایل‌لیک محصولدار علمی - ادبی، مدنی، تربیه‌وی فعالیت و اوزون ایللرین گرگین عقلی امه‌گی‌نین نتیجه‌سی ۱۰۰ - دن آرتیق چاپ اولموش اثرلرینده اؤز انعکاسینی تاپمبشدبر، اؤنلارین چوخونون آدی تام تعیناتی ایله، بو یازین باش قایناغی یعنی محمدرضا کریمی‌نین قلمه آلدیغی «ائلمیزین آجیبان یاراسی» آدی کتابیندا چکیلمیش دیر.

ختم کلام‌دان اؤنجه، خاطرلماق ایستردیم کی، عالمین آنادان اولماسی‌نین ۶۲ - اینجی و علمی - معلملیک فعالیت‌نین ۴۶ - اینجی ایلیگی مناسبتی ایله بو مقاله - خاطرهنی، شاگردلیک بۆرجومو معلمیمه ادا اتمک وظیفه‌سینه عمل اولونماسی اؤچون قلمه آلدیم، هر زمان شاگردلیگینه فخر ائتدیگیم عالمه اوزون عمر، محکم جان

ساغلیغی، علمی - مدنی و ادبی - بدیعی یارادبجیلېغیندا یئنی - یئنی اؤغورلار
دیله بیرم...

محمد داوریار

قایناقلار:

۱. کریمی، محمدرضا. ائلیمیزین آجیبان یاراسی، ناشر: زنگان نشریاتی، ۱۳۷۷، زنگان شهری، بیرینجی چاپ.
۲. محمدزاده صدیق، حسین. دیوان اشعار تورکی فضولی، - تبریز، اختر نشریاتی، ۱۳۸۴، بیرینجی چاپ .
۳. صفرلی، علیار. یوسفلی، خلیل؛ آذربایجان ادبیاتی تاریخی، بیرینجی جیلد ترتیب وئریب چاپا حاضرلایان حسین شوق، ناشیر مؤسسسه فرهنگی انتشاراتی داستان تهران، ۱۳۷۶.
۴. دؤرد درویش - ترجمه ائدهن: کریم او، تیمور؛ باکی، ۱۹۹۲.
۵. شام خلیل محمداو. دنیا آروزلاردا یاشاییر، معاریف نشریاتی، باکی، ۱۹۹۲.
۶. صابر گنجهلی. ایشیقلی عؤمؤرلر، کورهک طالع لر، آذرنشر، باکی، ۱۹۹۱.

پروفیسور صدیق، یار دیرین فرهنگ و ادب آذربایجان

سرزمین آذربایجان به دلیل موقعیت ویژه‌ی جغرافیایی‌اش، محل تلاقی فرهنگ‌ها و تمدن‌های گوناگون بوده و تاریخ این سرزمین فراز و نشیب‌های زیادی دارد. برگ برگ تاریخ این دیار پر از رشادت‌ها، سلحشوری‌ها و جانبازی‌های مردمی است که در راه اعتقادات خود از هست و نیستشان گذشته‌اند و چه بسا در برهه‌هایی از گذر زمان ستم‌ها و ظلم‌هایی که بر این قوم نشده است.

نقش ممتاز آذربایجان در شکل‌گیری تاریخ معاصر ایران بر هیچ کس پوشیده نیست و تنها ذکر برخی جریان‌ات از جمله وقوع انقلاب مشروطیت، مبارزه‌ی مردمی علیه حکومت مستبد مرکزی بین سال‌های ۲۵ - ۱۳۲۴ و حوادث ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ تبریز، گواه این مدعا است. تاریخ پرفراز و نشیب ایران اسلامی مملو از افتخارات آذربایجانی است.

افتخاراتی که حاصل جانفشانی‌های مردان بزرگی بوده که در عرصه‌های مختلف علمی، سیاسی، فرهنگی و ... فعالیت می‌کردند. ذکر رشادت‌ها و فداکاری‌های این مردان تاریخ‌ساز از وظایف قلم به‌دستان و تاریخ‌نگاران است که متأسفانه ما ایرانیان به رسم دیرینه، زمانی به فکر مفاخر خود می‌افتیم که دیگر در قید حیات نیستند. خوشبختانه در سال‌های اخیر جامعه‌ی فرهنگی بر این باور رسیده است که با تجلیل از فرهیختگان و عالمان ضمن ارج‌گذاری به تلاش‌ها و مجاهدت‌های آنان، گام مهمی را در شناساندن این قشر مهم و تأثیرگذار به نسل جوان بردارد.

به نظر می‌رسد علیرغم تمام فرصت سوزی‌هایی که در این راه صورت پذیرفته، شناساندن چهره‌های ماندگار یک ملت بهترین و مهم‌ترین راه شناساندن فرهنگ، هویت و تاریخ آن ملت است.

بر همین اساس و به بهانه‌ی تجلیل از «پروفسور حسین محمدزاده صدیق» در این نوشته ضمن آشنایی مختصر با زندگی استاد، سعی بر آن است با تحلیل فعالیت‌های علمی - فرهنگی‌شان، به نقش بی‌بدیل استاد در اعتلای فرهنگ و ادبیات مردم سرزمین مادریش آذربایجان اشاره‌ای بشود.

پروفسور صدیق در زمره‌ی معدود کسانی است که سالیان سال با عشق و علاقه‌ی وافر به زبان مادری خود به تحقیق و تفحص در زبان و فرهنگ و ادبیات اسلامی ترکی پرداخته است که ماحصل تلاش‌های شبانه‌روزی ایشان تألیف، ترجمه و تدوین بیش از ۱۰۰ عنوان کتاب در همین حیطه است. به جرأت می‌توان گفت که اگر امروز زبان و فرهنگ و در کل هویت آذربایجانی می‌تواند در برابر هجمه‌های فرهنگ‌ستیزان پایداری نماید، مرهون مساعی اشخاصی هم‌چون ایشان است.

پروفسور صدیق در پانزدهم تیرماه ۱۳۲۴ هـ. ش در محله‌ی سرخاب تبریز در خانواده‌ی مذهبی دیده به جهان گشود. از دوران نوجوانی در نزد مرحوم وقایعی مشکوت تبریزی، آقامیرزا غلامحسین هریسی و آقامیرزا عمران به فراگیری قرآن، فلسفه‌ی اسلام، فقه و احکام پرداخت در سال ۱۳۴۲ هـ. ش. از دانشسرای تبریز فارغ التحصیل شد و در کسوت معلم به تدریس در روستاهای آذربایجان از جمله هریس مشغول شد، در سال ۱۳۴۴ هـ. ش. به تحصیل در رشته ادبیات فارسی دانشگاه تبریز همت گماشت.

در همین سال‌ها بود که تبریز نیز مثل اکثر شهرهای ایران، به محفل مبارزان تبدیل شده بود.

پروفسور صدیق متأثر از شرایط زمان، فعالیت‌های مطبوعاتی خویش را در نشریات آدینه، امید ایران، وحید، ارمغان، راهنمای کتاب و ... شروع می‌کند.

در سال ۱۳۴۷ هفته‌نامه‌ی ترکی - فارسی هنر و اجتماع را در تبریز منتشر می‌کند که پس از انتشار ۷ شماره از این هفته‌نامه، ضمن توقیف نشریه، صدیق به ۶ ماه حبس محکوم می‌شود تا این که در سال ۱۳۵۰ به تهران تبعید می‌شود.

نخستین کتاب وی تحت عنوان «واقف شاعر زیبایی و حقیقت» در سال ۱۳۵۱ توسط انتشارات پویا در تهران منتشر شد.

او در این سال‌ها کتاب‌های زیادی از جمله «قصه‌های روباه در ادبیات شفاهی آذربایجان»، «داستان‌های کچل در ادبیات شفاهی آذربایجان» و ... را برای گسترش دادن فرهنگ آذربایجان در ایران به چاپ می‌رساند.

هم‌زمان ضمن قبولی در مقطع فوق لیسانس دانشگاه تهران از طرف کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به عنوان مترجم دعوت به کار شده و در آن‌جا کتاب‌های زیادی از جمله «دوقلوهای ترک»، «چیل مایدان»، «قارا آت» و «دوقلوهای ایرانی» را برای چاپ آماده می‌کند. استاد در سال ۱۳۵۷ «جمعیت فرهنگ آذربایجان» را تأسیس می‌کند.

در ۱۲ اسفند ۱۳۵۷ موفق شد اولین شماره مجله‌ی «یولداش» را منتشر کند.

در این مجله بعد از اخبار حوادث انقلاب در سرتاسر ایران اسلامی، حرکت‌های کارگران، زحمت‌کشان و اقوام حق طلب ایران منعکس می‌شد و رفتار ضد انقلابیون افشا می‌گردید.

این نشریه، معرفی قهرمانان آذربایجان و آشنایی با شاعران مبارز را در رأس امور خود داشت و در تمامی شماره‌هایش روشی آشتی‌ناپذیر با شاه دوستان در پیش گرفته و آمریکا را به عنوان پشتیبان اصلی رژیم ستم‌شاهی مورد هدف قرار داده بود. یولداش

بعد از ۲۲ شماره متوقف شد. با تعطیلی یولداش، «انقلاب یولوندا» با همان هیأت تحریریه جای آن را گرفت.

اخبار، مسائل سیاسی و موضع گیری‌های سیاسی در این مجله مطرح می‌شد. مبارزه با پس‌مانده‌های رژیم طاغوت، امپریالیسم آمریکا و حمایت از امام خمینی (ره) در تمامی شماره‌های انقلاب یولوندا مشهود بود. این دو هفته‌نامه در پروسه‌ی تکوین زبان ادبی ترکی در ایران گام‌های استواری برداشت و جمعاً در ۱۴ شماره منتشر شد. پروفیسور صدیق در این سال‌ها ضمن فعالیت‌های مطبوعاتی به تألیف و انتشارات چند کتاب نیز می‌پردازد. آثاری همچون «کیچیک شعرلر»، «منظومه صمد بهرنگی»، «اوچگون داخما» محصول این ایام است.

در فروردین ماه ۱۳۶۱ مجموعه‌ی «یئنی یول» را منشر ساخت.

یئنی یول به صورت مجله نبود بلکه مجموعه‌ای از مقالات ادبی بود که هر جلد آن به صورت مجزا برای گرفتن مجوز نشر، راهی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی می‌شد.

این مجموعه پس از ۴ شماره انتشار به علت سفر استاد جهت ادامه تحصیل به ترکیه، متوقف شد.

استاد بعد از اخذ درجه‌ی دکتری در رشته‌ی زبان‌شناسی تطبیقی ترکی، فارسی و عربی در سال ۱۳۶۲ به وطنش ایران بازگشت و تا سال ۱۳۶۸ به ترجمه و تدوین متون نثر و نظم ترکی همت گماشت. در سال ۱۳۶۸ به نشر «سهند» ضمیمه‌ی روزنامه‌ی اطلاعات به زبان ترکی، همت گماشت. در این هفته‌نامه ۴ صفحه‌ای که به مدت ۱۵ سال منتشر شد، علاوه بر نشر اخبار ایران، ترجمه‌ی کتاب‌های مذهبی، تفسیر متون قرآنی و احادیث جای خاصی داشت و در جوار آن ادبیات معاصر و کلاسیک آذربایجان معرفی می‌شد.

از اوایل دهه هشتاد تقریباً تمام فعالیت‌های پروفیسور صدیق معطوف به تألیف، ترجمه و تدوین بیش از یکصد عنوان کتاب و چندین مقاله شد که عناوین برخی آثار استاد در این نوشته جهت آشنایی بیشتر خوانندگان آورده می شود:

الف) آثار برگزیده و جهانی :

قارا مجموعه (کشف، تصحیح، تنقیح و انتشار مجموعه اشعار ترکی شیخ صفی برای نخستین بار در جهان).

دیوان لغات الترتک (تدوین متن انتقادی و علمی، اثر محمود کاشغری).
آشنایی با رسالات موسیقی.

تصحیح دیوان اشعار ترکی ملامحمد فضولی همراه با کشف الابیات.

ب) آثار تحقیقی - پژوهشی :

گفتاری پیرامون زبان‌های رایج ایرانی در آذربایجان، ۱۳۵۱
عاشیق‌لار، ۱۳۵۳

آذربایجانین شهید عالم‌لری، ۱۳۷۰

شرح غزل‌های صائب تبریزی، ۱۳۷۱

یادمان‌های ترکی باستان، ۱۳۷۹

حکیم ملاعبدالله زنوزی و زنوزیه مکتبی، ۱۳۸۰

گاسی، گویش کهن از ترکی باستان، ۱۳۸۱

احساس کهنتری، ۱۳۸۱ و ...

ج) آثار تدوین و تصحیح انتقادی متون :

سایالار، ۱۳۴۹

نمایش نامه‌های میرزا آقا تبریزی، ۱۳۵۵
مقالات فلسفی آخوندزاده، ۱۳۵۵
مقالات تربیت، ۱۳۵۵
کلامار، ۱۳۶۷
یوسف و زلیخای فردوسی، ۱۳۶۹
سیری در اشعار ترکی مولوی، ۱۳۶۹
تشریح و محاکمه در تاریخ آل محمد (ص)، ۱۳۷۱ و ...

(د) آثار ترجمه‌ای :

قرآن کریم (جز عمّ)، ۱۳۷۰
نسیمی (درام تاریخی)، ۱۳۵۳
نظامی شاعر بزرگ آذربایجان، ۱۳۵۵
افضل الدین خاقانی شیروانی، ۱۳۵۴
مسایل زبان‌شناسی ایران، ۱۳۵۴
انقلاب بورژوازی در انگلستان، ۱۳۵۸
آیت الله خامنه‌ای نین نوطق‌لری، ۱۳۷۱
قیرخ حدیث، ۱۳۷۱
اصول عقاید (۵ جلد)، ۱۳۷۱
قیسسا سؤز لر از امام خمینی (ره)، ۱۳۷۴
وصیت نامه از امام خمینی (ره)، ۱۳۷۴ و ...

(و) آثاری در زمینه‌ف ادبیات کودکان :

دوقلوهای ترک، ۱۳۵۱

قصه‌های روباه، ۱۳۵۱

دنیای قصه‌ی بچه‌ها، ۱۳۵۴

چیل مایدان، ۱۳۵۴

یهودانین خیانتی، ۱۳۷۱

هـ) آثار نظمی (شعر) :

منظومه قاراقوش، ۱۳۵۷

باکی لوحه‌لری، ۱۳۵۸

امام خمینی منظومه‌سی، ۱۳۶۹

یورد غزللری، ۱۳۷۸

تبریز یوللاریندا، ۱۳۷۸

زنگان لوحه‌لری، ۱۳۷۸

قشقای لوحه‌لری، ۱۳۷۸

اردبیل لوحه‌لری، ۱۳۷۸

شیخ محمد خیابانی حماسه‌سی، ۱۳۷۸ و ...

و) متون دانشگاهی :

تورکجه دیل بیلگیسی (دانشگاه‌های صنعتی شریف، امام صادق (ع)، آزاد اسلامی

واحد رودهن)

برگزیده‌ف متون نظم و نثر ترکی، ۱۳۷۱

متون ادبی هنر، ۱۳۷۸

آشنایی با رسالات موسیقی، ۱۳۷۸

زبان و ادبیات ترکی (دانشگاه اورمییه)، ۱۳۷۱

تورکجه گرامر، ۱۳۷۸ و....

(ز) فعالیت‌های مطبوعاتی (نشریه) :

ادبیات در عصر نوین (با استفاده از امتیاز روزنامه‌ی عصر نوین)، تبریز، ۱۳۴۶.

هنر و اجتماع (با استفاده از امتیاز روزنامه‌ی مهد آزادی)، تبریز، ۱۳۴۷.

شعر و ادب آذری (با استفاده از امتیاز مجله‌ی امید ایران)، تهران، ۱۳۴۹.

یولداش، هفتگی، تهران، ۱۳۵۸

آزادلیق، هفتگی، تهران، ۱۳۵۸

انقلاب یولوندا، ماهانه، تهران، ۶۰-۱۳۵۹

یئنی یول، فصلنامه، تهران، ۱۳۶۱

بولتن انجمن زبان ترکی، گاهنامه، تهران، ۱۳۶۴

سه‌ه‌ند، هفتگی، تهران، ۱۳۶۹

(ح) گزارش‌های علمی :

شعر معاصر آذربایجان، استانبول، ۱۳۶۰

حافظ و شهریار، شیراز، ۱۳۶۶

نظامی گنجوی و دده قورقود، تبریز، ۱۳۷۱

کتیبه‌های ترکی باستان، کرمان، ۱۳۷۱

خطیب تبریزی شارح ابن سکیت، اهواز، ۱۳۷۳

اوحدی و صائب، مراغه، ۱۳۷۴

علیشیر نوایی و فضولی، اورمیه، ۱۳۷۴
مکتب فلسفی فضولی، بروجن، ۱۳۷۸ و...

به هر حال با این همه آثار تحقیقاتی شخصیت‌هایی هم‌چون پروفسور صدیق به روشنی درمی‌یابیم که رشد و بالندگی فرهنگ و ادب ایران زمین مرهون مجاهدت‌های شبانه‌روزی این عالمان است و برگزاری مراسمات تجلیل از این فرهیختگان تنها کاری است که در مقابل ارج‌گذاری به خدمات علمی - فرهنگی‌شان صورت می‌پذیرد. بزرگان هر کشور و ملتی جزو میراث فرهنگی آن کشور محسوب می‌شوند. پس بر همگان واجب است که با تجلیل از این عزیزان به وظایفمان که همانا حفظ این میراث‌های گرانبهاست عمل نماییم.

مهندس امیر چهره‌گشا

منابع

۱. ائلبمیزین آجیان یاراسی، محمدرضا کریمی، زنجان ۱۳۷۷.
۲. دکتر صدیق و اونون یارادیجیلیغی، امیر چهره‌گشا، ویژه نامه نشریه خزر، دانشگاه تربیت معلم آذربایجان، تبریز ۱۳۸۰.
۳. دکتر صدیق و هویت آذربایجان، امید نیایش، زوفا، تهران، ۱۳۸۱.
۴. مصاحبه‌های علمی پدرم، ائلدار محمدزاده صدیق، تهران، ۱۳۸۱.
۵. ائل قایغی‌سی، امیر چهره‌گشا، تهران، ۱۳۸۳.
۶. فصلنامه‌ی آذری، شماره ۱۱، بهار، ۱۳۸۵.
۷. مقاله « راهی از یولدانش تا یئنی یول » به قلم مهندس محمدرضا کریمی.
۸. گونش، گاهنامه دانشجویی، شماره ۴۲، تهران، ۱۳۸۶.

ديوان لغات الترك

ديوان لغات الترك، تۆركلرين اسلاميتى قبولوندىن سۇنرا عربجه قلمه آلېنماسېنا رىغمن، تۆرك دىلى و كولتورونو ايلگىلىندىرن ان اۇنملى اثرلردن بىرىدېر. اثر ۱۰۷۲- ۱۰۷۴ ايللر آراسېندا^۱ كاشغرلې محمود طرفيندن قلمه آلېنراق، عباسى خلقهسى «محمد المقتدى بامرالله» ين اوغلو «ابوالقاسم عبدالله»-ا سۇنولموشدور. اثرين تام آدې «كتاب ديوان لغات الترك» دور. تۆرك دىللىرىنى تۇپلايان كتاب دئمكىدېر. بورادا دىلردن مقصد، لهجه دېر.^۲ ديوان، تۆركجه دن عربجه يه بىر لغت كتابىدېر. آنجاق، تۆرك دىلى نىن ايلك سۆزلۆگۆ اولاراق دا قبول ائدىلن اثر، گئىچكده، چئشىدلى تۆرك بويلارىندان دهرلنمىش آغېزلار سۆزلۆگۆ اۇزهللىگى گؤستىرىر. بونونلا برابر، ديوان يالنبزجا بىر سۆزلۆك اولمايىپ، تۆركجه نىن ۱۱ يۆز ايلده كى دىل اۇزهللىكلرىنى بلىرتن، سس و ياپى بىلگىسىنه ايشىق توتان بىر قرامر كتابى، كىشى، بوى و يئر آدلارې قايناغې، تۆرك تاريخينه، جغرافياسېنا، ميتولوژىسىنه، فولكلور و خلق ادبياتېنا دائر زنگىن بىلگىلر احتوا ائدن، عين زماندا دؤنمىن طېى و تداوى اصوللارې حاققېندا بىلگى آچىقلامالارې ايله مدرن و آنسىكلوپىدىك بىر سۆزلۆك كىمىدېر.^۳

كۆلتۆر و دىللىمىز اوچۇن باها بىچىلمز بو اثر، اولكه مىزده ايلك دفعه ايكنىنچى مشروطىتتىن همن سۇنراسېندا، مشهور كتاب دؤستو «على امىرى» طرفيندن استانبولدا بىر صحافدا بولوناراق، اوزون ايللر اونون نزدىنده قالمېشدېر. بىرىنچى دنيا ساواشى نېن دوام ائتدىگى ايللرده، بعضى حكومت اركانى نېن دا آرايا گىرمهسى ايله على امىرى،

کیلیسلی رفعتین نظارتینده اولماسی شرطی ایله، دیوانین باسپلماسینا مساعده ائتمیشدیر.

اثر، کیلیسلی رفعت (بیلگه) طرفیندن اینجه‌لنه‌رک ۱۳۳۳-۱۳۳۵ (۱۹۱۷-۱۹۱۵ م.) ایللی آراسیندا استانبولدا باسپلمیشدیر. بو ایلیک یایمیدان سؤنرا، اثر و مؤلفی اؤزه‌رینده، یورد ایچینده و باقی علم دنیا سېندا، بیر چوخ آراشدیرما و اینجه‌لمه یاپلمیشدیر.

آنجا، علی امیری نین اثری بولماسی و رفعت بیلگه نین ایلیک باسقیا حاضرلاماسیندان اؤنجه، بعضی اسکی قایناق‌لار دؤغرودان یادا دولایی اولاراق، دیوان لغات‌الترک دن بحث ائتمیشلردیر. بونلاردان بیر کاتب چلبی نین کشف الظنون - دور کی کاشغارلی نین لغتی نین گیریش بؤلومونده تۆرکلر حاققیندا نقل ائتدیگی حادثه‌لره عطف مقصدی ایله اثری سۆز قونوسو ائده‌ر. ایکینجی سی «عینی» آدی ایله مشهور عینتابلی بدرالدین محمودون «عقد الجمان فی تاریخ اهل الزمان» آدی اثریدیر. عینتابلی بورادا، اوغوزلارا عائد معلوماتلاری دیواندان عیناً نقل ائتمک صورتیه اثری ذکر ائتمیشدیر. دیواندان سۆز ائدن اوچونجو اثر ایسه «عینی» نین قارداشی شهاب الدین طرفیندن قلمه آلپان «تاریخ البدر فی اوصاف اهل العصر» آدی کتابدیر. بورادا تۆرک اوصاف و قبیله‌لری حاققیندا بیلگیلر، دیواندان آلنمیشدیر.

دیوانین باتی دنیا سېندا تانینماسی نین عقبنده، آماق، روس، مجار، فرانسیز بیلگینلر چئشیدلی یاینلار تاپمیشلاردیر. بونلارین ان باشدا گلنی، بروکلان C. Brochelmann - نین یاپدیغی چاپشمالاردیر. بروکلان، اثرده کی شعرلری، آتا سۆزلرینی، سس تقلیدی کلمه‌لری و دیل قورالارینې بیر دیزی مقاله حالیندا یایملا دیغی کیمی، دیوانین بیرده آلمانجا ایندکسنی حاضرلامیشدیر. بو ایندکس، اثرین تام ترجمه‌سی یاینلاننجایا قدر، علم عالمینده قوللانلمیشدیر. دیوان، تۆرکیه

تۆركجه سینه، رفعت بیلگه، عبدالله عاطف توزونار، توفیق بیگی، عبدالله صبری کارت و بسیم اتالای طرفیندن چئویریلیمیشسه ده، بیلیندیگی کیمی، رفعت بیلگه و بسیم اتالای چئویریلری دېشېندا کپلار، باسېلما مېشېدېر.

اثر بعضی تۆرك لهجه لرینه و باتې دېلرینه ده چئویریلیمیشدېر. دیوان، اؤزبک تۆركجه سینه (صالح مطلباف، محمود کاشغارلې: تۆركی سؤزلر دیوانی، ۱-۴ ج. ، تاشکند ۱۹۶۰-۱۹۶۷). یئنی اویغورجا تۆركجه سینه (تۆرك دېلرلی دیوانی، اورومچی،

(۱۹۸۱) و روبرت دانکوف طرفیندن: *Compendium of the Turkic Dialects*

آدی ایله انگلیزجه یه (۱-۳ ج. ، هاروارد ۱۹۸۲-۱۹۸۵ م.) ترجمه ائدیلیمیشدېر. سون اولاراق ۱۹۹۷-۱۹۹۸ م. ایلرینده، قاراخستاندا، «آقشار ق. آقابایف» طرفیندن قازاق تۆركجه سینه ترجمه ائدیلیمیشدېر. کۆلتور و دیلیمیز آدېنا ان گۆزل اولانې ایسه، یوخارېدا بحث ائدیلن ترجمه لردن داها علمی و تیتیز اولانې نېن ۲۰۰۴ ایلینده حسین م. صدیق آدېندا تۆرك کۆنکلی ایرانلې ادیب طرفیندن یاپیلان فارسجا ترجمه نین یاپیلانماسېدېر.

ایره لیده ده گۆرۆله جگی کیمی، بؤیله بیر ترجمه اؤچۆن گره کلی دېل و کۆلتور بیلگی سینه صاحب اولان صدیق، هم کندیندن اؤنجه یاپیلان ترجمه لری گۆزدن کئچیریب، بیر چۆخ فونتیک یانلېشلق و اؤخوما خطاسېنې دوزه لتمیش، همده کاشغارلې ایله اثری حاققېندا ایلگینج تئبیتلرده بولونموشدور. اینجه لمه قسمی بیر جلد اولاراق دۆشۆنۆلن و ایندکس ایله دیگر آچقلامالارې هنوز باسېلما یان ایکینجی جیلده بوراخېلان بو چالېشما، ۷۲ صحیفه لیک بیر ده گړلندیرمه و اینجه لمه قېسمېنا صاحب دیر. بو قسم آلتې بۆلۆمدن متشکل دیر:

۱. بؤلۆم (ص. ۱۴-۲۳) کتابین تانیتمی و آراشدیرمانین قاینالاریندان بحث ائدرک بوگوننه قدر اثر حاققیندا یاپیلان ان جدی چالیشمالاری آکادمیک یۆندن ده گیرلندیریر.
۲. بؤلۆمده (ص. ۲۴-۳۴) دیوانین مؤلفی و اثری چئشیدلی آلت باشلیقلار ایله اله آلینیر.
۳. بؤلۆمده (ص. ۳۴-۳۸) اثر، کتابین یاپیسی، آدی، گووه نیرلیگی و اثردن بحث ائدن اسکی قاینالار باشلیغی ایله یاپی باخیمیندان اینجه لیر.
۴. بؤلۆمده (ص. ۳۸-۴۸) تۆرکجه نین لهجه لری، کاشغارلی نین باخیشی ایله تۆرکجه نین لهجه لری، خاقانیه تۆرکجه سی، خاقانیه تۆرکجه سی نین یاپیسی، او یغورلار و او یغور تۆرکجه سی باشلیقلاری ایله، دیوانین لهجه آراشدیرمالاری آچیسیندان ده گیری آنلاتیلیر.
۵. بؤلۆمده (ص. ۴۸-۶۲) شعر آراشدیرمالاری، آتا سۆزلری، فارسجا آچیسیندان ده گیری، اۆزل آدلار، تاریخی دستانلار و اتیمولوژیک بیلگیلر کیمی آلت باشلیقلار ایله اثرین محتوا آچیسیندان ده گیری اله آلینیر. (مترجم)
۶. بؤلۆمده ایسه (ص. ۶۲-۶۸) چالیشماسیندا نجه بیر یۆل ایزله دیگینی آنلادیر.

بوندان سؤنرا، ۶۸ الی ۷۲ صحیفه لر آراسیندا «کتابنامه» باشلیغی آلتیندا، فارسجا، عربجه، آلمانجا، انگلیزجه و تۆرکجه قاینالار، حرف سپراسینا گۆره آیری- آیری باشلیقلار آلتیندا وئریلییر. تۆرکجه اسکی و یئنی حرفلی متنلر ده آیری باشلیقلار آلتیندادیر. بو قسم بیر دیوان لغات الترتک کتابنامه سی اۆلجاق قدر زنگیندیر. داها سؤنرا صحیفه ۳۷ دن ۹۵ ه قدر کاشغارلی نین اؤن سۆزۆنۆن فارسجا ترجمه سی یاپیلیر. کاشغارلی نین وئردیگی او یغور حرفلریندن اؤرنکلر و کاشغارلی نین خریطه سی ده

عیناً یئر آلبر. آیربجا کاشغالی نین تانپتدېغې و تۆرکجه سس قارشېلېقلارېندان اؤرنکلر سوندوغو عربجه حرفلرین لاتین حرفلری قارشېلېقلارې دا صدیق طرفیندن پارانتز ایچینده گۆستریلمیشدیر. بوندان سؤنرا، اثرین عربجه متنینه باغلی قالبناراق یاپیلان فارسجا ترجمهسی، فارسجا و عربجه باشلېقلار ایله یئر آلبر. چالېشمانین ان سؤنوندا ایسه صدیقین تۆرکیه تۆرکجهسی ایله یازدېغې ایکی صحیفه لیک اؤن سؤز واردېر.

۱. ح. م. صدیقین چالېشماسې نین اؤزه لیکلری

صدیق، چالېشما ندنلرینی و اساسلارېنې آچېقجا بلیرتن بیر آراشدېرماجېدېر. اؤ، داها سؤنرا آیربنتېسې ایله گۆستریله جېگې کیمی، اؤلکه سینده دیوان لغات الترك حاققېندا گنیش انتحال و تحریف ایچهرن بیر چالېشمانان چۆخ متأثر اؤلدوغوندان، ترجمه سینی «بؤیله قیمتلی بیر اثرین تحریفچیلر و اوشاقجا عینادلار» پشینده قچانلارېن الینده اویونجاق اولماسېن دئیه حاضرلادېغېنې آچېقجا سؤیلر.^۷ صدیق، دیوان ایله اونیورسیتته ایللرینده مرحوم عبدالصمد امیر شقاقی واسطه سیله تانېشمېشدېر. حتی بو ذاتین دیوانا دایانان بؤیۆک بیر لغتده یازدېغېنې، آنجاق بو اثرین باسېلمادان، وارثلری الینده غیب اؤلدوغونو سؤیلر. بوندان قېرخ ایل اؤنجه تانېشدېغې بو ذاتدان دیوانا داها فاضل «مسلط اولان بیریسینی ده گۆرمه دېگیننی وورغولامقادېر.»

مترجم ۱۹۷۹ ایلیندن سؤنرا، معلم رفعتین چئویریسینی الینده اؤلدوغونو، بسیم اتالاین بو چئویرییه گۆره چۆخ داها مکمل اولان چالېشماسېنې دا دقتله اینجه له دېگیننی بیلیرتیر. اؤ، سؤز قونوسو ایکی متنی ده گۆز اؤنۆنه آلاراق چئویریسینه باشلامېشدېر. اصل حرکت نقطه سی عربجه متن اولماقلا بیریله کده، اتالای چئویریسینه صاحب اولمادېغې تقدیرده، چالېشماسېنې تاماملایما یا جاغېنې دا وورغولار.^۸ صدیق «ؤچ مین ساعته یاخلاشان» چئویری چالېشمانسېندان سؤنرا، اؤنو اییی بیر عربجه

اگیتیمی المپش «قوم» شهرینده کی اؤیرهنجیلری حجت الاسلام سید حیدر بیات و احمد عبدی‌یه گؤیتره‌رک، دیوانین عربجه یازماسی و مطبوعو ایله کلمه-کلمه کنترل ائتمه‌لرینی ساغلامیشدیر. داها سونرا، تصحیح سپراسیندا ایرانلی چاغداش تۆرک شاعری و ادبیات آراشدیرماجسی، دکتر حسین محمدخانی‌نین تکرار گؤزدن گئچیردیگینی بلیرتمکده‌دیر.^۹

مترجم، فارسجا چئویریده ایلك دقت ائتدیگی نقطه‌نین فارسجا جمله‌لرین یاپسی اۆلدوغونو سؤیلر. بونا گؤره چئویری‌نین آخجی و ساده اولماسینا چوخ غیرت ائتمیشدیر. ایربجا، چالشماسی‌نین قاربشبق، شبهه‌لی، انتحاله دایانان و قوللانیمی زور اولماسینا چالشمیشدیر. اثری‌نین فارسجا بیلنلر اۆچون قولایجا اؤخونان، آخجی و قوللانیم او یغون اولماسی‌دا صدیقین دقت ائتدیگی نقطه‌لردن بیری‌دیر. مترجمه گؤره، همن هر دیله یاپیلان دیوان چئویریلرینده، سسلرین یازیمیندا اسکیکلیک یادا یانلشلیقلار واردیر. کندسی بو خطالارا دوشمه‌مگه چالشاراق، عرب حرفلری ایله یازیلان تۆرکجه کلمه‌لرین لاتین حرفلری ایله اؤخونوشونو ایربنتلی بیر شکیلده گؤستمیشدیر.^{۱۰}

مترجم، هر ماده باشیندا بولونان «یقال» تعیرینی چبخارمیشدیر. بؤیله‌جه عربجه آنلامی وئرین تۆرکجه کلمه‌لر دؤغرودان ماده باشی اولموشدور. کلمه‌لرین یانینا اؤخونوشلاری لاتین حرفلری ایله یازلمیشدیر. یازار، عربجه آچقلامالاری عیناً چئویردیگینی سؤیله‌مکده‌دیر. وارسا وئرین اؤرنکلرده چئویرلمیشدیر.

فعللر بؤلۆمۆنده، اله ال‌بان هر فعلین، مضارع و مصدر شکل‌لرینی، اؤخونوشدا لاتین حرفلری ایله پاراتت ایچینده گؤسترلمیشدیر.^{۱۱} صدیق، آتا سؤزلری، دئیملر و شعرلری، گئیش و ادبی بیر شکلده چئویرمه‌دن اؤنجه، بیره بیر چئویریلرینی وئریدیگینی، وارسا کاشغرلی‌نین عربجه آچقلامالارینا، «اؤنون آچقلاماسی (توضیح آن

که) « باشلېغې ایله اشارت اتدیگینی سؤیله مکده دیر. مترجم آیرجا کاشغارلی نېن چئویریلری شرح شکلینده ده اولسا بیره بیر ده اولسا، عیناً نقل اتتمیشدیر. صدیق، پک چوخ مترجمین شېهه لی یئرلرده، اتالایین چئویریسینی اساس آلدیقلارنې سؤیلر. کنیدیسی ایسه، داها اییی چئویردیگینی دوشوندوگیو یئرلرده، کنیدی ترجمه سینی ترجیح اتتمیشدیر.

تارتېشمالی نقطه لری ایسه ۲- نجی جیلده بوراخمېشدېر. اونا گوره اصلینده ماده باشلارنې قولایجا اولاشماق اؤچون آیربنتېلی بیر دیزینه احتیاج واردېر. آنجاق اؤ، شېهه لی بوتون اؤخونوشلاری و چالېشماسېنا یازبلاچاق الشتیریلری گؤز اؤنونه آلدیقدان سونرا، بیر دیزین اولوشدورما دؤشونجه سینده دیر.^{۱۲}

صدیق، اسملری چئویرمه نین فعللری چئویرمکدن قولان اولدوغونو سؤیلر. بونا گوره اؤزله لیکله اتدیرگن و گنچیشلی اتدیرگن فعللین چئویریسینده، اولدوقجا زورلانمېشدېر. بیرله شیک زمانلاردا ایسه، گله جک زمانن حکایه سی و مثلی گنچیمیش زمانن چئویریسی عادتاً امکانسیز اولموشدور. چونکو بونلارنې فارسجا قارشېلېغې یؤخدور. بونلاری فارسجا آنلاتا بیلیمک اؤچون، یان جمله لره و اک فعللره احتیاج واردېر. صدیق بعضاً بیر تۆرکجه فعل اؤچون، بیر قاچ فارسجا جمله قورماق زوروندا قالماقدان شکایت ائدهر. اؤرنه گین بوگون «بیچدیردی» آنلامېنا گلن «ایرېتتی» فعلی ایله «اؤ آغاجې بیچدیردی» دئمک اؤچون، «اؤ درخت را در معرض انداختن قرار داد و بیانداخت.»^{۱۳}

حسین م. صدیق دیوانن گره ک ترجمه و نشرلرینده، گره کسه، متن نشری دېشېنداکی اینجه لمه لرینه الشدیره ل یاناشماقدادېر. بو الشدیریلرینده، چالېشلارنې اولوملو- اولومسوز بۆتون یؤنلرینی آچېقجا دیله گتیریر. اؤرنه گین ده ری دیلچینین «عرب آلفابه سینه گوره دیوان لغات الترك دیزینی» آدلې چالېشماسېنې، بروکلما نین

چالپشماسی نین تکراری سؤیله مکده دیر. آنجاق یئنی بیر آلفابه تیک دیزین گتیرمه سی آپسپندان، بروکلمانین چالپشماسی نین تکمیل ائتدیگی نی ده اعتراف ائده ر.

یادا «تورک دیلی» درگیسی نین دیوان حاققیندا کی اوزهل سایسی نین گله جکده یاپیلاجاق ایربنتلی چالپشمالارا یول گؤستره جه گی نی بلیرتیر.^{۱۴} صدیق الشدیدگی کیشیلره اولدوقجا آکادمیک تنقیدلر یؤنلتیر. اؤیله کی اولارین خطالارینې گؤسترن بول اؤرنکلی، گنیش تابلولارا داھی یئر وئیریر. چوخ کزده الشدیدگی کیمسه لرین سیستم خطالارینا ده گینیر. اؤرنه گین داها اؤنجه دیوان حاققیندا بیر چالپشما یاپان ایرانلی آراشدیرماچی «دبیر سیاقی» نین «کرک» (گؤز به گی) ماده سینده، بو ماده یه باغلی اولاراق اله آلبان «کرک، ارنگ و اوت کرک» اؤرنکلرینې، سیاقی نین ماده باشی ساناراق سیستم خطاسینا دؤشدؤگؤنؤ بلیرتیر. ایربجا، سیاقی نین تطبیقی و مقایسه آپدان اؤنملی اولان و کاشغارلی نین اصلی هدف لریندن بیرى اولان عربجه اؤرنکلری گؤرمزدن گلدیگی نی سؤیلر.^{۱۵}

صدیق، بیر شکیلده خبردار اولدوغو، آنجاق گؤرمه دیگی قاینالارې مطلقا بلیرتیر. مثلاً ۱۹۹۷-۱۹۹۸ ایل لرینده، دیوانین قازاق تورکجه سینه چئوریلدیگی نی دویدوغونو، آنجاق کندیسى نین بو چئورینى گؤرمه دیگی نی سؤیلر.^{۱۶} تثبیت و یارغبارینې چوخ ساغلام آکادمیک قاینالارا دایاندران صدیق، یئر- یئر گووه نیلیر شفاهی قاینالاردان فایدالانماغی دا اهمال ائتمه میشدیر. آنجاق، بو بیلگیلری کندینه مال ائتمیه جک قده رده دوروستدور. مثلاً رحمتلی محرم ارگینین خاقانیه تورکجه سی نین او دورده کی سئچگین طبقه نین شیوه سی اولدوغونو سؤیله دیگی نی و ارگین طرفیندن کندیلرینه ۱۹۸۰ / ۱۳۵۹ ایلینده شفاهاً انتقال ائتدیگی نی بلیرتیر.^{۱۷}

صدیق، چالپشماسیندا، یئر- یئر ایرانین سوسیو- کولتورل و تاریخی یاپسی حاققیندا یلگینج ده گرنلدرمه لرده بولونور. صدیقین بو ده گرنلدرمه لرینه اؤرنک وئرمک

گره کیرسه: «گۆنۆمۆزدهده بو دؤغرولتودا، فارس دیلی ایرهلیلهمکده اولوب، چؤخ آز ساپیدا تات (عجم) کۆیلری و قصبه لری ایله افغان کۆکنیلر دېشېندا اۆزه للیکله بۆیۆک شهرلرده فارسجا قونوشان انسانلارېن بۆیۆک چؤخلوغو، اصلینده اوغوز تۆرکلری نین تشکیل ائتدیگی ادعا ائدیله بیلر. بونلار، فارسجانی، کندیلرینه خاص خوش بیر لهجه ایله قونوشاراق ایرهلیلهدیرلر. ایشته دیوان، فارسجا و تۆرکجه نین عصرلر سورن قارشېلېقې آل وئریشی قونوسوندا اولدوقجا بۆیۆک بیر اۆنه مه صاحب دیر. اۆزه للیکله تۆرکجه دن فارسجایا گئچن کلمه لری تعقیب خصوصوندا زنگین بیر قایناقدېر. اۆرنه گین . . .»^{۱۸}

سؤن اولاراق، مترجم، خاقانیه تۆرکجه سی، بخارا عربجه سی و چاغداش فارسجا بیلگیسینه صاحب بیر ارشدېرماجېدان الشدیری بکله دیگینی سؤیلیه رک، عاداتا بۆیله بیر چالشمانی حاققی ایله ده گرنلندیرمه نین حداقل شرطلرینی اورتایا قویموشدور.^{۱۹}

۲. صدیقین کاشغارلی، اثری و اثری نین تاثیرلری حاققېندا بعضی تثبیتلر

حسین محمدزاده صدیقین کاشغارلی و اثری حاققېنداکی تثبیت و ده گرنلندیرمه لری نین گنل اولاراق ایکی گروپدا تۆپلایا بیلیریز: ۱. دیوان و اونون کولتورل آرخا پلانی اوزهرینه تثبیت و ده گرنلندیرمه لر، ۲. دیوان اوزهرینه یاپیلان چالشمالارلا ایلگیلی تثبیت و ده گرنلندیرمه لر.

صدیق دیوان لغات الترك و اونون کولتورل آرخا پلانی ایله ایلگیلی تثبیتلرینه «دیوان» کلمه سی ایله باشلار. بونا گۆره کاشغارلی اثری نین تصنیفی، تالیفی، ترجمه سی و حاضرلانماسېندا قاموسدان اۆته بیر یۆل تددوغوندان، اؤنو «دیوان» اولاراق ادلاندیرمېش اولمالدېر. صدیقه گۆره «دیوان» کلمه سی تۆرکجه کۆکنلیدیر. عربجه ده و فارسجانین فرقی لهجه لرینده تۆرکجه دن آلېناراق، ده گیشیک سؤیله بیشر

ایله تلفظ اندیلیر. بو کلمه‌نین کؤکنی «تیپمک» مصدرلریندن گلیر. بو مصدر، «بیر آرایا گلیمک، بیر آرایا گتیرمک آناملاریندادیر.»^{۲۰} اؤه، اثرین یازیلش نندلرینه ده گئیش بیر پرسپکتیودن باخار. اؤنا گؤره کاشغارلی نین دؤنمینده، یعنی عباسی خلافتی دورونده «دیوان لغات الترتک» کیمی بیر اثرین یازیلماسینین، تۆرکلرین اسلام دنیاسینداکی کولتورل و عسکری خدمتلی ساغلامیشدیر. اؤرنه‌گین ایراندا عجملر طرفیندن چپخارپلان «المقنع» و «حسن صباح» عصیانلارینین باسدیرلماسیندا تۆرکلر بؤیۆک بیر رول اوینامیشدیر. بؤیله‌جه بغداد و اسلام دنیاسینین دیگر سیاسی مرکزلی‌نین تۆرکلره احتیاجی قات-قات آتمیشدیر. بوندان سؤنرا صدیق بؤیله دوام آئدیر: «کاشغارلی سؤز قونوسو سببلردن، عرب دیلی تۆپولملارا، عربجه‌نین قرامر و کلمه یاپسینا دایاناراق، تۆرکجه‌نی داها قولای اؤیره‌تمک اؤچۆن، اثرینی قلم آلمیشدیر. یعنی اؤ دؤنمده عصر، آرتیق تۆرک عصریدیر. تۆرکجه‌نی اؤیرنمک، اسلام دنیاسینین ضرورتلی آراسینا گیرمیشدیر. کاشغارلی اثرینده، اؤخوجویا تۆرکجه اؤیره‌تمه‌نین ده اؤته‌سینده، اؤنو، تۆرکلرین تاریخی، کولتورو و ادبیاتی ایله آشنا قیلما یا چاپشیر.»^{۲۱}

صدیقین دیوانین نئجه بیر اثر اولدوغو حاققیندا چۆخ یۆنلو بیر ده‌گیرلندیرمه‌سی واردیر. اؤه، دیوانی آنسیکلوییدی کاراکترینه بورونموش اؤزهل کلمه‌لری بیر آرایا گتیرن لغت اولاراق گؤرۆر. بو کتاب، لغت کتابلاری و کلمه آراشدیرمالاری یاپان اثرلر آراسیندا، «بیلگی انتقال ائتمه یۆنۆ اؤن پلانا چپخان» بیر اثریدیر. دولایسین ایله آنسیکلوییدی ده داها یاخیندیر. یعنی، اؤ آراشدیرماچی و الشویره‌ل بیر اثریدیر. دیوان، گئیشله‌تیلیمیش لغت کتابی اؤلمانین یانیندا، ادبیات آراشدیرمالارینا دایانان دیل بیلیم، ادبی تورلر، فولکلور، تطبیقی ادبیات، میتولوژی، جغرافیا و تاریخ کتابی دا ساییلیر.»^{۲۲}

صديق، بعضی اسكى عربجه قايناقلاردا ديوانبن آدي بن گئچديگيني آنجاق اسكى فارسجا قايناقلاردا ذكر ائديلمه ديگيني سؤيلر. ايرانلي بير آراشدبرماچي اولدوغوندا، بو قونودا يوروم ياپماز. آنجاق بلوشه Bloshe آدلي بير شرقشناسبن گوروشلريني عينا نقل ائدير. بو گوروشلر بۇيله دير: «فارسجا و عربجه قايناقلاردا، تورک ديللى و جغرافيا لاري حاققبندا يتيرنجه بيلگي يه راستلانماز. بالخاصه فارسجا اثرلرده، فارسلا بن، سادهجه كنديلريندن بحث ائتمه الېشقانلېغې واردېر. يازدېقلاري همن هر شئي كنديلري حاققبندا دېر. فارس اولانلار دېشبندا كېلري غير ايراني آدلاندير اراق، داها چوخ كوتو و خيال محصولو شئيلري ديله گتيريرلر. فارسجا جغرافيا كتابلاربندا، فارس جغرافياسى دېشبندا بيلگيلره راستلانماز. كندى جغرافيا لاري دېشبندا كى يئرلردن بحث ائديكلرينده ايسه ده، افسانهوى و ميتولوژيك بير اسلوب توتورلار.»^{۲۳}

صديقين بوگونه قدير اوزه رينده چوخ دورولمايان بعضى قونولاردا ايلگينج تثبيت و ده گيرلنديرملري واردېر. بيلينديگي كيمي كاشغرلي و اثرى حاققبندا چالشمى ياپان آراشدبرماچيلار آراسبندا، اونون سويلو قاراخانلي حكمدارلاري عائله سيندن گلديگي قونوسوندا نرده ايسه تام بير اتفاق واردېر. حتى بير آراشدبرمادا، كاشغرلي بن سويلو بير عائله دن گلديگي ساوونولاراق، پرنس اولدوغو داها سؤيله نير و گول بيلگه قاغانا دا يانان سوي كوتوگيو چيخارلېر.^{۲۴} آتالاي دا كاشغرلي بن «توركستان بيلگري نسليندن» اولدوغونو سؤيلر.^{۲۵} صديق ايسه كاشغرلي بن فرقلي خلق طبقه لري سېراسبنا گيره رك اولانلار ايله اوزون مدت «حشير نشير» اولماسبنا دا ياناراق، سويلو بير خاقان عائله سيندن كلمه سى قونوسونون سورغولانماسي گره كتيگيني بليرتير. كاشغرلي اثرينده كنديني ساده جه «محمود» و يا «صاحب الكتاب» اولاراق نيته لنديرمكده دير. بونا گوره كاشغرلي، ملتى نين فرقلي طبقه لرينه دويدوغو حدودسوز عشقندن دولاي خلق آراسبندا دولاشماق صورتى ايله اثريني وجودا گتيرميشدير. صديق گوره تاريخ بويونجا هئچ بير

تۆرك خاقانى يادا سويلوسو، كاشغرلې نېن معنوى مقامينا اولاشمامېشدير. بوندان دا آنلاشبلدېغنا گۆره، تۆرك خاقانلارې، تاريخچيلرين سؤيله ديگي كيمي سويلولوق پئشينده اولمامېشدير. آلپ ارتونقادان گول تيگينه قدهر، بۆتۆن تۆرك خاقانلارې خلق ايچيندن چىخمېش اولوب خاقانلىق مقاميني كنديلرى الده ائتميشلردير.^{۲۶}

صدیق یئر- یئر ایران تارىخى و كولتورو ايله بونون تۆرك تارىخى و كولتورو ايله علاقه لرى اوزه رينده ده گيرلنديرمه لرده بولونور. مثلاً رشيد الدين فضل الله همدانى نين جامع التواريخ آدلې اثرينه دايناناراق، فارسلا رېن اسكى پهلوى آفابه سيني اويغورلارا بورجلو اولدوغونو سؤيلر. بونا گۆره اسكى سغد آفابه سينه دايناپلاراق اولوشدورولان پهلوى آفابه سى، فارسلا رايونلار طرفيندن اؤيره ديلميشدير.

حسين م. صديقىن اؤنملى ادعالار بندان بيرى ده ديوان لغات التركون يازبلدېغى دؤنمده، تۆركجه نين كلمه خزينه سى نين فارسجادان چوخ اولدوغودور. كاشغرلې، اثرينه ترك ائديلميش، باشقا دييلردن گلْميش و يا يئنى قوللانبلان كلمه لرى داخيل ائتمه ديگيني سؤيله ديگينه گۆره، او دؤنمده تۆركجه رسمى، علمى و ادبى بير ديل اولاراق اون مينه ياخين كلمه خزينه سينه صاحب ايدى. اگر اسلامى دينى سببى ايله عربجه و فارسجادان تۆركجه يه گيرن تعبيرلرى ده بونا اكلرسك، بو خزينه داها دا آرتاجاقدېر. بو اؤيله بير دورومدور كى او دؤنمده سغد، پهلوى و درى كيمي داها سؤنرا فارسجايا دؤنؤشن تۆركجه يه قونشو دييلر و لهجه لر اؤچ مينه ياخين بير كلمه خزينه سينه صاحب ايدى. اؤرنه گيىن اسدى توسى نين «لغت فرس» ونده و هندوشاه نى خجوانى نين لغتينده يادا بنزه رى اثرلرده^{۲۷} يئر آلان كلمه لر ين سايسې اؤچ مينى كئچمه ييب، چوخ آزې فارسجا كؤكنليدير.^{۲۸} بعضى آراشدېرماچيلار، ديوان ايچينده «آزون» (= دنيا) كيمي سغدجادان و «كؤكروم» (زعفران) كيمي هندجه دن گله رك تۆركجه لشميش كلمه لرده اولدوغو ادعا ائدليلرسه ده،^{۲۹} بو اثباتلانمېش بير دوروم

ده گیلدیر. ایربجا باشقا دیلردن دیوانا گئچن کلمه سایبسی نین دقته آلمایاجاق قدهر استثنایی بیر دوروم اولدوغو بۆتۆن جدی آراشدیرماچیلارچا وورغولانمیشدیر.^{۳۰} صدیقین ان ایلگینج ده گیلدیرمه لریندن بیرى ده کاشغارلی و فردوسی نین انسانا و ملت مفهومونا باخیشلاری حاققیندادیر. صدیقه گۆره، بۆتۆن انسانلارا ائشیت گۆزله باخان کاشغارلی یا قارشین، فردوسی سویلولوغو و قومیت چی لیگی اؤن پلاندا توتور. بو قونودا شؤیله دئر:

کاشغارلی، «تات» کلمه سینى تۆرکلرین دېشېنداکیلر اۆچۆن قوللانېر. آنجاق معناسى ساده جه عجم و فارس دگیلدير. تات تعبیری نین اؤنون نظرینده یابانچی و بیگانه کیمی آنلاملارا گلدیگینی وورغولامام گره کیر. بو اوزدن، اوغورلار بعضاً غیر مسلم لری ده تات اولاراق آدلاندیرلر کی اینانچ و دۆشۆنجه ده مسلمانین ضدی دئمکدیر. کاشغارلی نین فرقلی قوملارا و ملتله باخیشدا، هئج بیر قومی یادا ملتی، دیل و عرق فرقلیلیگیندن دولایى کۆتۆله مه دیگینی سؤیله مه لیبیم. اؤ، هر نه قدهر سویو و اتالاری ایله اؤیۆنۆرسه ده، بۆتۆن انسانلاری ائشیت درجه ده سؤهرک، هامبېسېنا خدمت آرزوسوندا اولدوغونو بلیرتیدى. گئرچکده اثرینی یازماقداکی آماجی، مسلمانلارا مقدس عربجه یاردېمې ایله یئنه مقدس بیر اسلام دیلی اولان تۆرکجه نی اؤیره تمک ایدی. کندیسى بونو اثرى نین اؤن سۆزۆنده بلیرتیمیشدی. ملت آنلايشېنا بوتور بیر باخېش، انسانلېق تاریخى اۆچۆن اولدوقجا اؤنملیدیر. بعضى قوملارېن کولتورهل قهرمانلارې، بؤیله علوی بیر باخېش آچېسېنا صاحب دگیلدير. اؤرنه گین فردوسى نی گۆز اؤنۆنه آلېرساق، چۆخ دار بیر باخېش آچېسې ایله دورون پادشاهېنې سویلو اولمادېغې اۆچۆن یئرمکده دیر. بونا دایاناراق اؤنو کۆتۆله مک صورتى ایله شؤیله دئر:

اگر شاه را شاه بودی پدر، / به سر می نهادی مرا تاج زر.

اگر مادرش شاهبانو بدی، / مرا سیم و زر تا به زانو بدی!

عربلری ده کوچومسه یه رک شؤیله دئر:

ز شیر شتر خوردن و سوسمار،/ عرب را به جایی رسیده است کار،
که تاج کیانی کند آرزو،/ تفو بر تو ای چرخ گردان! تفو!

آنجاق کاشغرلی مثبت ملی شعور یانیندا، اوجا بیر دینی غرورا صاحبیدیر. ملتینه اسلاما خدمت اولچؤسؤنده ده گير وئر مکده دیر. فضیلت، تقوا و مردلیگی عرق ایله ده گیشمه مکده دیر. حتی کتابینی کندی ملتین دلی دېشېندا بیر دیبله قلمه آلْمېش دېر. اثرینی یازارکن، افسانه وی قهرمانلاری سؤز قونوسو ائده رک جایزه آلماقدانسا، اینجه له دیگی اولکه لری آدېم- آدېم دولاشراق گئرچکچی تثبیتلرده بولونمانمی ترجیح ائتمیشدیر. او، قارشېلاشدېغی انسانلاردان شفاهی عرفان تۇپلاماق پئشینده دیر، بیریلری (!) کیمی پارا پئشینده ده گیل . . .»^{۳۱}

ح. م. صدیق دیوان لغات التُرك اوزهرینه یاپیلان بۆتۆن یاپینلاری قېسساجا ده گيرلندیرمکله بیرلیکده ایکی اثر اوزهرینده دقتله دورور. بونلاردان بیرینجی سی «یازلماسایدې اصلا فارسجا ترجمه نی بیتیره مزدیم» دئیهرک اؤیدؤگؤ «بسیم آتالای» بن تۆرکیه تۆرکجه سینه چئویریسیدیر. صدیقه گۆره بو چئویری نین ده بعضی اؤنملی اسگیکیکلری واردېر. اؤنون آتالایی اصیل تنقید ائدیگی نقطه، کلمه لرین لاتین حرفلری ایله یازبمې نقطه سینده دیر. آتالای بو نقطه ده استانبول آغزبې اساس آراق، q, x و حرفلری ایله تمثیل ائدیلن سسلری گؤسترمه گی اهمال ائتمیشدیر. صدیق ترجمه سینده بو نقطه لری اکمال ائدیگینی سؤیلر.^{۳۲}

بیلیندیگی کیمی دیوان، عربله تۆرکجه اؤیره تمک مقصدی ایله یازلمېشدېر. بونون اؤچۆن اثرین مقدمه سی و اچقلامالاری هپ عربجه دیر. یئنه بو اوزدن، ماده

باشلاری، عرب سۆزچۆلۆک گلنه گینه گۆره، سېرالانمېشدرې. تۆركجه كلمه لر عربجه كلمه بۆلۆملرينه (همزه لى، سالم، شدلى، اوچلو، دۆردلۆ و غيره) و وزنلره گۆره بۆلۆنمۆشدۆر (سۆز گليشى يازدې فعلى وزينده) عيني وزنده كى كلمه لر بير باشليق آلتيندا تۆپلانمېشدرې. كلمه لر كندى ايچينده ايسه، آلفابه سېراسينا قونموشدور^{۳۳} بو نقطه ده تۆركجه كلمه لرى عربجه يه بنزه تمك صورتى ايله ياپلان آچقلامالارې گره كيسيز بولان آتالاي: «بۆتۆن بو اوزون اوزاديا سؤيله ن شئيلر تۆركجه ميزى زورلا عربجه يه بنزه تمك غيرتيندن ايره لى گل ميشدير. عربجه حرفلرين يازبلېشينا گۆره اويدورولان بو قورالارېن بوگۆنكۆ يازبمېزدا هئچ بير ده گىرى يۇخدور.»^{۳۴} دئر.

ايربجا احمد جعفر اۇغلونا گۆره كاشغارلې اثرينده، تۆرك ديل و لهجه لرينه مخصوص يئنى بير قرامر شيوه سى قبول ائتمه ميش، بالعكس صنعى بير طرزده، كندى آنا ديلينى، عرب قرامر قورالارې ايچهريسينه سېخېشدرماق مجبوريتينده قالمېشدرې. بو اوزدن، عرب قرامرينه واقف اولمادان، ديواندان استفاده ائتمك پك مشكل دور.^{۳۵}

بانارلې يا گۆره ده كاشغارلې نېن لغتى نى دوزنلر كن ايزله ديگى يول، تۆركجه نين سس ياپېسنا بۆيۆك ضرر وئرميشدير. هر نه قدهر كاشغارلې دورونون شرطلرى ايچينده بونو ياپماق زوروندايدې ايسه ده اونون آچدېغې بو جېغېر ايله تۆرك ديلى نين كندى سسيندن، كندى وصفلريندن، حتى كندى استقلاليندان بير شئيلر غيب ائنديگى آچدېقدېر.^{۳۶} صديق بو گۆرۆشلره قاتېلماز و سۆز قونوسو دورومو، كاشغرلې نېن پارلاق ذكاسى ايله ده گيشديريلمه سى زور تۆركجه قرامرى، دنيا نېن ان زنگين ديللريندن بير اولان عربجه نين ياپېسنا بنزه تديگينه، بؤيله جه خارق العاده و بشر اوستو بير ايش باشاردېغينا اينانماق دادېر.^{۳۷}

سانبرېز صديقى بو ترجمه نى حاضرلاركن، ان چۆخ اوزن قونو، ايرانلې آراشدېرماچې «دبير سياقى» نين ۱۹۹۶ ايلينده ديوان حاققېندا يادېغې اسگيك و غير علمى

چالپشما دېر. بونا گۆره مذکور آکادمیسینین ترجمه‌سی، عربجه متنین کندیلرینه اویولماق سېزېن قاربشېق و آخېجېلېقدان اوزاقدېر. کلمه‌لرین سس اۆزه‌للیکلرینه رعایت سیزلیک، بعضی ماده‌لرین آتلاناماسې، اۆرنکلرین یازېلماماسې و فارسجا قارشېلېقلاردان اویومسوزلوق کیمی ندنلر ایله چالپشما، فارسجا بیلنلر اۆچۆن داهې قوللانېلماز بیر حالدادېر. صدیق، سۆز قونوسو چالپشمانېن بونون دا اۆته‌سینده توتار سیزلیقلار داشېدېغېنا دقت چکه‌رک شۆیله دتر: «بونون دا اۆته‌سینده، بیلیمسل آراشدېرما شیوه‌لرینه اویولمامېش، گویا قومیت‌چی‌لیک ادېنا «اوشاق کیمی عینادلار» پئشینده قاجمېشدېر. اۆرنه‌گین، بوگۆن ایران خلقی‌نین اۆنملی بیر بۆلۆمۆنۆن دیلی اۆلان آذربایجان تۆرکجه‌سی‌نین «زور ایله بنیمسه دیلدیگی» افتراسېندا بولونموشدور.^{۳۸}

باشقا بیر اۆرنک وئرمک گرھ کیرسه، کاشغارلې نېن قبری اوزه‌رینده کی عرب حرفلی اویغور تۆرکجه‌سی متنلرینه «اویغور فارسجاسی» دئین سیاقی‌نین بو افاده‌لرینی، صدیق شۆیله ده‌گیرلندیریر: «شعرلر، اویغور تۆرکجه‌سی خطی و دیلی ایله دیر. اویغور فارسجاسې ایله ده‌گیل. انسانلېق تاریخی اویغور فارسجاسې ادې ایله بیر دیل یادا یازې تورو وجود گتیریلیمیش ده‌گیلدیر. تۆرکجه یئرینه فارسجا لفظی‌نین گتیریلیمه‌سی اگر مطبعه خطاسې ده‌گیل ایسه، عوامی قاندرېجې کۆیلۆ قورنازلېغې و اوشاق کیمی حرص ایله اورتایا قونان بیلیمسل بیر دوشمنلیک اولمالدېر.»^{۳۹}

سۆن اۆلاراق بیلیندیگی کیمی بسیم آتالای دیوان لغات الترکون هر هانگې بیر دیله چئوریلیمه‌سی اۆچۆن: عربجه‌نی و عربجه‌نین دیل قورالارېنی بیلیمک، تۆرکجه‌نین دوغو- باتې لهجه‌لرینی اسکې و یئنی شکیللری ایله تانېماق، بیر چۆخ اسکې و یئنی کتابا صاحب اۆلماق، روسجا، آلمانجا کیمی دیلیری بیلیمک، عجله ائتمه‌ییب صبرلی اۆلماق، تۆرکجه ایله ایللرله اوغراشمېش اۆلماق و بونلاردان زیاده، بو یۆلدا عشق و سئوگی صاحبی اۆلماق گیبی شرطلر اۆنه سورهر.^{۴۰} صدیق روسجا و آلمانجا بیلیمک

دېشېندا، بۆتۆن شرطلره حائز اولدوغونو اناق بونون يانېندا ديوانېن چئوريلمهسى اۆچۆن، بخارا عربجهسى ده ايبى بيلمهسى نين يوخارېداكې شرطلره اكلنمهسى دۆشۆنجه سينده دير.^{۴۱}

۳. مترجمين فارسجا اوسلوبو

دکتر ح. م. صديق ديگر اثرلرينده ده گۆرۆلدۆگۆ كيمي، ايران آكادميك دنيا سپندا، ساده، آخېچې و قېسا جمله لرى ايله مشهور بير آكادميسيندير. او، مدرن فارسجاني اولدوقجا باشاري ايله قوللانان بير آكادميسيندير.^{۴۲} صديقين ديوان چئويريسينه مدرن فارسجادا كلمه قوللانمې آچېسېندان باخدېغمېزدا ان چۆخ دقت چكن نقطه چۆخ يئنى فارسجا كلمه قوللانمېدېر. ايران اسلام انقلابندان سؤنرا مدرن فارسجادا آرتان بو اگيلىم، گۆنۆمۆز ايران گنجليگي نين چۆخ رغبت ائديگي بير اگيلىمدير. بونو گۆز اؤنۆنه آلان صديقين قوللانديغې بعضى يئنى فارسجا كلمه لره اؤرنك وئرمك گره كيرسه: در هم ريختگي (= قاربشېقېق، دوزه نسيزليك، ص ۲۰)، تك نگارى (= درنيلمه سينه توم يۆنلرى ايله بير قونودا يازما، ص ۲۶)، سخت باورى (= اينانېلماسې زور، ص ۳۲)، واژه پژوهى (= كلمه بيلم، ص ۳۴)، گويش شناسى (= لهجه بيلم، ص ۳۸)، پديد آورنده (= مؤلف، ص ۲۴)، پژوه نگارى (= بيلمسل يازيچېق، ص ۲۶)، سازه شناسى (= ياپې بيلم، ص ۴۲)، بازپسین (= سونوجو، ص ۵۰)، بازپردازی (= بورجلولوق، ص ۵۵)، باورپژوهى (= اينانچ بيلم، ص ۵۷)، خون گرايى (= عرقچيليق، ص ۶۰)، سر هم بندى (= دقت سيزليك، ص ۶۲) . . . وس.

صديق، چئوره سينده مزاحى بير كيشليك ايله بيلم آدمى دير. اؤزه لليكله بيلمسل قونولاردا قصدى يادا بؤيۆك بير دقت سيزليك و بيلگي سيزليك سونوجو خطا ياپانلارا قارشى آلايچې بير اوسلوب ايله دولاشېر. اؤرنه گين ديبر سياقى نين فارسجا

چئویریسینده عربجه افاده‌لره یئنه عربجه قارشېلېقلار بولماسې غریسه‌مه‌سی بایبندا شوئيله دئیر: « . . . دیوانین متیندن داها زور و آنلاشېلماز بؤیله یۆزلرجه قارشېلېقلا ایرانلی اؤخویوجو اؤچۆن نشر ائدلمیشدیر. بو قارشېلېقلارین چۆخو، کاشغارلی نین بخارا عربجه‌سینده کی افاده‌لریندن اولوب، بوگۆن عربله داھی غریب گلنده‌دیر!»

یئنه سیاقی نین کلمه‌لره یانلېش قارشېلېقلار وئیرکن، ایدئولوژیسینی نئجه‌ده ایشین ایچینه قاتدېغېنې گوئترمک اؤچۆن بو آلایحې اؤرنکلری وئیر: «پارس کلمه‌سی قاپلان دئیه آنلاملاندرېلېر. گئچکده دیواندا بو کلمه یالنېز وحشی حیوان دئیه قارشېلانمېش . . . سیاقی تات (عجم)ی فارس دئیه آنلاملاندرېدقدان سؤنرا، بونا ایرانین فارس دیللی تبعه‌سی صفاتی نی اکلهمیش. سانکی بو اصطلاح، کاشغارلی زمانیندا پهلوی رژیمینجه وئیرلمیش!»^{۴۳}

سؤنوج

تۆرك دیل تاریخی، تۆرك فولکلورو، تۆرك ادبیاتی و تۆركجه‌نین کلمه خزینه‌سی ایله گلیشیمی حاققېندا ان اؤنملی قایناق‌لاردان بیرى اولان دیوان لغات‌الترک باشدا تۆركیه تۆركجه اولماق اوزره اویغور، اؤزبک و قازاق تۆركجه‌لری ایله انگلیزجه و قسماً آلمانجایا داها اؤنجه ترجمه ائدلمیشدیر. شېه‌سیز فارسجایا چئویریسى ایله بیرلیکده دیوان، چۆخ گئیش اؤخوجو و آراشدېرماچې کیتله‌سینه اولاشمېشدېر.

سۆز قونوسو چئویرى نین ان اؤنملی طرفلریندن بیرى، حسین م. صدیق کیمی تاریخی تۆركجه‌یه، بخارا عربجه‌سینه و مدرن فارسجایا حاکم بیر آراشدېرماچې طرفیندن یاپلمېش اولماسېدېر. صدیق بو چئویریسى ایله ساده‌جه چاغداش فارس اؤخوجوسونا آخېچې بیر چئویرى قازاندېرمامېش، عین زماندا، ایراندا بعضى چئوره‌لرده وار اولان تۆرك دیلی و مدنیینه قارشى اولومسوز طورلارا دا بؤیۆک بیر ضربه

وورموشدور. کنديسی نین ده بلیرتدیگی کیمی ساده جه تۆرک کولتورو اۆچۆن ده گیل، بۆتۆن بیر اسلام مدنیتی، حتی انسانلیق اۆچۆن باها بیچیلیمز بیر اثر اولان دیوان لغات الترک ون دبیر سیاقی کیمی غیر آکادمیک فکرلره صاحب آراشدبرماچیلارجا ایرانلی اؤخوجویا سونولماسی، بۆیۆک بیر علمی فاجعه اولموشدور.

بو کیمی چالبشمالاردان فایدالانان ایرانلی اؤخویوجونون تۆرک دیلی و کولتورو حاققیندا اولومسوز قناعتلره صاحب اولماسی قاچنبلمازدبر. ایشته صدیق بۆیۆک بیر سوروملولوق دویغوسو ایله عربجه، تۆرکجه و فارسجایا حاکم بیر آراشدبرماچی اولاراق کولتورلر آراسی ایلیشکیلر ادبنا اؤنملی کۆپرۆ اولوشدورموشدور.

اؤ، بسیم اتالای ترجمه سی و دیگر ترجمه لرده کی فوتتیک یانلبشلیقلارا ده گینه رک بیر چۆخ اؤخوما خطاسینی دوزه لتمیش، بۆیله جه صرفی آراشدبرمالارا قاتغیدا بولونموشدور. اؤنون ترجمه سینه یازدبغی یاخلاشبق یتتمیش صحیفه لیک گیریش، هم دیوان حاققیندا یاپیلان توم چالبشمالارین گنل بیر ده گیرلندیریلمه سی همه اؤنملی تثبیتلر ایچرمه سی باخیمپندان چۆخ قیمتلیدیر. صدیق اؤزه للیکلر تۆرک کولتورونون ده گیشیک یانسیمالاری، فارسجا- تۆرکجه ایلیشکیلری، کاشغرلی نین شخصیتی ایله اثری حاققیندا گۆزدن قاچان نقطه لر و کاشغرلی- فردوسی قارشبلاشدبرماسی ایله کولتور- ادبیات تاریخیمیزه نوت دؤشوله جک اؤنملی ده گیرلندیرمه لرده بولونموشدور.

دکتر اسرافیل باباجان

آنکارا- غازی اونیورسیتته سی

سۆن نۆتلار

۱. اثرین قلمه آلبنیش تاریخی حاققیندا دۆرلۆ تئوریلر وارسا دا، ان یایغین قبول، بحث ائدیلن بو تاریخلر آراسیندا یازیلما احتمالبدیر.
۲. احمد بیجان ارجیلاسون، ایلیک مسلمان تۆرک دؤولتترینده دیل و ادبیات، تۆرکلر، ج. ۵، آنکارا، ۲۰۰۲، ص. ۷۷۳.
۳. مصطفا س. قاجالین، دیوان‌الغات‌التۆرک، ت د و اسلام انسیکلوپئدیاسی، ج. ۹، استانبول ۱۹۹۴، ص. ۴۴۷.
۴. احمد بیجا ارجیلاسون، آ.ج. م.، ص ۷۷۵.
۵. مصطفا س. قاجالین، آ.ج. م.، ص ۴۴۹.
۶. بسیم آتالای، دیوان‌الغات‌التۆرک، ج. ۱، آنکارا، ۱۹۹۸، ص. ۲۱-۱۹.
۷. مصطفا س. قاجالین، آ.ج. م.، ص. ۴۴۹.
۸. حسین محمدزاده صدیق، دیوان‌الغات‌التۆرک ترجمه‌سی فارسی. تبریز، ۱۳۸۴ / ۲۰۰۴. ص. ۱۹.
۹. ح. م. صدیق، ۱۹۴۵/۱۳۲۴ ایلینده تبریزین سرخاب محلّه‌سینده متدین و عالم بیر عائله‌نین چؤجوغو اولاراق دنیا یا گلمیشدیر. باباسی محمود بی‌دیر. ایلیک اوْیره‌نیمینی تبریزده تاماملادبقدان سؤنرا اورتا اوْیره‌نیم ایللرینده تبریزده دؤورۆن مشهور عالم‌لریندن مرحوم وقایی مشکوک تبریزی، میرزا غلام حسین و میرزا عمران گیبی شخصیتلردن قرآن، فقه و اسلام فلسفه‌سی گیبی درس‌لر اوخوموشدور. اورتا تحصیلینی ده تبریزده تاماملایان صدیق ۱۹۶۳/۱۳۴۲ ایلینده لیسانس بیتیره‌رک تبریز چئوره‌سینده خوی اوْیره‌تمنلیگینه باشلامیشدیر. ایرانا باغلی گوئی آذربایجانین بحرانی گنچن بو ایللرینده صدیق، پهلوی رژیم‌نی فارس عرق‌چی‌لیگینه دایانان پولیتیکالارنا قارشې آنا دیلی اولان تۆرکجه‌یی و تۆرک کۆلتورۆنۆ مدافعه ائتمیشدیر. آراشدیرماجی بو دؤنمده بۆلگه‌یه عائد بیر چۆخ فولکلوریک درله‌مه یاپما امکانی بولموشدور. آنجاق رژیمین باسقۇلاری نهدن ائيله بیر چۆخ کز گۆز آلتینا آلبنیش و

چالپشمالاری یاربم قالمیشدیر. ۱۹۶۵/۱۳۴۴ ایلینده تبریز اونیورسیتیه سی فارس دیلی و ادبیاتی بۆلۆمۆنده عائد اولان صدیق، ایمدی ایران، ارمان و راهنما گیبی درگیلردن آذربایجان دیل و فولکلورونو تانبدان مقاله لر یازمیشدیر. ۱۹۶۸/۱۳۴۷ ایلینده تبریزده هنر و اجتماع آدلې تۆرکجه - فارسجا هفته لیک بیر درگی نشریدیر. آنجاق درگی پهلوی رژیمینجه قاپاتیلاراق صدیق آلتې یا گۆز آلتیندا دوتولور. ۱۹۶۸ ایلینده استانبول اونیورسیتیه سی ادبیات فاکولته سی تۆرک دیلی و ادبیاتی بۆلۆمۆ حاضرلیق اؤیره نجی لیگینه قبول ائدیلسه ده، رژیم طرفیندن کندی سینه اۆلکه دیشینه چخما اذنی وئرلمز، ح. م. صدیق ۱۹۷۲/۱۹۷۸ ایللی آراسیندا یابین فعالیتلرینه دوام ائدهر. بو دؤنه مده کی چالپشانلاری آذربایجان ادبیات و فولکلورونو فارسجا تانبتان چالپشمالاردې. یئنه بو ایللرده تهران اونیورسیتیه سی فارس ادبیاتی بۆلۆمۆنده یوکسک لیسانسې نی تامالار. ایران ایسلام دؤورۆندن سؤنرا، تبریزده دؤنهرک «آزادلیق و یولداش» درگیلرینی چپخارپر. بیر مدت سؤنرا بو درگیلرین ده قاپاتیلماس ایله تکرار قاتیب چالپشمالارنا باشلار. ۱۹۸۱ ایلینده ۷ آذربایجان یازارلار کنگره سی نه دعوت ائدیلیر و باکویه گئدیر. بیر کاج آى سؤنرا استانبولا گلهرک اسکی تۆرک دیلی آلاپندا دکترایا باشلامیشدیر. اینې ایل ارزروم اونیورسیتیه سی طرفیندن آذربایجان ادبیاتی اؤزه رینه آراشدیرمالار یایماق ایچین دعوت ائدیلمیشدیر. صدیق، ۱۹۸۳ ایلینده دکترا تئزینی تاماملایاراق ایرانا دؤنور. ایراندا آکادمیک چالپشمالاریندا دوام ائدهن صدیق، فردوسی نین یوسف ایله زؤلیخاسې نی، مولانابن تۆرکجه شعرلرینی ایلك تۆرکجه یوسف و زؤلیخا مثنوی سی اولان خواجه علی خوارزمی نین مثنوی سی نی و صائبین بعضی شعرلری نین شرحلری نی یایینلامیشدیر. الآن ایراندا بیر چؤخ اونیورسیتیه ده تۆرک دیلی و ادبیاتی ایله اسکی فارسجا درسلی اؤخودان صدیق، ۶۲ عدد تألیف و ترجمه اثرین صاحبی دیر (حسین محمدزاده صدیقین حیاتی و چالپشمالاری حاققیندا گئنیش بیلگی ایچین باخینیز: امیر چهره گشا «ائل قایغې سی»، تهران ۱۳۸۳/۲۰۰۳؛ مهندس محمدرضا کریمی «ائلیمیزین آجان یاراسې»، تهران ۱۳۸۱/۲۰۰۱؛ مهندس لیلا حیدری «فرجام تاریخ بنیاد آذربایجان شناسی»، تهران ۱۳۸۱/۲۰۰۱؛ مهندس امید نیایش «دکتر صدیق و هویت آذربایجان»، تهران ۱۳۸۱/۲۰۰۱).

۱۰. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۳.
۱۱. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۲.
۱۲. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۲.
۱۳. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۳.
۱۴. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۴.
۱۵. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۴-۶۵.
۱۶. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۵.
۱۷. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۶.
۱۸. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۲۳ و ۱۸.
۱۹. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۲۱ و ۱۹.
۲۰. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۱۹.
۲۱. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۴۵.
۲۲. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۵۴-۵۵.
۲۳. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۷. بیزیم بو عسگری شرطردن یالنبزجا
ایکی سینه صاحب اولماقلا بیر درگه رلندیرمه یازبسی قلمه آلامبز البته بیرآز جاهیل
جسارتیدیر.
۲۴. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۳۵.
۲۵. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۳۳.
۲۶. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۳۴.
۲۷. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۳۷.
۲۸. عثمان فیکری سرت کایا «سؤن بولونان بلگه لر ایشیغیندا کاشغری محمود حاققیندا
یئنی بیلگیلر»، دیوان اللغات التتورک بیلگی شؤلنی، آنکارا، ۱۹۹۹، ص. ۱۳۰.
۲۹. بسیم آتالای، آ. گ. ا.، ص. ۱۳.
۳۰. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۲۵.

۳۱. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۴۷.
۳۲. سوز قونوسو لغتلر حاققېندا گنیش بیلگی ایچین باخېنېز: یوسف اۆز، «تاریخ بویونجا فارسجا تۆرکجه سۆزلۆکلر»، یاینلانماپش دکترا تئزی، اۆسبه، آنکارا، ۱۹۹۶.
۳۳. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۴۸-۴۷.
۳۴. نهاد سامی بانارلی، «رسمی تۆرک ادبیاتی تاریخی»، سی. آی.، استانبول ۱۹۸۷، ص. ۲۵۳.
۳۵. احمد بیجان ارجیلاسون، آ. گ. م.، ص. ۷۷۸.
۳۶. اگر شاهین باباسی شاه اولسایدی، باشما تاج قویاردی. آنهسی ده شاه قاریسی اولسایدی، دیزلریمه قدهر منی آلتین و گوّمۆشه باتېرېردی.
۳۷. دوه سوّتو ایچیب سۆرۆنگن یئمکله آرپائین طالعی اؤیله بیر یئره اولاشتی کی اؤ شیمدی سلطنت صاحبی اولما ایستیر. تۆکۆره بیه سنه دۆنک فلک تۆکۆره بیه سنه!
۳۸. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۱.
۳۹. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۱۷.
۴۰. احمد بیجان ارجیلاسون، آ. گ. م.، ص. ۷۷۵.
۴۱. بسیم آتالای، آ. گ. ا.، ج. دو، ص. ۳۶۴.
۴۲. احمد جعفر اؤغلو، «تۆرک دیل تاریخی»، ج. دو، استانبول ۱۹۷۴، ص. ۲۱.
۴۳. نهاد سامی بانارلی، آ. گ. ا.، ج. یک، ص. ۲۵۳.
۴۴. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۶.
۴۵. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۲۲.
۴۶. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۲۹.
۴۷. بسیم آتالای، آ. گ. ا.، ج. یک، ص. ۳۶.
۴۸. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۶۳-۶۲.
۴۹. ح. م. صدیقین انا دیلی آذری تۆرکجهسی دیر. اؤ، بونون هئچ بیر یئرده گیزلمهسی و بوندان غرور دویار. ذاتاً اثرلری نین بیر قسمی ده، عرب حرفلی آذری تۆرکجهسی متینلریندن

عبارت‌دیر. آنا دیلی و اؤز کۆلتۆرۆیله غرور دویان صدیق شؤیله‌دیر: «انسانلیق کۆلتۆرۆنۆن گلیشمه‌سینده پارلاق بیر یئری اولان بیر تۆرکلر، دنیا اولکه‌لری نین بیر چوخونا اتکی ائتمیش مقبول حیات طرزى تبلیگی، غئیرتی و معنویاتنا صاحبیز، بونون یانیندا گئیش بیر میتولوژی وارلیغینا دا صاحب اولور.»

باخینیز: حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۵۶.

۵۰. حسین م. صدیق، آ. گ. ا.، ص. ۱۹ و ۲۲.

دیوان لغات التترک

«دیوان لغات التترک» یکی از آثار بی‌بدیل و گرانسنگ زبان ترکی در تاریخ ادبیات ترکی و ترکی اوزبکی است. این اثر را شیخ محمود بن حسین کاشغری دانشمند زبان‌شناس بزرگ در سال ۴۶۶ هـ. ق. تألیف نموده و آن را به خلیفه‌ی عباسی ابوالقاسم عبدالله بن محمد المقتدر بامرالله اهدا کرده است. این اثر در واقع یک فرهنگ بزرگ تشریحی ترکی به زبان عربی بوده که در آن نزدیک به نه هزار تکواژ به زبان عربی معنا و توضیح شده است.

«دیوان لغات التترک» قبلاً توسط دکتر محمد دبیر سیاقی به گونه‌ی ناقص (فقط شامل اسماء، صفت‌ها، ضمیرها و پسوند) و بدون آوانویسی به زبان فارسی گزارش یافته و در تهران به سال ۱۳۵۷ به چاپ رسیده بود.

دانشمند ایرانی دکتر حسین محمدزاده صدیق ترجمه‌ی تازه‌ی کامل و منقح آن را به زبان فارسی روان ترجمه کرده و آن را به سال ۱۳۸۴ در شهر تبریز به نشر رسانیده است. کتاب به قطع وزیری، صحافت زیبا، در ۶۲۸ صفحه از سوی بنگاه نشر اختر در ۲۵۰۰ جلد چاپ شده است.

کتاب در برگیرنده‌ی فهرست موضوعات (ص ۵-۱۲)، پیشگفتار مترجم (۱۴-۶۷)، کتابنامه (۶۸-۷۲)، پیشگفتار مؤلف (۷۴-۹۵) متن ترجمه شده‌ی کتاب (۹۷-۶۲۳) و پیشگفتار مختصر مترجم به زبان ترکی و خط لاتین دو صفحه است.

پیشگفتار جامع مترجم دربرگیرنده‌ی معلومات سودمند و گسترده‌ای در مورد «دیوان لغات التترک»، مؤلف آن، نشرها، ترجمه‌ها به زبان‌های دیگر و معرفی شماری

از مهم‌ترین پژوهش‌های علمی دانشمندان کشورهای مختلف در مورد این اثر می‌باشد. متن عربی «دیوان لغات الترک» را بار نخست در ترکیه مرحوم احمد رفعت بن عبدالکریم معروف به معلم رفعت در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۳۳ هـ. ق. در سه جلد در دارالخلافه العلیه اسلامبول مطبعه‌ی عامره به چاپ رسانیده بود.

در پیشگفتار مترجم در مورد ترجمه‌های این اثر ارزشمند به زبان‌های مختلف معلومات داده شده که یادکرد فشرده‌ی آن‌ها در اینجا خالی از فایده نخواهد بود:

۱- **برگردان آلمانی:** در سال ۱۹۲۵، کارل بروکلمان Carl Brockelman به تعداد ۷۹۹۳ تکواژ از کتاب را شرح کرد و در یک جلد در ۲۵۲ صفحه به سیستم الفبایی و با ذکر ویژگی‌های املائی بسیاری از لغات انتشار داد. همین اثر در سال ۱۹۶۴ در مجارستان به صورت افست تکثیر گردید.

۲- **برگردان معلم رفعت به ترکی استانبولی:** مرحوم کلیسلی معلم رفعت علاوه بر نشر دقیق متن عربی کتاب در سه جلد، به ترجمه‌ی کامل آن به ترکی استانبولی نیز پرداخته است. بسیم آتالای می‌گوید که دو ترجمه‌ی متفاوت از معلم رفعت در دست داشته است. ترجمه‌ی نخست در پنج دفتر و برگردان دوم عبارت از مجموعه‌ی فیش‌های محفوظ در انجمن زبان ترک را دیده است.

۳- **برگردان عاطف قونیه‌ای به ترکی استانبولی:** بسیم آتالای در آماده‌سازی ترجمه‌ی ترکی خود این ترجمه را نیز در دست داشته است. او شماری از نقایص این ترجمه را از گونه‌ی روان بودن ترجمه، اهمال در معادل‌یابی، ساقط شدن برخی کلمات، عدم دقت در آوانویسی و نیاوردن امثله را ذکر می‌کند.

۴- **برگردان بسیم آتالای به ترکی استانبولی:** او با در دست داشتن دو ترجمه‌ی سابق، نشر دقیق و کامل ترجمه‌ی «دیوان لغات الترک» را به ترکی استانبولی روان در سه مجلد فراهم ساخت که در سال‌های ۱۹۴۱-۱۹۳۹ انجام یافت و چاپ مجدد

آن بارها به طریق افست تکرار شده است. او بعداً فهرست لغات اثر را که شامل ۷۸۸۳ تکواژ بود، نخست در ۸۸۶ صفحه و بعداً به گونه‌ی تلخیص شده در ۱۶۸ صفحه به صورت فرهنگ لغات انتشار داد.

۵ - برگردان به ترکی اوزبیک: در سال‌ها ۱۹۶۳-۱۹۶۰ در شهر تاشکند از سوی صالح مطلوبوف با استفاده از ترجمه‌ی آتالای (و مراجعه‌ی مستقیم به متن عربی، چاپ معلم رفعت، یارقین) ترجمه‌ی ترکی اوزبیک اثر در سه جلد انتشار یافت که حاوی ۹۲۲۲ تکواژ است. هم‌چنان وی با همکاری غنی عبدالرحمانوف فهرست لغات این سه جلد را هم در سال ۱۹۶۷ از سوی آکادمی علوم جمهوری اوزبکستان به چاپ رسانید که در برگیر گفتاری در دستور زبان ترکی خاقانی نیز بود. گفتنی است که این فهرست تنها ردیف تکواژها به الفبای قبول شده نبوده، بلکه در برابر هر تکواژ یک یا دو معنی معادل اوزبیک، سپس ترجمه‌ی روی، بعداً به ترتیب جلد، صفحه و سطر سه جلد ترجمه‌ی اوزبیک و به تعقیب آن از سه جلد متن عربی چاپ معلم رفت داده شده است. افزود بر آن، هویت دستوری، اشکال فعل‌ها، اسمای خاص و ویژگی‌های گویشی، جغرافی، تاریخی و وابستگی قبیله‌ای و گروهی مانند حیوانات، گیاهان، نجوم، ... واژه‌ها نیز نشان داده شده است. هم‌چنان فهرست موضوعی تمام امثال و حکم دیوان علیحده ترتیب شده است. بدین ترتیب، این اثر را می‌توانید ایندکس - فرهنگ انگاشت. (یارقین)

۶ - برگردان به ترکی اویغوری: ترجمه به ترکی اویغوری با استفاده از ترجمه‌ی آتالای در سال‌های ۱۹۸۴-۱۹۸۱ در شهر اورومچی در سه مجلد تحقق یافت. مدخل‌ها و مواردی که در نشر بسیم آتالای مورد مناقشه بود، در این نشر تقریباً رفع شده است و تلفظ دقیق‌تر تکواژها مورد دقت قرار گرفته است.

۷ - **برگردان به انگلیسی:** ترجمه‌ی انگلیسی دیوان را در سال‌های ۱۹۸۵-۱۹۸۲ دو تن از استایید دانشگاه هاروارد، روبرت دنکوف Robert Dankof و جیمز مک‌کلی Jams Mekelly در سه مجلد چاپ کردند.

جیمز مک‌کلی علاوه بر همکاری با دنکوف در ترجمه‌ی انگلیسی دیوان، دو مقاله‌ی بارزش در موضوع «املا‌ی صحیح کلمات دیوان» نوشت که راهگشای بسیاری از محققان گردید و ما در برگردان فارسی از آن بهره بردیم.

۸ - **برگردان به ترکی قازاقی:** ترجمه به ترکی قازاقی در سال‌های ۱۹۹۸-۱۹۹۷ در شهر آلماتا از سوی اصغر کرماشولی اگابایوف در سه جلد چاپ شده است. این ترجمه ظاهراً از برگردان بسیم آتالای انجام پذیرفته است.

۹- **انتحال و تنظیم اسم‌گونه‌ها در فارسی:** در سال ۱۳۵۷، در تهران کار برگردان کارل بروکلیمان و دهری دیلچین یعنی تهیه فهرست الفبایی لغات دیوان از سوی محمد دبیر سیاقی به صورت ناقص و مغلوط تکرار شد. بدین ترتیب که وی فقط اسماء، صفات، ضمائر و پی‌افزوده‌های کتاب را که قابل گنجایش در دو‌یست صفحه بود، در بیش از یک‌هزار و یکصد صفحه با املا‌ی مهجور و ناآشنا و بودن آوانویسی و ذکر هویت دستوری لغات ردیف کرده و معانی عجیب و غریبی نظیر اقعس (ص ۸۷۲)، منظام (۶۶۶)، مصمت (۴۸۷)، فلنسوه (۳۲۸)، قرطم (۶۳۰)، سعفه (۴۲۵)، حیازت (۷۸۱)، محضات (۸۹۳)، مملقه (۵۹۲)، دوزه (۲۹۸)، ظلف (۶۴۹)، منهوم (۴۲۷)، تعریس (۴۷۴)، خربق (۸۶۴) و صدها معادل سخت‌تر از خود لغات و نامفهوم برای خواننده‌ی ایرانی انتشار داد.

عدم آشنایی عالمانه‌ی این مترجم با دو زبان ترکی و عربی، سبب شده که ترجمه‌ها نیز بسیار مغشوش و مضحک باشد و مانند:
روایت نادرست دبیرسیاقی:

قا - ظرف و وعاست اما استعمالش در آوند مایعات است و گفته می‌شود از آن قاقچا یعنی آوند و ظرف و وعاء بر طریق اتباع(!) (ص ۷۳۳).
 بزرگی از مردم فارس (!) (ص ۳۳۹).
 از شکستگی‌ها و گشادگی‌های کوه گذشتم (!) (ص ۴۵۷).
 کج دست و کج پا (!)
 کنایه آرنده از کودک و نوزاد مادینه (!) (ص ۵۱۰).
 چاهک پشت هسته‌ی خرما و نفیر (!) (ص ۵۰۰)...

برگردان درست فارسی:

قا qa: ظرف، ظرفی که در آن مایعات را می‌ریزند. قاقچا qaqa هم می‌گویند.
 بسوه تخماق آهنی.
 از دره به تپه گذشتم.
 لنگ و چلاق.
 به کنایه دختران را چنین خوانند.
 تغار و زورق...

در تهیه‌ی ترجمه‌ی خود، نظریه‌های مضحک داده است و دست به تحریفات کودکانه‌ای زده است. گونه‌هایی از این ترجمه را می‌آوریم:
 - «لتین الجانب» را به جای خوشخو، سست کمان ترجمه کرده است! (ص ۷۰۹)
 - کلمه‌ی ابل به معنی شتر را ایل خوانده است! (۱۰۸۱)
 - در ترجمه‌ی یرک اشلا در معنای زنان و یاردار نوشته است: «رو راه یکی شده از زمان» (!) (ص ۱۰۱۲)

- تات (= عجم) را فارسی معنی کرده و سپس صفت فارسی زبان ایرانی تبار را بر آن افزوده است. گویا در روزگار کاشغری این اصطلاح من‌درآوردی رژیم پهلوی معنی داشت! ... صدها مورد دیگر از این قبیل را تقریباً در همه‌ی یک‌هزار و یکصد صفحه از کتاب نام‌ها و صفت‌ها و ضمیرها و پسوند «دیوان لغات التترک» محمود بن حسین بن محمد کاشغری ترجمه و تنظیم و ترتیب الفبای محمد دبیر سیاقی می‌توان یافت. (پیشگفتار، صص ۱۴-۲۲)

۱۰- برگردان به زبان روسی: ترجمه‌ی روسی «دیوان لغات التترک» را خانم زیفه علویه عوضوا در ۱۲۰۰ صفحه انجام داده که در سال ۲۰۰۵ از سوی بنیاد سورس در آلماتا (قزاقستان) به چاپ رسیده است. مترجم چاپ متن عربی و نسخه‌های تقریباً تمام ترجمه‌ها را در اختیار داشته است. در این ترجمه به تعداد ۷۶۲۷ تکواژ ترجمه و توضیح داده شده است. مترجم فهرست تمام واژه‌ها را در آخر کتابش در ۲۰۰ صفحه به گونه‌ی گروه‌بندی شده (واژه‌های مربوط به حیوانات، گیاهان، اجرام سماوی، ...) با صفحات مربوط ترتیب داده است.

گفتنی است، چون چاپ ترجمه‌ی روسی خانم زیفه عوضوا و فارسی دکتر حسین محمدزاده صدیق تقریباً هم‌زمان بوده، از این رو ایشان از ترجمه‌ی روسی «دیوان لغات التترک» آگاهی نداشته‌اند.

۱۱- انتشار نسخه‌ی خطی: چاپ عکسی (فاکسیمیله) اثر را وزارت فرهنگ جمهوری ترکیه در سال ۱۹۹۰ به صورت رنگی و به اندازه‌ی قطع اصلی نسخه‌ی خطی انتشار داد.

در صفحات (۲۲-۲۳) پیشگفتار، شماری از ویژه‌نامه‌ها و مجموعه‌ی مقالات علمی و پژوهشی پژوهشگران و دانشمندان کشورهای مختلف در مورد «دیوان لغات التترک» و ویژگی‌های آن معرفی شده و برخی از مهم‌ترین مقالات مانند: «اهمیت

لهجه‌شناسی دیوان» از دانشمندان آذربایجان شیرعلی‌اف، «مطالعه‌ی تطبیقی لغات دیوان با مخزن واژگان قیرغیزی» از خانم عثمانلی یوا، مقاله‌ی «واژگان ترکی آذری در دیوان لغات التترک» از دکتر اسلانوف و سخرنانی ا. ن. کونونوف محقق معروف روسی که «دیوان لغات التترک» را معدن طلا گفته است، از ویژه‌نامه‌ی «ساوتسکایای تورکولوگیا» که مجموعه‌ی ۴۳ مقاله‌ی کنگره‌ی علمی نهمین سال تألیف دیوان دایر شده در شهر فرغانه است. از ویژه‌نامه‌ی مجله‌ی «تورک دیلی» شماره‌ی ۲۵۳، ۱۹۷۲، مقالات «قواعد دستوری در دیوان لغات التترک» نوشته‌ی طاهر نجات و «نقد نشر جدید دیوان لغات التترک» از جیمز م. کلی و از «مجموعه‌ی مقالات کنگره‌ی جهان» که حاوی ۲۰ مقاله‌ی تحقیقی از کاشغری شناسان جهان در سال ۱۹۹۹ فراهم آمده، مقالات «ترکی اوغوز در دیوان لغات التترک» از دکتر زینب قورخماز، «محمود کاشغری و اتیمولوژی» از دکتر مصطفی جان پول، «دیوان لغات التترک و زبان‌شناسی مدرن» از دکتر تیمور قوجا اوغلو، «واک‌های کشیده در امثله‌ی دیوان لغات التترک» از احمد بهجان ارجیلاسون یادآوری شده است.

در صفحات (۲۴-۳۴) پیشگفتار مترجم، راجع به خاندان و زاد و مرگ کاشغری، زمان تألیف و تصنیف دیوان، زاد و بوم و مزار کاشغری، آثار او (جواهر النحو فی لغات التترک و دیوان لغات التترک)، علت تألیف دیوان معلومات داده شده است.

در ص ۳۴ پیشگفتار تحت عنوان «سازه‌بندی و پدیدارشناسی» در مورد ساختار اصلی، عنوان کتاب و دیوان به عنوان منبع مورد وثوق و دنباله‌روی از دیوان (در اینجا مترجم به گونه‌ی نمونه نام ۱۷ عنوان فرهنگ را می‌آورد که به پیروی از دیوان تألیف شده‌اند) سخن رفته است.

ساختار اصلی دیوان لغات التترک بدین گونه معرفی شده است: ۱. کتاب همزه، ۲. کتاب سالم، ۳. کتاب مضاعف، ۴. کتاب مثال، ۵. کتاب ذوالثلاثه (سه‌گانگان)، ۶.

کتاب ذوالاربعه (چهارگانگان)، ۷. کتاب ذوالغنه (غنه‌داران)، ۸. کتاب ذوالساکنین (جمع دو ساکنین).

سپس هر کتاب به دو بخش «اسماء» و «افعال» تقسیم شده است. در هر دو بخش با توجه به صور و اشکال املائی لغات ترکی در آن عصر، نخست لغات دو واجی، سپس سه واجی، چهار واجی، پنج واجی و سرانجام واژه‌های شش واجی به ترتیب الفبایی آمده است. در این سازه‌نگاری، مصنف در هر جا صفات سالم را از غیر سالم جدا کرده و الفاظ مهموز، اجوف، لفیف، مثال، مضاعف و ناقص را نیز جداگانه تنظیم کرده است.

کاشغری پیش از سازه‌بندی هشت کتاب فوق پیشگفتاری بر آنها نگاشته است. این پیشگفتار را با حمد خداوند آغاز می‌کند و آنگاه علت خلق اثر و بخش‌های آن را شرح می‌دهد. سخن از حروف مبنا در ترکی، اسماء جدا شده از افعال، زیادات اسماء، زیادات افعال و بنای آن‌ها، رجحان برخی بناها بر برخی دیگر، صفاتی که ذکر نشده، مصادری که ذکر نشده، آنچه در اثر ذکرش رفته یا نرفته، طبقات اقوام ترک، گویش‌شناسی ترکی و جز آن سخن به میان می‌آورد.

سپس علت تقسیم آن به هشت کتاب و تقسیم هر کتاب به دو بخش را بیان می‌دارد. کاشغری در گزینش عنوان «دیوان لغات‌الترک» برای نامیدن اثر بی‌نظیر خود بی‌گمان به دو دیدگاه نظر داشته است: نخست آن که گنجینه‌ای فراهم آورده است که مباحث و احکام فراوان و بی‌شماری در موضوع به گونه مثال قابل تنزل در حد «مقدمه‌الادب» تألیف زمخشری نیست و دوم آن که مجموعه‌ای عالی و سترگ در شرح محاکمات لغوی و ادبی به شمار می‌رود و مثلاً بیش از حد یک مجموعه مانند: «صحاح - اللغه» اثر حمادالجوهری است. از این رو می‌گوییم با توجه به این که در روزگار وی لفظ «دیوان» در میان اهل قلم و فرزندان پژوهشگر، فراترین معنا را در

نامیدن آثار خلاقه‌ی بدیع اندیشگی و ادب پژوهی داشته است، کاشغری آن را آگاهانه برای نامیدن اثر خود برگزیده است و با این تصنیف، نشان داده است که در روزگار خود، تسلط کافی و عجیبی به همه‌ی شاخه‌های دانش فقه‌اللغه داشته است. (ص ۳۵) بر علاوه، مترجم در پیشگفتار خود معلوماتی در مورد آغاز شناسایی و تحقیقات خانواده زبان‌های ترکی «اورال آلتایی» در جهان که از بیش از دو صد سال بدین سو جریان دارد، تذکراتی دارد و در این گستره به ویژه به فعالیت‌های علمی و نظریات تورکولوگ‌های سویدنی اشاره شده و از جمله گروه طبقه‌بندی استراهلبرگ را می‌آورد. (ص ۳۸-۳۹)

همین گونه از نوعبندی گویش‌های ترکی از نگاه کاشغری یادآوری شده و آن به ۱۴ شیوه گویشی مشخص شده است. افزون بر آن کاشغری شیوه‌ها و گویش‌ها را چنین ارزش‌گذاری کرده است:

۱. ترکی اوغوزی ساده‌ترین گویش ترکی است.
 ۲. صحیح‌ترین شیوه‌ها نیز شیوه‌های تُحسی و یغمایی است.
 ۳. شیوه‌های مردم ایلا، ارتیش، یامار، ایتیل نیز ترکی صحیح و بهنجار است.
 ۴. زیباترین و رساترین شیوه‌ی سخن گفتن ترکی «خاقانیه» است که لهجه‌ی کبار محسوب می‌شود. (ص ۴۲) پیوست با این، معلومات گسترده‌ای راجع به گویش‌های قره‌خانی یا خاقانیه اویغوری دیرین و نوین، خط اویغوری، گویش ترکی اوغوزی داده شده، نیز به گویش اوغوزی - آذری به عنوان اصلی‌ترین گویش موجود در فلات ایران و با سابقه‌ی هفت هزار سال کتابت تأکید می‌شود.
- زیر عنوان «درون باری‌های دیوان» مسایلی چون شعرپژوهی (در این بخش اوزان هجایی ویژه‌ی ترکی از روی چند نمونه بررسی شده و چند نمونه از قدیم‌ترین شعر ترکی در «دیوان لغات الترتک» را به تحلیل و شناسایی گرفته است. بحث و معلومات

بیشتر در این موضوع به جلد دوم ماکول شده است)، ضرب‌المثل‌شناسی (دانشمندان مختلف تعداد ضرب‌المثل‌های دیوان را احصاء کرده‌اند، چنان که کارل بروکلیمان آن‌ها را ۲۶۴، نجیب عاصم ۲۹۰ و برخی دیگر شماری از آن‌ها را اصطلاح انگاشته، تعداد آنها را ۲۵۱ شمرده‌اند)، اهمیت زبان فارسی، نقل اسامی خاص، اسطوره‌شناسی، باورپژوهی، وجه تسمیه‌ی لغات و فن ایتمولوژی، فرهنگ املائی دیوان، قوم‌نگری مطالب دلچسب و ژرفی به بررسی گرفته شده است. (ص ۴۵-۶۲)

زیر عنوان «آماده‌سازی برگردان فارسی» پیشگفتار مترجم، درباره‌ی چگونگی آغاز این کار بزرگ و دشوار گزار و شیوه‌ی کار توضیح داده می‌شود. او دو عنوان خرد: آوانگاری، بستر برگردان، رفع اشتباهات، ترکی خاقانیه، تعلیقات، فهرست لغات، برگردان افعال، زیبایی نثر فارسی و نتیجه در مورد شیوه‌ی کار، مراحل و چگونگی به فرجام رسیدن کار ترجمه معلومات می‌دهد. (ص ۶۳-۶۷)

مترجم در کار برگردان خود متن عربی دیوان لغات‌الترک چاپ «معلم رفعت» و ترجمه‌ی ترکی بسیم آتالای را در اختیار داشته، کار خود را با مقابله با آن‌ها به پیش برده است. به اعتراف مترجم، «در برگردان بهنجار و بسامانی از عربی به فارسی» ترجمه‌ی ترکی بسیم آتالای کمک اساسی کرده است.

مهم‌ترین ویژگی‌های این ترجمه را به گونه‌ی فشرده می‌توان چنین برشمرد:
 - ترجمه به گونه‌ی کامل، روان و قابل فهم برای خوانندگان فراهم شده است.
 - هر مدخل، متون (امثله، عبارات و اشعار) همه آوانگاری شده است.
 - تمام اشعار، جملات، ضرب‌المثل‌ها و عبارات نخست لفظ به لفظ ترجمه شده، بعداً تفسیر و توضیح گردیده است.

- موارد مشکوک که اغلب مترجمان از جمله بسیم آتالای در ماندگی خود را در پاورقی یاد کرده‌اند، مترجم تا حد توان ترجمه و اصلاح کرده و چاپ آن‌ها را در تعلیقات وعده داده است.

- مترجم در آوانگاری از تأثیر لهجه‌ی آذربایجانی خود اجتناب نموده، شیوه‌ی ترکی خاقانیه را اساس گرفته است. این کار از آن رو در خور اهمیت است که جلوی لغزش‌ها و خطاها را در ارائه‌ی تلفظ واژه‌ها می‌گیرد.

- مترجم، تمام تعلیقات و توضیحات لازم را نه در پاورقی متن ترجمه، بل در مجلد دوم کتاب در نظر گرفته است. (چاپ جلد دوم پس از ملاحظه‌ی نظرات، انتقادات و پیشنهادات اهل نظر پیرامون این ترجمه وعده داده شده است.)

- مترجم فهرست الفبایی لغات را بر مبنای نگاره‌ی آوایی در جلد دوم آورده است.

- در ترجمه‌ی افعال، به ویژه افعال متعدی و متعدی در متعدی و وجوه و اشکال زمان‌هایی مانند آینده در گذشته، گذشته‌ی گسترده و جز آن که در فارسی، معادل ندارند، با استفاده از چند فعل کمکی و یا عبارات و جملات جنبی به گونه‌ای این مفاهیم ظریف و دقیق ترکی تفهیم شده است. مانند فعل «اربتی» که در ترکی آذری «بیجیدیدی» و در ترکی اوزبکی «بیقیتتیدی» و «قولتتیدی» گفته می‌شود، چنین ترجمه شده است: «او، درخت را در معرض برانداختن قرار داد و برانداخت.»

بدین گونه استاد دکتر حسین محمدزاده صدیق با صلاحیت بایسته‌ای یکی از مهم‌ترین میراث ادبی و زبانی ترکان را به گونه‌ی بهینه‌ای به زبان فارسی به فرجام آورده و به چاپ رسانیده‌اند. این ترجمه‌ی کامل و روان نه تنها برای استفاده‌ی فارسی زبانان، بل برای تمام علاقمندان فارسی‌دان، به ویژه ترکان افغانستان از اهمیت زیادی برخوردار است.

من ترجمه‌ی تازه‌ی فارسی دیوان «لغات التترک» را کاری بهین و گامی مهم و ارزنده در گستره‌ی لغت‌شناسی و زبان‌شناسی ترکی دانسته، استاد گران‌قدر دکتر حسین محمدزاده صدیق را به این مناسبت شادباش و تهنیت می‌گویم و از بارگاه رب‌العزت برایشان کامیابی‌های مزید آرزو می‌کنم.

محمد حلیم یارقین

نگاهی گذرا به برگردان کتاب دیوان لغات الترک

آثار فرهنگی و هنری همه‌ی اقوام و ملل جهان نمونه‌ی بارز هویت ملی و آئینه‌ی بی‌آلایش افکار، باورها، توانمندی‌ها، تجربه‌ها و به معنی واقعی کلمه مظهر زندگی اجتماعی آنان در طول تاریخ است. بنابراین هر یک از ملل جهان با ارائه و پیش کشیدن آثار فرهنگی، هنری و تاریخی خویش به شناساندن خود مبادرت ورزیده و به مفاخر گرانسنگ خود می‌بالند.

ترکان جهان نیز که تاریخی عمیق و چندین هزار ساله دارند و در سرزمین‌های پهناور با جمعیتی کثیر و در شرایط اقلیمی متفاوت زیسته، تمدن‌ها، دولت‌ها و امپراتوری‌های بزرگی را پدید آورده‌اند، در طول حیات پرنشیب و فراز خود، آثار فرهنگی، علمی و هنری بسیاری را بوجود آورده‌اند. از کتیبه‌های سومر در بین‌النهرین گرفته تا سنگ‌نوشته‌های ترکستان شرقی، آسیای مرکزی و کتیبه‌های اورخون، ینی-سی و . . . از بناهای تاریخی مدفون شده‌ی هزاران سال پیش گرفته تا آثار معماری بی‌شماری که در اقصی نقاط جهان بویژه در اغلب ممالک قاره‌ی آسیا، که آثار موجود در بسیاری از شهرهای کشورمان از جمله تبریز، اصفهان، اردبیل، زنجان، مشهد، ری و . . . هم دلیل بر این مدعاست. هم‌چنین ده‌ها اثر خطی بی‌بدیل به یادگار مانده، که جزء شاهکارهای ادبی جهان محسوب می‌گردند.

کتاب فولکلوریک دده قورقود، قوتادغوبیلیق، دیوان لغات‌الترک نمونه‌هایی از آنها می‌باشند که با گذشت ده قرن از کتابت آن‌ها، هنوز نه تنها طراوت، زیبایی و کارایی خود را از دست نداده‌اند، بلکه همه‌ی خوانندگان متفکر و صاحب ذوق خود را به لطایف، ظرایف، مهارت و هنر موجود در خود، حیرت زده کرده‌اند.

آثاری که در اغلب کشورهای جهان مورد تحقیق و شناسایی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته، ترجمه‌ها، شرح‌ها و تفسیرها بر آنها نوشته شده است. در کشور ما که از زمان روی کار آمدن رضاشاه و اعمال سیاست‌های پان آریائستی و تحقیر اقوام غیرپارس و انکار هویت ملی و جعل تاریخ آنان به بهانه‌ی ایجاد وحدت ملی (از نوع وحدت ملی استبدادی، یعنی من حق و حقوق شما را انکار می‌کنم و شما را تحت هزاران فشار روحی قرار می‌دهم که به من اعتماد کنید و مرا دوست داشته باشید) این گونه آثار نیز با بی‌مهری و خشونت روبرو گشته و اجازه‌ی خودنمایی و سوددهی نیافته‌اند.

انکون که زمان زورمداری و نژادپرستی و خودبرتر انگاری رو به پایان می‌باشد و نیز دوران بایکوت و بستن چشم و گوش مردم و بی‌اطلاع نگه‌داشتن آنان سپری شده و وسایط ارتباط جمعی و رسانه‌های تنگ‌نظران، کوتاه‌بینان و ملی‌گرایان مرتجع را آرزو به دل گذاشته است، مردم ما و بویژه دانشمندان و روشنفکران متعهد از فرصت پیش آمده سود جسته، برای شناختن و شناساندن آثار علمی، هنری، فرهنگی و این میراث فناناپذیر معنوی نیاکان خود همت گمارده و مردم محروم از فرهنگ خود و در ورطه‌ی استحاله‌ی فرهنگی را به بازگشت به‌خویشتن، یعنی درک و فهم خود و مفاخر ملی خود سوق می‌دهند.

از آثار یاد شده، کتاب وزین «دده قورقود» این میراث ملی - معنوی اجدامان یعنی ترکان اوغوز که در سال ۴۴۴ هجری قمری تحریر گردیده و به علت نامعلوم و در زمان نامشخصی به کتابخانه‌ی سلطنتی شهر درسدن آلمان راه یافته است، از سال ۱۸۱۵ میلادی ابتدا در اروپا و سپس در آسیا و اغلب کشورهای ترک‌تبار مورد تحقیق قرار گرفته است. دانشمندان، نویسندگان و شعرای بسیاری به ترجمه‌ی آن پرداخته بر اساس آن نمایشنامه‌ها، فیلمنامه‌ها، تآثرها نوشته و منظومه‌ها سروده‌اند؛ ولی در کشور

ما تا سرنگونی نظام دیکتاتوری و شوونیست پهلوی متن اصلی آن به علت ترکی بودن اجازه‌ی ظهور و بروز نیافت. اما در سال‌های پس از انقلاب اسلامی و در سال‌های اخیر همراه با نشر متن اصلی و ترجمه‌ها، تحقیقاتی هم بر روی آن صورت گرفته است؛ لیکن آنچه در این مقوله مورد بحث ماست، سخنی کوتاه درباره‌ی کتاب جهان‌شمول، جاودانی، علمی و ادبی دیوان‌لغات‌الترک نوشته‌ی محمود کاشغری است. این اثر گرانبها که در سال ۴۶۶ هجری قمری به زبان ترکی و با ترجمه‌ی عربی آن نوشته شده است، آئینه‌ای روشن و تمام‌نمایی برای زبان ترکی و امثال و حکم، اشعار فولکلوریک و سایر ظرایف ادبی-هنری ترکان عصر خود و پیش از آن است. از این اثر نیز تا سال‌های اخیر حتی بعضی از محققین جز نامی نشنیده بودند.

در سال ۱۳۷۵ منتخبی از این اثر منتشر شد و خبر آن بسیاری از محققین و دانش‌پژوهان را خوشحال کرد ولی این خوشحالی دیری نپایید. زیرا اثر چاپ شده بدون ارائه‌ی تلفظ برای قرائت، بدون ضرب‌المثل‌ها، اشعار و سایر عبارات دیگر و نیز بدون توضیحات آنها چاپ گردیده بود. در نتیجه عطش موجود به دیوان‌لغات‌الترک در دل مشتاقان همچنان باقی ماند. پر واضح است که تجزیه و تحلیل، ترجمه و توضیح چنین اثر علمی از هر کس ساخته نبود و این کار همتی والا، اراده‌ای آهنین، عشقی سرشار و تخصصی عمیق می‌خواست.

خداوند بزرگ را سپاس می‌گوییم که به استاد خستگی‌ناپذیر و دانشمندمان جناب پروفیسور دکتر حسین محمدزاده صدیق توفیق عطا فرمود تا این گره‌ی کور ناموس ملی و معنوی مردم ما را با دست توانا و محرم خویش بگشاید.

در این‌جا لازم می‌دانم قبل از پرداختن به کیفیت اثر مورد بحث، با بعضی از خوانندگان که به دلایلی با فعالیت‌های علمی جناب استاد کم‌تر آشنایی دارند، سخن کوتاهی داشته باشم:

نام پروفسور دکتر حسین محمدزاده صدیق برای یکایک کسانی که با زبان و ادبیات ترکی سر و کار دارند و نیز در جوامع علمی و ادبی اغلب کشورهای ترک‌نشین نامی آشنا و شخصیتی محترم است. ایشان نزدیک به نیم قرن است که در مطبوعات سراسری و محلی مقالات علمی - ادبی خود را به چاپ می‌رساند. به کنگره‌های متعدد بین‌المللی داخلی و خارجی دعوت می‌شوند. مصاحبه‌های ارزشمند و پرمحتوای ایشان همیشه راه‌گشای جوانان بوده است و در کنار این‌ها در زمینه‌های زبان‌شناسی، ادبیات، عرفان، فولکلور و شعر آثار بسیاری را به چاپ رسانده‌اند که به علت کثرت عناوین، نامشخص بودن تعداد آنها (حتی برای خود استاد نیز احتمالاً تعداد آنها نامعلوم باشد) از پرداختن به آنها درمی‌گذریم.

ایشان علاوه بر آثاری که خود تألیف کرده و یا سروده‌اند، چندین اثر خطی را نیز کشف، تصحیح، تدوین و منتشر کرده‌اند که از جمله‌ی آن‌ها دیوان «بایرک قوشچو اوغلو»، «قارا مجموعه‌ی شیخ صفی‌الدین اردبیلی» و . . . را می‌توان نام برد. ایشان که در کنار الفباهای ترکی معاصر از جمله الفبای ترکی برگرفته از عربی، برگرفته از لاتین، برگرفته از اسلاو، به الفباهای قدیم ترکی مانند اورخون و یئنی‌سئی و غیره نیز مسلط هستند، در معرفی آثار خطی قدیم ترکان قبل از اسلام و کتیبه‌های آنان در آسیای مرکزی و غیره هم موفقیت‌های شایانی داشته و آثاری از جمله «کتاب یادمان‌های ترکی» را به جهان علم و تحقیق تقدیم داشته‌اند. ده‌ها جلد ترجمه‌ی ایشان که اغلب علوم قرآنی، احادیث و سایر کتب و رسائل دینی است، در کشورهای هم‌جوار و بویژه در جمهوری آذربایجان منتشر شده است. چندین اثر ایشان اکنون در دانشگاه‌ها تدریس می‌شود و خودشان نیز در کنار کار تدریس رسمی در دانشگاه‌ها از سال ۱۳۶۹ شمسی تدریس غیررسمی زبان و ادبیات ترکی را در چارچوب امکانات امور فوق برنامه دانشگاه‌ها شروع کرده و بدون هیچ گونه چشم داشت مادی و معنوی،

از دانشگاه‌های ارومیه گرفته تا اصفهان، از تهران تا تبریز و زنجان و غیره، دامنه‌ی فعالیت تدریسی خویش را گسترش داده، هزاران جوان دانشجو را با تاریخ و فرهنگ آباء و اجدادی خود آشنا کرده و با اغماض به خطاهای اولیه و با سعه‌ی صدر هر چه تمام‌تر صدها جوان دختر و پسر را به عرصه‌ی نویسندگی، تحقیق، سرودن شعر و سایر خلاقیت‌های هنری رهنمون گشته‌اند. به منظور پرهیز از اطاله‌ی سخن درباره‌ی فعالیت‌های علمی استاد به همین مختصر و اشارات کوتاه قناعت کرده و به یکی از کارهای علمی ایشان باز می‌گردیم.

یکی از کارهای علمی ایشان ترجمه‌ی کتاب نادر دیوان لغات‌الترک محمود کاشغری است.

همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد، برای رفع نیاز جامعه‌ی علمی پژوهشگران و ادب‌دوستان کشورمان نسبت به این اثر نادر علمی، ایشان با عزمی راسخ و عشقی سرشار به این مهم همت گماشتند و با استعانت از خداوند و بهره‌جستن از تجربه‌های محققین دیگر کشورها، توانستند املا‌ی صحیح کتابت مؤلف را با الفبای لاتین نشان دهند، متن عربی ده قرن پیش و نیز امثال، اشعار، ضرب‌المثل‌ها و سایر عبارات ترکی باستان را به فارسی امروزی ترجمه کنند، و برای هر عبارت توضیحات لازم را بدهند، قرائت صحیح کلماتی را که دارای معنی واحد و املا‌ی دوگانه و یا چندگانه بودند و نیز درک مفهوم کلماتی را که دارای املا‌ی واحد و معنی متفاوت بودند با مهارت تمام برای خوانندگان میسر گردانند.

اینجانب که افتخار نظارت فنی بر امور حروفچینی و صفحه‌آرایی و در کنار آن ویرایش اولیه‌ی متن تایپ شده را بر عهده داشتم، ضمن انجام مسئولیت محوله، بساری از نیازهای علمی خود را مرتفع نموده و به عنوان اولین خواننده‌ی اثر، از خرمن پر برکت آن و زحمات حضرت استاد خوشه‌ها چیدم.

امیدوارم سایر دانش‌پژوهان و شیفتگان ادب هم از این اثر علمی و اولین کتاب
گرامر زبان ترکی به حد کافی بهره‌مند گردند. در پایان برای استادم و خوانندگان
محترم طول عمر با عزت و در همه فعالیت‌های علمی توفیقات روز افزون آرزومندم.

حسین م. گونئیلی

آشنایی با گلشن راز ترکی

به نام آنکه جان را فکرت آموخت چراغ دل ز نور جان برافروخت

در این مراسم که به همت شاگردان استاد و فرهنگ‌سرای بهمن و برای پاس‌داشت ۴۰ سال خدمات ارزنده جناب استاد دکتر صدیق به ادبیات ایران برگزار می‌شود، فرصتی برای بنده فراهم شد تا یکی از شاه‌کارهای علمی - ادبی استاد را به مخاطبان محترم معرفی نمایم. انتخاب یک اثر از میان آثار گرانسنگی چون لغات الترتک کاشغری، قارا مجموعه، گلشن راز ترکی، دیوان فضولی، دیوان نسیمی، دیوان غریبی و یادمان‌های ترکی باستان برای بنده کاری سخت بود ولی ترجیح دادم از میان یکصد و پنجاه اثر چاپ شده‌ی استاد به معرفی گلشن راز ترکی بپردازم. چرا که امسال ششصدمین سالگرد خلق گلشن راز ترکی توسط شیخ ولی الوان شئرازی است که هفت سال پیش توسط آقای دکتر صدیق به جامعه‌ی علمی - ادبی هدیه شد.

نفس آوردو او رحمانی نسیمی معطر اولدو جان و دل حریمی
 کوئول بولبوللری ائیلر سرآغاز کی جاندان آچهلپدپر «گلشن‌راز»

گلشن راز فارسی

«مولانا سعدالدین شیخ محمود بن عبدالکریم بن یحیی شبستری» معروف به «شیخ محمود شبستری» آفریننده‌ی «گلشن‌راز» در سال ۶۹۳ هجری قمری در شبستر آذربایجان دیده به جهان گشود و در سال ۷۲۵ هجری در عنفوان جوانی دیده از جهان بریست. مدفن او در شبستر اکنون زیارتگاه عاشقانش است. در طول زندگی

علمی خود از اساتید بنامی چون امین الدین و بهاء‌الدین یعقوب بهره‌های فراوانی برد. از آثار ایشان می‌توان «حق الیقین فی معرفه رب العالمین»، «مرآت المحققین»، «سعادتنامه» و «گلشن‌راز» را نام برد. گلشن راز به تصریح شیخ در ماه شوال سال ۷۱۷ هجری نگاشته شده است. چنان‌که در بیت ۳۳ می‌گوید:

گذشته هفت و ده از هفتصد سال،

ز هجرت ناگهان در ماه شوال.

شیخ در ۲۴ سالگی به صورت شعر به ۱۸ سؤال فلسفی امیرحسینی هروی خراسانی در باب تفکر، شرط راه و سالک، من و سفر در خود، رهرو و مرد کامل، سرّ وحدت، معروف و عارف و معرفت، انالحق، واصل ممکن و واجب، قدیم و محدث و غیره پاسخ می‌دهد و دریائی از معارف عرفانی - فلسفی را برمی‌گشاید. او در این مجموعه به ۱۸ سؤال منظوم حسینی هروی در ۹۹۹ بیت در قالب عروضی «هزج مسدس محذوف» پاسخ می‌دهد. امیر حسینی هروی خود دانشمند بزرگ شیعی بود که یادگارهای علمی زیادی مانند زادالمسافرین، کنزالرموز، نزهه الارواح و طرب المجالس از وی برجای مانده است.

هرچند در میان مثنوی‌های عرفانی - فلسفی پرآوازه هیچ‌کدام به اندازه‌ی گلشن‌راز خلاصه و مفید نیست اما رموز نهفته در ابیات، سخت بودن واژه‌ها، غامض بودن اصطلاحات فلسفی و عرفانی، مملو بودن دیوان از استعارات و ایهامات علمی و عرفانی باعث شده است تا دانشمندان بزرگ بر این مثنوی کوتاه شرح‌های بلند بنویسند تا مردم عامی از آن بهره‌مند شوند. تعداد کتاب‌های تشریح گلشن‌راز از ۱۰۰ جلد متجاوز است. از جمله‌ی آنها می‌توان اشاره کرد به: مفاتیح الاعجاز شمس الدین محمد بن علی لاهیجی در سال ۸۷۷ ق.، شرح گلشن‌راز کمال الدین حسین الهی اردبیلی در

سال ۹۵۰ ق.، نسائم گلشن اثر شاه داعی الی الله شیرازی متوفای ۸۷۰ هجری، شرح صابن الدین علی ترکه اصفهانی متوفای ۸۳۹ هجری، شرح شیخ بابا نخجوانی متوفای ۹۲۰ هجری و از همه مهم‌تر شرح گلشن‌راز منسوب به عبدالرحمن جامی شاعر نامی قرن نهم. هم‌چنین تقلیدهایی از آن شده است که نمونه‌ای از آن «مصباح الهدایه»ی «عماد فقیه» معاصر با شیخ است.

«گلشن‌راز» را در کنار یک کتاب ادبی می‌توان کتاب فلسفی، عرفانی، هیئت و نجوم و فیزیک نامید. با تعمق در ابیات شیخ می‌توان ملاحظه کرد که شیخ صدها سال از زمانه‌اش پیش بود چراکه بعد از ۷۰۰ سال اشعار وی در قالب فرضیه و تئوری به جهان معرفی می‌شود آن هم نه توسط مردم عامی بلکه توسط دانشمندان بنامی چون گالیله (۱۶۴۲-۱۵۶۴ م.)، نیوتن (۱۷۲۷-۱۶۴۲)، اینشتین (۱۹۵۵-۱۸۷۹ م.) و یا پروفیسور حسابی. شیخ در این کتاب صرفاً به سئوالات هر وی خراسانی پاسخ می‌دهد و در محدوده سئوالاتش، دریائی از حقائق به روی جهان برمی‌گشاید. حال اگر هر آنچه داشت عرضه می‌کرد، یقیناً بسیار گسترده‌تر از این مسائل بود و صدها سال دیگر بایستی پای اندیشمندان جهان به جا پای شیخ می‌رسید. برای نمونه در بیت ۱۴۹

درباره‌ی اتم می‌گوید:

دل هر حبه‌ای صد خرمن آمد،

جهانی در دل یک ارزن آمد.

در بیت ۱۵۹ اعتقاد دارد: هر تغییری در عالم تابع حرکت جزئی اتم است:

اگر یک ذره را برگیری از جای،

خلل یابد همه عالم سراپای.

در بیت ۲۷۰ نظریه‌ی بی‌نهایت‌ها را که ۷۰۰ سال بعد توسط پروفیسور حسابی ارائه شد، چنین به نظم می‌کشد:

تو مغز عالمی زان در میانی،
بدان خود را که تو جان جهانی.

علامه جعفری نقل می‌کند که وقتی این موضوع را به پروفیسور حسابی گفتم، آنقدر به وجد آمد که تا آخر عمر این بیت را بر سر در آزمایشگاه خود نصب کرد. در بیت ۱۷۲ کرویت زمین و واحد بود مشرق و مغرب را ۳۲۵ سال قبل از گالیله به رشته‌ی نظم درمی‌آورد:

مشارق را مغارب را بیاندهش،
چو این عالم ندارد از یکی بیش.

در بیت ۲۱۹ و ۲۲۰ صدها سال قبل از گالیله، از حرکت زمین سخن می‌گوید:
ز مشرق تا به مغرب همچو دولاب،
همی گردند دائم بی خور و خواب.
به هر روز و شبی این چرخ اعظم،
کند دوری تمامی گرد عالم.

در ادامه، در بیت ۲۲۱ حرکت سیارات و کرات آسمانی را به نظم می‌کشد:
وز او افلاک دیگر هم بر آن سان،
به چرخ اندر همی باشند گردان.

در بیت ۲۳۱ نیز پس از بیان حرکت تمام سیارات، از ساکن بودن خورشید سخن می‌گوید:

حمل با عقرب آمد جای بهرام،
اسد خورشید را شد جای آرام.

گلشن راز ترکی

هرچند شیخ شبستری مانند بسیاری از شاعران آذربایجان مانند نظامی گنجوی، خاقانی شیروانی، شهریار، پروین اعتصامی و صائب تبریزی ترکی اندیشیده و فارسی سروده یا عربی نوشته است، اما ترجمه و تشریح آن توسط شیخ الوان شئرازی نشان می‌دهد که زبان ترکی برای بیان این گونه مسائل تا چه حد راحت‌تر و روان‌تر است. تنها ۵۰ سال بعد از وفات شیخ شبستری، شیخ شئرازی متولد می‌شود و ۹۹۹ بیت او را با ۲۸۵۴ بیت به ترجمه و شرح درمی‌آورد.

۱۲۰ سال پیش Pertsch و Flemming توسط کاتالوگ‌های نسخ خطی از وجود ترجمه‌ی ترکی گلشن‌راز در کتابخانه‌های وین و پاریس خبر دادند. بعدها معلوم شد ترجمه‌ها، تحشیه‌ها و تشریحات ترکی زیادی از گلشن‌راز وجود دارد. از جمله‌ی این شرح و ترجمه‌ها می‌توان به دیوان «شیخ ولی الوان شئرازی» اشاره کرد. اگر شیخ شبستری ترکی‌اندیش فارسی‌گوی بود، شیخ شئرازی ترکی‌اندیش ترکی‌گوی است که با تکیه بر آموزه‌ها و الهامات برگرفته از محی‌الدین عربی، خواجه‌احمدیسوی، شیخ عطار و مولوی درهای حکمت و فلسفه را به زیبایی برمی‌گشاید. شیخ الوان در مورد زمان تولد و سال سرودن کتاب در ابیات ۱۱۳ و ۱۱۴ می‌گوید:

آغی قبلدیم قارا، قارادی آغیم،
یاخبن دهر اللی‌یه ایرمه‌گه چاغیم.

شیرین یۆزۆ دۆلو قۆیون قوزویدو،
سگیز یۆز و ایگیرمی دوققوزیدی.

در بیت ۱۲۸ نیز ، خود، خود را چنین معرفی می‌کند:
ولی شترازی نی خیر ایله یاد ائت،
دعا ایله آنهن روحونو شاد ائت.

پس شیخ شترازی در سال ۸۲۹ هجری و در مرز ۵۰ سالگی دیوان را سروده است.
لذا شیخ ولی در سال ۷۸۰ متولد شده است. گلشن‌راز شیخ ولی ۱۱۲ سال بعد از
گلشن‌راز شیخ محمود سروده شده است. ظاهراً او در سال ۱۴۲۶ میلادی و در سن
۶۶ سالگی فوت کرده است. او اصالتاً شترازی بود.

ادبیات ترکی این دیوان کاملاً منطبق بر ادبیات ترکی سده هشتم و نهم هجری
است و اگر زمان سرایش دیوان معلوم نبود در مقایسه با ادبیات قارا مجموعه که تقریباً
معاصر با همین دیوان است، به راحتی می‌توانستیم زمان و مکان آن را تشخیص
دهیم. کلماتی مانند قامو به جای هامو، گیبی به جای کیمی، قارینداش به جای
قارداش، اشبو به جای بو، آنجیلایین به جای اونون تک، گئی به جای یاخشی،
قیلاووز به جای مراد و رهبر یا افعالی مانند اورماق به جای وورماق، اولوسار به جای
اولاجاق، بولماق به جای تاپماق، آیماق به جای دئمک، ننته کیم به جای نئجه کی را
به کرآت در کلام شیخ صفی الدین اردبیلی و مولوی می‌بینیم. مثلاً چند واژه از
همین‌ها را مولوی در دو بیت می‌آورد:

اگر گئی‌دیر قارپنداش یوخسا یاووز،

اؤزۆن یولدا سنه اولدو قیلاووز.

چوبانی برک دوت قورتلار اؤکۆش‌دۆر.

اتشیت مندن قارا گۆزۆم! قارا گۆز!

و اما به گلشن راز ایشان از سه محور می توان نگاه کرد:
 قسمی که ترجمه‌ی مستقیم و سلیس است. مانند:
 بنه آئینه‌ای اندر برابر،
 در او بنگر ببین آن شخص دیگر. (۴۵۴)

الینه یئنه گل بیر گۆزگۆ[نۆ] آل.
 نظر ائت صورتین عکسین آنا سال. (۱۱۲۴ ترجمه)

قسمی که شرح ابیات است. مثلاً بیت ۷۳۳ را که می گوید که: «رخصت اهل دل را در سه راه است - فنا و سکر و سه دیگر دلالت است.» در ۱۰ بیت به زیبایی باز کرده و خواننده را تشریح می کند. یا برای شرح بیت بسیار سربسته و دارای تقیه ۳۹۰ شیخ شبستری در باب امامت و ولایت که می گوید:
 ولایت شد به خاتم جمله ظاهر،
 بر اول نقطه هم ختم آمد آخر.

شیخ الوان مجبور به شرح ۱۱۰ بیتی آن شده و به صراحت و صداقت، از ولایت امام زمان (عج) سخن می گوید. مقدمات ظهور، شرایط ظهور، علائم ظهور، هنگام ظهور و بعد از ظهور را به تفصیل توضیح می دهد. تقیه را کنار گذاشته و عاشقانه می گوید:

آنبن بیرسی مهدی زمان دیر،
 رسولون آلی دپر، شاه جهان دپر. (۷۷۵)

اؤلور اول فاطیمه اوغلانلار بندان،
بو دریا بن دبر اول گوهر لریندن. (۷۷۶)
بورونه بیر اؤزؤ بیر دورلو سنه،
بونون آرد بنجا عیسا گویدن ائنه. (۸۵۹)
ولایت جومله اوندان ختم اولوسار،
قیامت یاخین اولونجاق گلیسر. (۸۷۱)

قسم سوم هم که مربوط به ارائه‌ی نظرات و فکر و اندیشه‌ی شیخ الوان مربوط می‌شود و شیخ شبستری در آن مورد حرفی نگفته است. به خاطر این که شیخ الوان در این قسمت‌ها مقید به ترجمه نبوده است، آنها را بسیار متعالی سروده و علاوه بر غنای علمی، دریایی از لغات کهن، ترکی را برایمان به یادگار گذاشته است. مانند: ابیات ۵۷۶ به بعد:

یئنه نوش ائيله رحمت چشمه سیندن،
فراغت بول بو زحمت ائشمه سیندن.
سن اول غایب ائیدین حوله غایب،
دیله دین قطع ائده سن [اول] مراتیب.
بو مؤلکه گلمه گه چؤنکو یادیلدین،
عنایت اولدو سنه یارادیلدین.
بو جیسیمینه قاچان کیم جان اورولدو.
آدین آندا سنین انسان وئر یلدی

لازم به اشاره است که گلشن‌راز علاوه بر شیخ الوان سُرازی توسط افراد دیگری مانند شیخ الاسلام داستانی و جمال الدین هُلوی (متوفای ۱۶۵۴ م.) به ترکی برگردانده شده است.

دکتر صدیق و گلشن‌راز

آن‌گونه که دکتر صدیق در مقدمه‌ی کتاب گلشن‌راز نوشته‌اند، ایشان از ۴۰ سال پیش از آن، شیفته‌ی «گلشن‌راز» شده و در نوجوانی تقریباً آن را حفظ کرده و حتی تلاش در ترجمه‌ی آن می‌نمایند. اما در آن سال‌ها ناکام می‌مانند. سال‌ها آن را مطالعه و تحقیق کرده و در دانشگاه‌های ایران تدریس می‌نمایند. می‌دانند که گلشن‌راز صدها سال پیش ترجمه و تحشیه شده است اما در دستیابی به آن ناکام می‌مانند تا این‌که درخت تلاش ۴۰ ساله‌شان در نوروز ۱۳۸۰ ثمر داده و در باکو نسخه‌ی خطی آن را می‌یابند و آن را بازخوانی می‌نمایند.

هم اکنون از گلشن‌راز شیخ الوان ۳۰ نسخه خطی در کتابخانه‌های دنیا موجود است. نسخه‌ی مورد تحقیق دکتر صدیق شامل شرح و ترجمه‌ی ۷۴۱ بیت از گلشن‌راز در قالب ۲۰۲۰ بیت است که به کتابت مصلح الدین بن ایوب در سال ۹۵۷ هجری انجام گرفته است. یکی از نسخ کامل آن نیز شامل ترجمه و شرح تمامی ۱۰۰۰ بیت گلشن‌راز شبستری در قالب ۲۸۵۴ بیت در سال ۲۰۰۴ و تنها ۴ سال بعد از انتشار آن در ایران، در ترکیه چاپ و منتشر شده است. لذا نسخه‌ی در دسترس آنها کامل بوده و ۸۳۴ بیت بیش از نسخه‌ی مورد مطالعه دکتر صدیق بوده است. لذا تنها بعد از ۴ سال آرزوی دکتر صدیق مبنی بر یافتن باقیمانده شرح و ترجمه برآورده می‌شود. بنده در باب کتاب منتشر شده توسط ایشان چند نکته را قابل ذکر می‌دانم:

این کتاب نیز در کنار دیگر آثار استاد دارای مقدمه‌ای بسیار جامع و کامل در مورد گلشن‌راز شیخ شبستری و شیخ شترازی است و خواننده تنها با مراجعه به این مقدمه در این زمینه سیراب می‌شود. ایشان تنها برای تکمیل مقدمه و ادای حق مطلب به ۴۵ مرجع بزرگ استناد می‌کنند. کما این که برای شناساندن نباتی در یک مقدمه‌ای که بارها از یک رساله‌ی دکترا گسترده‌تر و غنی‌تر است از ۷۲ مرجع بهره می‌گیرند. طبیعتاً افراد عادی برای تدوین چنین مقدمه‌ای به تعداد مراجع بسیار بیش‌تر نیاز دارند. انتهای کتاب‌های استاد دکتر صدیق (بخش نمایه‌ها) همیشه و همیشه مورد استقبال محققین کشور بوده است. عیب بزرگ آثار علمی و ادبی منتشر شده در کشور ما این است که در انتهای کتاب‌ها، کتاب را برای یک محقق آسان نمی‌کنند. ولی انتهای آثار ایشان غنای علمی آنها را اعتلا می‌بخشد. مزین شدن کتاب به نمایه‌ی اسامی خاص، کشف الابیات، کشف الآیات، کشف الاحادیث، شرح لغات صعب، شرح اصطلاحات ادبی و عرفانی و فلسفی همراه با ارجاع دقیق به صفحه یا بیت مربوطه تحقیق را برای یک پژوهشگر آسان می‌کند.

مقایسه‌ی بیت به بیت دو دیوان فارسی و ترکی و مشخص کردن تطبیق بیت ترکی با بیت فارسی از دیگر کارهای ارزنده‌ی این کتاب است. گویا ایشان در تدوین آثار خود از ابتدا تا انتها در فکر پژوهشگر یا دانشجویی است که می‌خواهد در این آثار تحقیق کند.

دست مریزاد به این استاد فرزانه که در عرض یکسال دو گنجینه‌ی کهن ترکی را به جهانیان معرفی نمودند. یکی متعلق به فرزندی از کوه‌های سبلان به نام شیخ صفی الدین اردبیلی و دیگری متعلق به فرزندی از کوه‌های سهند به نام شیخ محمود شبستری. جالب این که شیخ صفی از زمان تولد تا وفات شیخ شبستری در قید حیات

بوده است و شاید دیداری هم داشته‌اند. خصوصاً که شیخ صفی سفری به ارومیه داشت و در مسیر خود با دانشمندان و علمای بزرگی دیدار داشته است. برای این استاد فرزانه آرزوی طول عمر می‌کنیم. والسلام علیکم و رحمہ اللہ برکاته.

محمدصادق نائی

منابع:

۱. شبستری، شیخ محمود، مجموعه آثار، به اهتمام صمد موحد، تهران، ۱۳۶۵.
 ۲. شیخ ولی الوان شئرازی، گلشن راز، به اهتمام ح. م. صدیق، تهران، ۱۳۸۱.
 ۳. شیخ صفی الدین اردبیلی، قارا مجموعه، به اهتمام ح. م. صدیق، تهران، ۱۳۸۱.
 ۴. نباتی، دیوان اشعار ترکی، به اهتمام ح. م. صدیق، تهران، ۱۳۸۶.
 ۵. نشریه‌ی کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، جلد ۴.
- سایت اینترنتی تورکجه بیلگی www.Ansiklopedi.Turkcebilgi.com

قارا مجموعه

بو كىتابىن يېرىنچى جىلدى ۱۳۸۰- نىجى گۆنش اىلى، ۱۷۶ صحىفه و ۹ بۆلۆمدە، چاغلاش دېرېلمېش املا ايله ترتيب وئىلىپ. كىتابىن فارسجا يازىلمېش اۆچ صحىفه لىك گىرىشىندە استاد صدىق جنابلارى، اىلك اۇنجه ۱۳۴۷- نىجى ايلده، حمىد آراسلى نېن بىر اثرىندە «قارا مجموعه» آدېنا راست گلىدىگىنى بىلدىرركن، ايللر بۇيو بو كىتابىن اىزىنە دۆشۆب طاغوت دۇرۇنۇن سۇنونا قدهر بىر نىتىجه آلا بىلمەمەسىنى خاطرلايىپ، ۱۳۵۸ دە استانبول شەرىندە تحصىل آلب تدىقات آپاردىقې حالدا اۇرانېن كىتابخانالارىندا بىر نىچە رساله نى، شىخ صفى و اونون مرىدلرى حاققىندا اىنە كىچىر بىر و هابئله صفى تخلصى ايله يازىلان نىچە شعر دىوانىندا راست گلر و بونونلا ياناشى تأسفلندىرىجى بىر نىتىجه دە بو تدىقاتدان چىخار بىر اۇدا بو كى استانبول شەرى نىن ۴۰۰ دن آرتىق خطى كىتابلار ساخالانېلان كىتابخانالارىندا بىر دنيا تۆركجه متنلر و كىتابلار وار كى تۆرك دنياسىنا يادلاش ب و تانىمامېش قالب و بو ايشىن سبىلرىندن تۆركىه دە الفبا دىگىشىكىلىگى يارانماسىنا اشاره ائدىرلر.

آنچاق حرمتلى استاد ۳۲ ايل قارا مجموعه نىن فكرىنى باشىندا دۇلاندىراندان سۇنرا ۱۳۷۹ دا شىخ صفى نىن رساله لرى نىن بىرىندە «سنه قارا مجموعه دن بىر حىصه يازدېم ...» جمله سىنە اۇغرادىقدا و دالېسېنجا استانبولدان گىترىدىگى يادداشلارا مراجعت ائدىب و البوىوروق رساله سىنى تاپدىقدا بو سرىن باشىنې آچىر و قارا مجموعه نىن حقىقتىنى كشف ائدىر و نهايت بو نىتىجه يه گلىب چاتىر كى قارا مجموعه تركىبىندە گلن «قارا» كلمه سى بۇيۆك و حجىملى اولماق معناسىندا، قارا مجموعه ايسه بۇيۆك

مجموعه دئمکدير کی شیخ صفی زمانی و اوندان سؤنرا، اؤنون مریدلری طرفیندن مختلف عرفان و سیر و سلوک موضوعلاریندا نثر و نظم صورتینده یازیلبلر بیر یئره تۈپلانارمیش و بۆتۈن زاویهلر و خانقاهلاردا، حق و حقیقت طالبلرینه تدریس اۆلارمیش؛ بو حقیقتین کشفیندن سؤنرا، استاد مختلف الیازلار و چاپ اۆلموش قاینالاردا شیخ صفی نین شعرلری و اؤنون آدینا یازیلان رسالهلری و داها دؤغروسو، مریدلری نین دیلیندن قلمه آلینان نصیحتلر و گۆستریشلرینی تۈپلایب و قارا مجموعه عنوانیندا چاپا یئتیریب، البته بو نتیجه یه ده چاپلار کی بو تۈپلولارین قارامجموعه آدلانماسی شیخ صفی نین اۆز یازدقی قارامجموعه آدی بیر اثرین یارانماسیندان ایرهلی گلیر کی هله لیک اوندان اثر یۆخدور.

و اما بۆلۆملر

پروفیسور صدیق جنابلاری کتابین اؤن سۆز عنوانی ۱- نجی بۆلۆمۆنده شیخ صفی نین حیاتی حاققیندا معلومات وئرهرکن باشقا یازچیلارین طرفیندن عنوان اۆلان غلط معلوماتلاری، ای جمله دن کسروی نین «شیخ صفی و تبارش» آدی کتابینی آیدین سند و دلیل ایله رد ائدیر و اؤنون بیر تۆرک شیعه اۆلدوغونو، تاریخین شهادتی ایله ثبوته یئتیریر. بو بۆلۆمۆن سؤنودا استاد، شیخین ۲ تۆرکجه، ۲ فارسجا و ۱ عربجه اثرلرینی آد آپاردیقدان سؤنرا، مختلف دۆولرین املا فورمالارینا و نثر نواعلارینا اشاره ائدرکن بو کتابین نثرینی ساده نوع بیلدیریر و نهایت بیر آچی حقیقتی ده وورغولاییر کی بیزیم تۆرکجه الیازما کتابلاریمیزدان ایراندا هله یۆزده بئشی فهرست اۆلونماییب قالسین کی چاپ اؤلا!

۲- نجی بۆلۆمده شیخ صفی نین تۆرکجه شعرلری یئرله شیب و بونا گۆره کی استادین دیگه رلی تدقیقاتی اساسیندا تذکره لرده، صفی تخلصی ایله اللی یه یاخین

شاعران آد گندیب و شیخ صفی‌نیل شعرلری قارېشمېش بیر وضعیتله گلیب چېخب، استاد بوردا ۵ تۆرکجه غزل و قطعله، «ملک» کتابخاناسېندا کی صفی دیوانبندان و ۱۱ غزل، قطعله و رباعی ایسه، تهران دانشگاهی کتابخاناسېندا اولان الیازمادان گتیریلر و اتک یازبدا متن فرقلری گۆستریلیدیر.

۳- نجو بۆلۆمده گیلکجه شعرلر، اوستادین مختصر شرحی ایله گلیلر، بیلدیگینیز کیمی، شیخ صفی، گیلانلی شیخ زاهدین کۆره‌کنی اولوب ۲۰ ایلدن آرتیق اونون یانېندا قالدېغېنا گۆره گیلک دیلینی یاخشېجا اؤیره‌نیب بو دیلده شعرده یازبېدېر.

۴- نجو بۆلۆم فارسجا شعرلردیر کی استاد بو شعرلری الیازمالاردان یۆخ، بلکه چاپ اولموش قاینالاردان گۆتۆرۆب و بیر نئچه‌سینی تذکره‌لرده ایزله‌یرکن باشقا بیر صفی‌دن اولدوغونو دۆشۆنۆبلر و بونا گۆره‌ده شیخ صفی‌نیل فارسجا شعرلرین آیرد ائتمگه خاص بیر تدقیقاتی باشقا عالمیره تکلیف ائدەرک بو بختدن چۆخ اۆتۆرۆ کئچیلر. ۵- نجی بۆلۆم اختصاص تاپیب البویوروق رساله‌سینه کی شیخ صفی‌نیل مریدلری طرفیندن و عمومیتله بۆیۆک اوغلو شیخ صدرالدین دیلیندن، سؤال- جواب صورتینده و ائته‌تعلیم اۆچۆن، ۵۰ حصّه‌ده یازبېب کی استاد بیر نئچه حصّه‌سینه شاه اسماعیل ختایی‌نیل شعرلرینی اویغون اولاراق تفسیر عنوانبندا داخل ائدیبلر.

۶- نجی بۆلۆم، الیازمادا البویوروق رساله‌سینی نین ضمیمه‌سیندن آلېان «یؤل اهلینه قېلاووز» رساله‌سی‌دیر کی چۆخ احتمال وئریلر شیخ صفی‌نیل اۆزۆ یازبېدېر و بو رساله‌ده آرتیق سایېلی و عددی تعلیمات گئدیر.

۷- نجی بۆلۆم مزیکی النفوس رساله‌سی‌دیر کی اونا «طریقت فرمانی» دا دئییلیب و اشرف اوغلو عبدالله رومی اونی تدوین ائدیب و استاد اونی تۆرکیه‌ده فاخر ایز طرفیندن نشر ائدیلن بۆلۆملردن گۆتۆرۆب و اونی، بیر یئرینده شیخ صفی‌نیل مولوی مثنوی‌سینه

يازديقي شرحدن سؤز گئتمه سينه گوره چوخ اونملى سانبلار، بو رساله ده بير نئچه حكايت ده داخلدير كى سلوك مرتبه لرى و مرحله لرينه اشاره دير .

۸- نجى بؤلوم كؤنؤل رساله سى دير، بو رساله نين آدي محتواسپندان آلېنېب نييه كى بوردا، انسان وجودينده، كؤنؤلون حق و حقيقت و تانري يا خاص اولدوغونو تاكيد ائدير و كؤنؤلؤ هر نهدن بوشالديب الله محبتينه يئر وئرمه گي طالبه واجب گورور و هابتله وحدت وجود فلسفه سى بوردا طرح اولونور .

۹- نجو و سونونجو بؤلوم صفة الصفا رساله سى دير كى بو بؤلومون اولينده شيخ صفى نين اوغلو، شيخ صدرالدين دن بير سيرا معلومات وئره ركن، استاد، بو رساله نى قارا مجموعه نين بير يارا بؤلوملرى نين فارسجا ترجمه سى اولدوغونو قيد ائدير كى اونو صدرالدينين امرى ايله، اردبيللى بزاز اسماعيل اوغلو توكل يازيب، بو رساله ده بير نئچه مقدس قرآن آيه لرى نين شرح و تفسيرى شيخ صفى دن سؤال اولوب و اونون ديليندن مختصر جوابلار قلمه آلېنېب .

اكبر حميدى عليار

نباتی، بزرگترین شاعر ترکی گوی ایران و نقش دکتر صدیق در معرفی آن

بی‌تردید اگر بخواهیم ستاره‌ی درخشان تاریخ ترکی را بررسی و معرفی نماییم، نام بزرگ مولانا محمدفضولی و بعد شاعر عظیم و عارف حکیم سیدابوالقاسم نباتی در کنار هم می‌درخشند.

تنها شاعری که روح بلند شعر فضولی در او به اندازه‌ی فضولی جلوه‌گر است، صاحب شعر شیرین و شیوای «خان‌چوبان» یعنی نباتی بزرگ است؛ حتی ادیب محقق فریدون کؤچرلی در اثر گرانسنگ خود به نام «تاریخ ادبیات آذربایجان» نباتی را در شعر ترکی به منزله‌ی مجموعه‌ای از حافظ، مولوی و خیام معرفی می‌کند و به حق، اگر نباتی را به خوبی بشناسیم، شایسته‌ی این تعبیر مهم است و خود چنین می‌فرماید:

این نباتی است در خروش و نوا،

یا که در نغمه حافظ شیراز!

بعد از فضولی، نباتی یگانه شاعری است که با خلق آثار متنوع به‌خصوص در شعر ترکی، مکتب ادبی خاص خود را دارد. بعضی از اشعار او در زبان مردم آذربایجان و ترک‌زبانان جهان چنان جای گرفته که گویی امثال و حکمی از نیاکان است؛ مثل، شعر زیر که زبانزد عام و خاص است:

گت دولانگینان خام‌سن هله،

پخته اولماقا چوخ سفر گره گ.
مرغ قاف ایلن هم زبان اولوب،
دوره قالماقا بال و پر گره گ.

یکی دیگر از آثار مانا و جهانی نباتی تصنیف «گئدین دئین خان چوبانا» است که در موسیقی آذربایجان به زیبایی می‌درخشد و شهره‌ی تمام ترک‌زبانان دنیاست. نباتی با تخلص زیبای «خان چوبان» چنان اشعاری را برای ما به یادگار گذاشته که هنوز قافله‌ی ادب او را چنانکه است، نمی‌شناسد:

گئندی نباتی اوزو، قالدی سوزو یادگار،
عاشق اولانلار گزه ر آختاری بو دفتری.

و یا در تخلص خان چوبان:
خان چوبانی گنه لال اولدو قلم آجدی زمان،
دور نباتی کی گلیب مرغ سخندان الیه.

و یا:
بو سارا هایانا گئدی، هانی قیشقبر بق صداسی،
نه گلیبدی خان چوبانا کی بو ایل مغانه گلمز.
سر کوی یارا گئتمیش گنه خان چوبان نباتی،
او بلالی عاشق ایندی باتیب آل قانه گلمز.

اشعار ترکی عرفانی نباتی در ایران رفیع‌الدرجات است و اشعاری که حاوی محبت و شیدایی است باید فراتر از اشعار فلسفی و اجتماعی او قرار گیرد، او در انواع مختلف، اشعار آبدار سروده و در تمامی اشعارش مفاهیم: چپخمبشام بیر یئره کیم گنبد خضرا گؤرؤنؤر.

خود را نشان می‌دهد.

در اشعار فارسی نیز نباتی آثار گرانبها و ماندگار دارد. در میان تمام تضمین‌های سروده شده، تضمین‌های او از حافظ بی‌تردید از جایگاهی والا برخوردار است:

ای خوش آن‌روز که منزلگه من کوی تو بود،

سایه گستر به سرم قامت دلجوی تو بود.

این دل سوخته غارت‌زده‌ی خوی تو بود،

دوش در حلقه ما صحبت گیسوی تو بود،

تا دل شب سخن از سلسله موی تو بود.

قصاید، غزلیات و به‌خصوص رباعیات فارسی نباتی نیز بسیار قابل توجه و تأمل است. قصیده‌ی «هله لنگ لنگ لنگم» از نباتی یک قصیده‌ی منحصر به فرد فلسفی است:

نه ز کافم و نه از نون نه از این دو حرف بیرون،

نه نباتی‌ام، نه مجنون هله لنگ لنگ لنگم.

و یا یکی از رباعیات او که مرحوم علامه محمد تقی جعفری فرمودند در ردیف بهترین رباعیات شعر فارسی است:

از خانه اگر مست و ملنگ آمده‌ام،
تا بر سر کوچه لنگ لنگ آمده‌ام.
دیروز به دل ترک دورنگی کردم،
امروز بین که چند رنگ آمده‌ام.

او عاشق شاه مردان، شیر یزدان، حیدر دلدل سوار، حضرت علی است و این ارادت
به قول خودش درجای جای ابیاتش بارز است:

منیم عالمده سلطانیم علی دیر،
منیم میر جهانانیم علی دیر.
دئییر دایم دیلینده خان چوبانی،
منیم هر درده درمانیم علی دیر.

آنچه که نباتی را در اوج دل مردم آذربایجان قرار داده است، اشعار ترکی او است؛
اشعاری که قبل از وجود صنعت چاپ، توسط عاشیق‌ها و خوانندگان موسیقی
آذربایجان در طول ۲۰۰ سال دل عشاق را به نوا آورده و تسخیر کرده است.
با این مقدمه می‌خواهم نقش ارزنده و برجسته‌ی محقق عالی‌قدر و توانای
آذربایجانی دکتر حسین محمدزاده صدیق را در معرفی نباتی یادآوری نمایم:
دیوان نباتی برای اولین بار در سال ۱۲۶۷ قمری در تبریز چاپ سنگی شده و بعد
از فضولی که دیوانش در عصر سنگی ۱۷ بار به چاپ رسیده، دیوان نباتی نیز ۱۴ بار به
زیور طبع آراسته و به چاپ سنگی رسیده است. علاوه بر تبریز دیوانش بارها در
ترکیه، جمهوری آذربایجان، تاجیکستان، هندوستان، پاکستان و عراق منتشر شده
است. معالوصف دیوان تحقیقی دکتر صدیق معتبرترین چاپ دیوان نباتی است که تا

به حال به جامعه‌ی شعر و ادب عرضه شده است. نسخه‌ی تحقیقی دکتر صدیق برای اولین بار در سال ۱۳۷۲ هم‌زمان با کنگره‌ی بزرگداشت نباتی در شهر توریستی و تاریخی کلیبر که از سوی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی آذربایجان شرقی برگزار شد، به صورت جداگانه یعنی دیوان فارسی و دیوان ترکی از سوی انتشارات احرار منتشر شد؛ هم دیوان فارسی و هم دیوان ترکی با مقدمه‌ی شیوا و با استفاده از منابع و مآخذ معتبر اعم از نسخ خطی و چاپی ویژه و شرح بیوگرافی لازم در اختیار علاقه‌مندان و دوستداران نباتی قرار گرفت. به صورتی که انواع اشعار از قصاید، غزلیات و غیره از هم جدا و به صورت الفبایی چاپ گردید؛ یعنی برای اولین بار دکتر صدیق دیوان نباتی را کاملاً علمی تصحیح و تدوین کرد. در شرح احوال و افکار نباتی و تأثیر بزرگ او به خصوص در ادبیات آذربایجانی مطالب ارزشمندی ارائه داد که این مهم در سایر نسخ نیامده بود. به طوری که حتی نسخه‌ی دکتر صدیق از نسخه‌های تحقیقی فؤاد قاسمزاده و ابوالفضل حسنی که در باکو تدوین شده‌اند، معتبرتر هستند.

آخرین کار تحقیقی ایشان در باب دیوان ترکی نباتی نسخه‌ای است که به سال ۱۳۸۵ توسط نشر مهم اختر در تبریز به چاپ رسیده است. نسخه‌ی ترکی نشر اختر از نسخه‌ی ترکی نشر احرار معتبرتر و علمی‌تر است به نحوی که می‌توان گفت وجود مقدمه‌ی کامل و تحلیل جامع اصطلاحات شعر نباتی از ویژگی‌های نشر اختر است. در نشر اختر مطالب تازه نیز مورد توجه است. اشعار از قصیده‌ها تا تک‌بیتی‌ها در ۶ قسمت گردآوری شده و به صورت الفبایی آمده است. دقت در کیفیت چاپ نشر اختر بیشتر به چشم می‌خورد.

دکتر صدیق حتی سال‌ها قبل از تدوین و چاپ دیوان فارسی و ترکی نباتی در سال ۱۳۷۲ در اثر گرامی خود به نام «واقف، شاعر زیبایی و حقیقت» احترام و عشق

خود را به مقام ادبی، عرفانی و شعر نباتی نوشته و نشان داده است. دکتر صدیق در مقاله‌های مختلف، نباتی را تنها شاعری می‌داند که هم‌تراز با فضولی حکیم است. از نکات قابل توجه در تحقیق دکتر صدیق توجه در تصحیح اشعار و ابیاتی است که در نسخ چاپی قبلی غلط چاپی و املائی داشته و مفاهیم خود را از دست داده بودند و عنایت به تأثیر شایسته‌ی نباتی در شاعران بزرگی است که بعد از نباتی قدم به عرصه‌ی شعر آذربایجان گذاشته و تحت تأثیر مکتب ادبی نباتی مشهور شده‌اند. کشف‌الابیات یکی دیگر از امتیازات نسخه‌ی چاپ اختر است که خواننده را در دسترسی به ابیات راهنمایی و کمک می‌کند. نسخه‌ی «دیوان ترکی نباتی» چاپ اختر به تصحیح، تحشیه و مقدمه‌ی دکتر صدیق معتبرترین نسخه‌ای است که فعلاً در دست ارباب کمال و شیفتگان شعر نباتی است. لذا می‌توان گفت دکتر صدیق با معرفی نباتی خدمت بزرگی را به ادبیات خصوصاً شعر آذربایجان داشته است. به یقین می‌دانم روح شاعر عارفمان، نباتی بزرگ، از زحمات استاد صدیق سپاسگذار است.

از گردش روزگار و دور گردون،

دیوان من از ردیف گردید برون.

آشفته تر از شکنج زلف لیلی،

ژولیده‌تر از مقال حال مجنون.

خسرو سرتیپی کلیبر

۸۷/۵/۲۳ - تبریز

دیوان اشعار ترکی فضولی

چاغداش آذربایجان ادبیات تاریخینده، اونودولماز رولو اولان، ائلهجهده کلاسیک ادبیاتیمیزین تانیتدیرماسیندا و اونون معاصر ایلرده یایمیلانماسیندا یوزلرله علمی مقاله‌لری ایله دُورون ادبی گنڈیشینده تأثیر ائدیجی ایزلرین صاحبی استاد دکتر حسین دۆزگۆن حضرتلرینین صرف ائدیگی امهگی سادهجه تشکرلر و منتداریقلارلا ائوده‌مک اولماز.

او بیر چوخ تاریخی – ادبی سهولری اؤزه چبخاردیب، ادبیاتیمیز و تاریخیمیز حاقدا بیر چوخ دۆزه‌لیشلر آپارمیشدیر. منجه داها اؤنملی ایشلریندن بیرى قارامجموعه‌نین اؤزه چبخاردماسیدیر؛ لاکن داها آرتیق کلاسیک و چاغداش شعریمیزله ماراقلاندىغیما گۆره استادین ایکی ایل اؤنجه «تصحیح و تدوین» ائدیگی «دیوان اشعار ترکی فضولی» ادلی اثرینه دایر فکر معادله‌سینده اولماق ایسته‌ییرم. یاخشی بیلیریک کی کلاسیک آذربایجان شعرىنین شاه‌دیره‌گی اولان مولانا محمد فضولی‌نین گنڈیش یاردیجیلیق دنیاسی، داها گنڈیش صورتده یاییلانان میى شعریمیزین بیرى‌دیر. کلاسیک شاعرلریمیز آراسیندا، هیچ کیم فضولی قدەر یایمانلامیشدیر. لاکن استادیمیز دکتر حسین محمدزاده صدیق (دۆزگۆن)ین تدوین و تصحیح ائدیگی اثرده بیر چوخ یئنی ملاحظه‌لر و آرتیرمالار و دۆزه‌لیشلر گۆرۆرۆک؛ کی ایندی‌یه‌ده‌ک آذربایجان و تۆرکیه تدقیقات‌چیلاری‌نین و فضولی‌شناسلاری‌نین گۆزۆندن یایینمیشدیر. خوشبخت‌لیک بوراسیندا کی استاد، فضولی دیوانین دا گنڈن یانلیش‌لاری اصلاح ائتمیش و دیوانین داها سۆنوجو و داها حقیقی سیمانې اؤزه چبخارماقلا بعضی غلط نشرلرین سهیل سایدیقلاری عیب‌لری‌ده اصلاح ائتمیشدیر. تام گۆنده اولان شیوه‌ده

تصحیح و تدوین اتندیگی دیوان فضولی ده، شاعر حاققیندا سندلر و قیدلر- ایلك علمی ایشلر و ایراندا نشر اولان اثرلرین معرفی سی- فضولی چاغی بغداد دا آذربایجان ادبیاتی - فضولی نین یاشاییشی - فضولی نین اثرلری - فضولی نین دیلی و شیوه سی، فضولی شعر نین بیر پارا مضمونلاری- «دیوان اشعار ترکی فضولی» [فضولی] نین حاضرلناماسی استادین وئردیگی فاکتا گوره دیوان اشعار ترکی فضولی ایلك دفعه تبریزده ۱۲۴۴ هجری قمری ایلینده داش باسما (چاپ) اصولو ایله نشر اولموشدور. ماراقلی دهر کی چاپ صنعتی اولکله یه گلدیکنده ۱۸۵ ایل اؤنجه دیوان فضولی بیرینجی دؤنه تبریزده و سؤنرا ۱۰ ایل اوندان سؤنرا مصر اولکله سینده «بولاق چاپخاناسیندا» نشر اولور- استادین نشره وئردیگی دیوان اشعار ترکی فضولی ده بیر چوخ یئنی ایشلرین اولماسی یقین کی اثرین بارز و قابارلق خصوصیاتین قورویوب ساخلاجاقدیر. ملافضولی نین اعتنا اتندیگی شاعرلری معین لشدیرن عالم گؤستریر کی محمد فضولی، سلمان ساوجی، سعدی، حافظ، نظامی گنجوی و خواجه و کاتبی دیر. استادین اثباتینا گوره تبریزی صائبین شعر عالمینده اولگوسو ائله فضولی اولوبدور.

اختر انتشاراتی نین ۱۳۸۴- گؤنش ایلینده تبریزده نشر اتندیگی دیوان فضولی گؤنؤمؤزؤن علمی شیوه سی ایله تدوین اولونموش اؤنملی بیر اثر دیر. اؤخوجو فضولی نین سؤنونجو ایلرده الده ائدیلن شعرلری ایله ائله جهده اونون تحلیل لری ایله و چتین بیتلرین و اصطلاح لاری نین ایضاحلاری ایله راستلاشیر. یقین کی بو دیرکی علمی ایش ادبیاتیمیزا اولدوقجا فایدالی اولاجاقدیر. استادیمیزی و ادبیات سؤهرلی بو اؤنملی ایشه گوره بیر داها تبریک ائدیرم.

ائل اوغلو

۸۷/۵/۲۰

تفکیک سره از ناسره

در تدوین نوین اشعار ترکی سید عمادالدین نسیمی

این نوشتار، اقتباسی است از
مقدمه‌ی جامع و عالمانه‌ی کتاب «دیوان
اشعار ترکی سید عمادالدین نسیمی» که
توسط استاد دکتر صدیق نگاشته شده
است.

سید عمادالدین نسیمی که سید و حسینی نیز تخلص می‌کرد، در سده‌ی نهم
هجری ظهور کرد و تحت تأثیر مشرب عرفانی‌یی که داشت، علیه حکومت‌های
ستمگر عصر خود زبان به عصیان گشود و جان بر سر آن باخت و در شهر حلب شهید
شد.^۱ نسیمی به سه زبان عربی، فارسی و ترکی شعر سروده است.

آن گونه که استاد در مقدمه‌ی کتاب مذکور داشته‌اند، «اشعار عربی سید در لا به
لای جنگ‌ها، سفینه‌ها، تذکره‌ها و دو دیوان فارسی و ترکی‌اش پخش و پراکنده است
و حجم قابل توجهی ندارد و اگر هم مدون بوده، مفقود شده است. دیوان فارسی او را
مرحوم حمید محمدزاده با مقابله‌ی نسخ معتبر در سال ۱۳۵۱ چاپ کرد.^۲ که بعدها از
سوی سه تن و سه بار در تهران انتقال و تجدید چاپ شد.»

اما دیوان ترکی نسیمی بارها در تهران، تبریز، شیراز و یا خارج از ایران، در
جمهوری آذربایجان و ترکیه چاپ شده است و در میان آن‌ها سه چاپ دارای اعتبار

علمی است که هر سه در مقدمه‌ی ترکی کتاب «دیوان اشعار ترکی سید عمادالدین نسیمی» معرفی شده است.

در فصل اول از دیوان، زیر عنوان «سندلر، قیدلر و گوروشلر» تمامی منابع معتبری که از زندگی، احوال و آثار نسیمی خبر داده‌اند معرفی و هر کدام به اندازه‌ی وسع منبع، تشریح شده است. در موضوع احوال، افکار و آثار نسیمی، چند پایان‌نامه‌ی دکتری و دانشیاری نوشته شده و فیلمی از زندگی سراپا مبارزه‌ی وی ساخته شده است و نمایشنامه‌ای نیز از ماجراهای حیات وی تألیف و انتشار یافته است.^۳

نام و یاد سید در بسیاری از منابع ادبی و تاریخی ذکر شده است. اولین منبع معتبر، کتاب «انباء العُمر فی ابناء العُمر» اثر ابن حجر عسقلانی، همروزگار وی است که او را نسیمی تبریزی می‌نامد و آخرین منبع معتبر، کتاب «الشَّهداء الفضیله» اثر مرحوم علامه امینی است که وی را شهید فضیلت نام می‌دهد.

نسیمی که در طریقت، مرید و پیرو فضل الله نعیمی (بنیانگذار حروفیه) بود، در جای جای اشعارش، خویشتن را فدایی نعیمی معرفی کرده است. این پاکبازی و تسلیم در اکثر اشعار او به صورت مستقیم و غیر مستقیم دیده می‌شود:

آن کوز «فضل حق» چو نسیمی به حق رسید،

شمع هدایت آمد و پروانه‌ی نجات.

* * *

لبلرین جام مسیح الله ایمیش،

خلقتین تأویلی «فضل الله» ایمیش.

* * *

کعبه یۆزۆندۆر بیزه، ای «فضل حق»!

زلف و رُخون قبله و ایمانمبیز.

* * *

ای نسیمی! سینه چون «فضل الاله» اولدو مُعین،
منه عیب ائیلمه کیم، تا بونا سلطان دئمیشم.

* * *

«فضل حق» دن نسیمی یئتدی سنا،
ملکت خاتم سلیمانی.

فضل الله نعیمی – صاحب کتاب‌های جاودان نامه‌ی الهی، محبت‌نامه‌ی الهی و
عرش‌نامه‌ی الهی – حروف را کالبد اسراری می‌دانست که با انکشاف آن، رازهای
جهان هستی، آفرینش، قرآن و قوانین دین اسلام را تبیین می‌کرد. او همانگونه که
قرآن را متشکل از ۲۸ حرف زبان عربی می‌دانست در ۳۲ حرف زبان فارسی هم
رموزی می‌دید که در کتاب جاودان‌نامه‌ی الهی این رموز را بازگو کرده است. نعیمی
در مورد سوره‌ی فاتحه و نماز چنین می‌گوید:

«سوره‌ی فاتحه عصاره‌ی قرآن است. هفت آیه دارد. هفت نام هم دارد. یکی از
آن نام‌ها سبع المثانی است. این سوره معادل هفت خط چهره‌ی آدمی است. کشیدن
دست‌ها به صورت، پس از قرائت فاتحه، اشاره بدان است. اگر «آمین» گفته شود،
هفت آیه، هشت آیه می‌شود. اگر موی سر هم از وسط به دو نیمه تقسیم شود، هشت
خط می‌شود. در سوره‌ی فاتحه هفت حرف وجود ندارد. در چهره‌ی حوا یعنی زن هم
خطوط ایبه نیست. از این رو فاتحه را ام الکتاب گفته‌اند. سرّ قرآن در حروف مقطعه‌ی
ابتدای بیست و نه سوره‌ی قرآن نهفته است. این حروف چهارده حرف غیر مکرر
است: «الف لام ک ه ی ع ص ط س ق ن». اگر این حروف بسط داده شوند، یعنی
چنانکه تلفظ می‌شوند، نوشته شوند، هفده حرف بوجود می‌آید زیرا که در الف «ف»،

در صاد «د» و در نون «و» وجود دارد. این هفده حرف را محکّمات گویند. انسانی که در سفر نباشد، روزانه هفده رکعت نماز واجب می‌خواند که معادل شماره‌ی این هفده حرف محکّمات است. انسان مسافر یازده رکعت نماز می‌خواند. به جز این هفده حرف، بقیه‌ی حروف یازده‌تاست: ب، ت، ث، ج، خ، ذ، ز، س، ص، ظ، غ. این حروف را متشابهات گویند. نماز در سفر به شمار متشابهات است. جمع این دو هم بیست و هشت می‌شود. انسان غیر مسافر هر روز هفده رکعت و روز جمعه پانزده رکعت نماز می‌خواند زیرا که دو رکعت نماز جمعه معادل چهار رکعت نماز ظهر است، جمع این دو (هفده رکعت + پانزده رکعت) سی و دو (به تعداد حروف زبان ترکی و فارسی) می‌شود.^۴

سرانجام «فضل الله نعیمی» به دلیل عقاید خاصی که داشت به دست «میرانشاه» -که توسط متشرعین و زهاد وقت تحریک شده بود - دستگیر و از بالای قلعه به پایین پرتاب شد. این واقعه، در روحیه‌ی نسیمی که در آن زمان ۲۵ سال سن داشت بسیار تأثیر گذار شد و او را در تبلیغ و تبیین عقاید عرفانی و کلمات توحیدی، مصمم‌تر و بی‌پروا تر کرد:

من ملک جهان، جهان منم، من،
 من حقّه مکان، مکان منم، من.
 من کون و مکان و کُن فکان لام،
 بیلگیل کی نشان، نشان منم، من.
 من صورت معنیده حقم، من،
 من حقّ عیان، عیان منم، من.
 * * *

ای یوزون نور ذات یزدانی!

وی رُخوندور صفات رحمانی!

تا این که سرانجام سید عمادالدین نسیمی هم به امر حاکم وقت، حکومت
مملوکان «چرکس» به جرم بیان سخنان به ظاهر کفرآمیز - همچون «منصور
حلاج»- نماز عشق را با وضوی خون بر بلندای دار قدقامت گفت و تا لحظه‌ای که
پوست از تنش برکنند به ذکر بی‌پروای خود مشغول بود:

سؤیله‌رم دایم انالحق زلفونه جان دۆشه‌لی،
تا منی منصور تک زلفونده بر دار ائتدی اوش.
* * *

گر شهید اولدو نسیمی دلبرین عشقینده اوش،
قان باهاسی حقدیر آپن، اول دئمز، سبجان دئدی.
* * *

چون شد از دولت وصل تو نسیمی، منصور،
وقت آن است که سر در سر دار اندازد.
* * *

آن کس که چو منصور زند لاف انالحق،
از طعنه‌ی نامحرم اسرار نترسد.

نسیمی پس از این مرگ مظلومانه، آوازه‌ای دوچندان یافت و پس از او اندیشه‌ها و
عقاید صریحش در قالب اشعار لطیف و روح‌نواز ترکی و فارسی دهان به دهان منتشر
شد:

دایم انالحق سؤیله‌رم، حقدن چو منصور اولموشام،

کیمدیر منی بر دار ائدهن، بو شهره مشهور اولموشام.

استاد در فرازی از مقدمه‌ی خود، شهادت این عارف پاکباز را زمینه‌ساز نفرت از حکومت وقت و عامل اعتراض مسلمانان اعم از شیعه و سنی می‌داند که موجب «محبوبیت بیش از اندازه‌ی نسیمی در میان اهل عرفان شد و همه‌ی مسالک عرفا او را به نوعی، بعدها منسوب به مسالک خود ساختند.» به طوری که افرادی همچون شیخی، ختایی، حبیبی، اصولی، رفیعی، فضولی، خلیلی، حیرتی، حیدری، کلامی، عرشی دده، غریبی تبریزی و نباتی تحت تأثیر اندیشه‌های او قرار گرفتند و در اشعار و سخنانشان از اشعار نسیمی استقبال کردند. همچنین عده‌ای «شبه نسیمی» بوجود آمدند که تخلص «نسیمی» را برای خود برگزیدند و اشعاری با نام نسیمی سرودند. مانند: نسیمی شیرازی، قول نسیمی و میران نسیمی.

آن گونه که در ادامه خواهد آمد، استاد معتقدند بسیاری از شعراء اشعار خود را به نام او مشهور و حتی آن را در دیوان نسیمی، داخل کرده‌اند. و آن گونه که به نظر می‌رسد احتمال می‌رود عده‌ای از ارادتمندان نسیمی برای زدودن غبار تهمت کفر و بی‌دینی از چهره‌ی تابناک او، اشعاری با مضامین مخصوص دینی و مذهبی سروده و در دیوان وی مکتوب کرده باشند.

استاد در مورد عقاید و اندیشه‌های نسیمی که آمیزه‌ای از عشق و نگرش‌های حروفیه است چنین می‌نویسند:

«نسیمی در دوره‌ای می‌زیست که در جهان اسلام مباحثات فراوانی در موضوع‌هایی مانند وجود مطلق، خلق کل عالم، صفات ثبوتی و ذاتی خداوند، اسماء حسنی و غیره پیش آمده بود و مسالک و طرائق گوناگون صوفیه با تأویل‌ها و

تفسیرهای رنگارنگی در میان مسلمین پیدا می‌شد و هر کسی که کم و بیش شناختی از تصوف و عرفان پیدا می‌کرد، طریقی بر می‌گزید.

در تکوین این طریقت‌ها، مذاهب اسلامی و بویژه تشیع، نقش اصلی را داشت. ولی در هر حال این طریقت‌ها از آئین‌ها و اساطیر پیش از اسلام نظیر شمن‌گرایی ترکی و مهرپرستی هندی نیز تأثیر می‌پذیرفتند.

اما حروفیگری در میان همه‌ی این طرائق ممتاز بود و مستقیماً به خود قرآن توجه داشت. از این رو، نسیمی را نمی‌توان با شعرای عارف و صوفی مقایسه کرد. او مانند منصور حلاج، صمیمی و صادق است، فداکارانه و فاتحانه سخن می‌گوید. هنگام خواندن اشعارش، خواننده محو در صمیمیت و صداقت او می‌شود و متحیر و حیران می‌ماند. «

* * *

در پایان سال ۱۳۸۶ تدوین دیوان اشعار ترکی سید عمادالدین نسیمی توسط استاد به پایان رسید. ایشان تدوین و تصحیح دیوان نسیمی را از بهار سال ۱۳۸۴ آغاز کردند. اما در دواوین موجود از نسیمی، در هم آمیختگی اشعار، تکرار فراوان مضامین، تشابه اشعار و کلمات، تفاوت بار مفهومی و عقیدتی بعضی اشعار، وجود شعرهای مشکوک، ضعیف و گاه فاقد مفهوم، باعث شد تا استاد تصمیم بگیرد که انقلاب و دگرگونی بزرگی در شیوه‌ی تدوین این کتاب به ظهور برسانند. تحولی شگرف که قطعاً تمامی چاپ‌های بعدی دیوان نسیمی را در تمامی دنیا تحت الشعاع قرار خواهد داد.

علیرغم این که در تعداد کثیری از اشعار، عشق بی‌پروا و اندیشه‌ی عمیق نسیمی در آئینه‌ی منسجم کلمات بار معنایی خود را منتقل می‌کنند، ولی کم نیستند اشعاری که فاقد خصوصیت‌های ذکر شده‌اند. لذا استاد نیز همچون نسیمی، از سر شهامت و

- با پشتوانه‌ی علمی و نگاه روشنی که در تفکیک سره از ناسره داشتند، این دیوان را به ۱۲ بخش تقسیم کردند. ایشان، خود در مقدمه‌ی کتاب چنین نگاشته‌اند:
- «در مجموعه‌ی حاضر که اینجانب از اشعار ترکی این سید مبارز و نستوه ترتیب داده‌ام، با توجه به اعتقادات سید و مضامین اشعار وی، بخشبندی زیر را لحاظ کرده‌ام:
۱. **شیعیه‌ها و مناقب:** دارای اشعاری که در آن‌ها سید، شیعه‌ی جعفری دوازده امامی مخلص بودن خود را به اثبات رسانیده است و مشحون از نص آیات و احادیث و در مناقب چهارده معصوم - علیهم السلام - است.
 ۲. **الیفنامه‌ها:** دارای اشعاری که در هر بیت از آن‌ها یکی از حروف الفبا تفسیر و یا تبیین شده است.
 ۳. **قصیده‌ها:** در توحید و نعت و عرفان و سرشار از مضامین وحدت وجود و حروفیه که در میان آن‌ها حتی یک بیت در مدح شاه و سلطان و غیره دیده نمی‌شود.
 ۴. **غزل‌ها:** شامل غزلیاتی عرفانی، با رمز و راز باطنی که با اشعار عطار، مولوی و حافظ در فارسی و فضولی و نباتی در ترکی برابری می‌کند و چاشنی از مضامین حروفیه دارد.
 ۵. **ترجیع‌بندها:** دارای چهار ترجیع بند زیبای عرفانی.
 ۶. **مثنوی‌ها:** دارای سه مثنوی عرفانی.
 ۷. **مربع‌ها:** دارای یک مربع در مدح حضرت علی (ع) و یک مربع شورانگیز عرفانی.
 ۸. **مستزادها:** دارای ۸ مستزاد که از آن میان ۳ مستزاد آخری مشکوک به نظر می‌آید و احتمالاً بعدها به نام نسیمی افزوده شده است.
 ۹. **مخمس‌ها:** شامل ۲ مخمس.
 ۱۰. **تویوق‌ها:** شامل ۲۸۰ تویوق مصرع و غیر مصرع با مضامین عرفانی.

۱۱. **ملمع‌ها:** دارای ۷ ملمع به زبان‌های ترکی، عربی و فارسی.

۱۲. **نظیره‌ها و اشعار مشکوک:** با توجه به اینکه سید در تصوف پیرو مکتب فضل الله حروفی صاحب «جاویدان نامه» بود، پس از شهادت جانشوزش و با توجه به محبوبیت وی، بسیاری از شعرای حروفی مسلک، اشعاری با تخلص نسیمی ساخته و یا بر اشعارش نظیره سروده و به نام وی معروف کرده‌اند.

گذشته از آن، پس از مرگ او چند شاعر دیگر با تخلص نسیمی شعر سروده‌اند. بیشتر این اشعار در اغلب نسخ خطی و چاپی و حتی در چاپ‌های معتبر دیوان ترکی سید وارد شده است. این گونه سروده‌ها را تا آنجا که توانستم تشخیص بدهم، در بخش سیزدهم کتاب با عنوان «نظیره‌ها و اشعار مشکوک» جمع کردم. نوع این گونه اشعار، گاه شکل در هم ریخته‌ی یک غزل از سید، گاه نظیره‌ای بر سروده‌ای از او و زمانی نیز در بیان بر دار کشیده شدن و ماجراهای بعد از شهادت وی و یا حاوی سخنانی در منقبت او و یا سیاه مشقی با وزن به هم ریخته و دارای مضامین سبک است.

۱۳. **تضمین‌ها:** دارای چند فقره تضمین و مدحیه‌های سروده شده برای سید نسیمی از سوی شاعران دیگر که توانستم به آن‌ها دست پیدا کنم. پیش از متن دیوان، مقدمه‌ای در شرح زندگی، مبارزات و اعتقادات سید و شرح مضامین اشعار و ذکر نسخ خطی و چاپی دیوان ترکی وی و شرح ویژگی‌های تدوین حاضر و معرفی آثاری که درباره‌ی سید نوشته شده، آوردم. همچنین نقایص چاپ‌هایی را که قبل از چاپ حاضر عرضه شده، تذکر دادم و به انتهای مقدمه، منابع نسیمی‌شناسی را نیز تحت نام "قاین‌اقلار" افزودم.

این کتاب با آوانگاری نوین ترکی که مورد تأیید ایشان است حروف‌نگاری شده است. مشخصات نسخه‌شناسی به همراه وزن عروضی در بالای هر قطعه شعر موجود است که نشان از دقت نظر و علمی بودن کار دارد.

از جمله بخش‌هایی که می‌توان در تمامی کتاب‌های استاد مشاهده کرد، بخشی است به نام افزوده‌ها که شامل فهرس گوناگون است. افزوده‌های دیوان نسیمی نیز ۲۵ بخش گوناگون دارد که می‌تواند در امر «نسیمی پژوهی»، نویسندگان و محققان را کمکی بزرگ باشد. و ایشان را در دستیابی به مضامین اشعار نسیمی راهنمایی کند. و در کنکاش احوال، افکار و آثار او به کار آید. افزوده‌های بیست و پنجگانه به شرح زیر است:

۱. فهرست آیات، احادیث و عبارات و ابیات عربی.
۲. فهرست ترکیبات و عبارات عربی.
۳. فهرست لغات و کلمات عربی.
۴. فهرست لغات و ترکیبات فارسی.
۵. فهرست لغات ترکی.
۶. فهرست ترکیبات عربی - فارسی.
۷. فهرست ترکیبات ترکی - فارسی.
۸. فهرست ترکیبات ترکی - عربی.
۹. فهرست اسامی اشخاص
۱۰. فهرست اسامی مکان‌ها.
۱۱. فهرست اسامی کتاب‌ها.
۱۲. فهرست نام‌های پرندگان.
۱۳. فهرست اسامی قبایل و فرق.

۱۴. فهرست گل‌ها و شکوفه‌ها.
۱۵. فهرست دریاها و رودها.
۱۶. فهرست اصطلاحات نجوم.
۱۷. فهرست نام سنگ‌ها.
۱۸. فهرست اصطلاحات صوفیانه.
۱۹. فهرست اصطلاحات فلسفی.
۲۰. فهرست اصطلاحات موسیقایی.
۲۱. بعضی تلمیحات.
۲۲. معنای ترکی برخی عبارات عربی.
۲۳. کشف الایات.
۲۴. اسناد و وثیقه‌ها.
۲۵. فهرست تشریحی دیوان.

این کتاب، چراغ افروخته‌ای است در تیره - روشن مسیر پر پیچ و خم ادبیات و عرفان، مخصوصاً «نسیمی پژوهی» که می‌تواند به چشم‌ها سویی و نوری ببخشد. امیدوارم که چراغِ چراغ‌افروزان از طوفان دسایس و شداید به مدد انوار قدسی و الهی منور باقی بماناد! ادراک و شهامت علمی استاد را ارج می‌نهیم.

سید احسان شکرخدایی

پانویس

^۱ علامه امینی. شهداء الفضیله، ترجمه جلال الدین فارسی، تهران، ۱۳۶۲.

- ² عماد الدین نسیمی. دیوان فارسی، به اهتمام حمید محمدزاده، باکو، ۱۹۷۳.
- ³ ح.م. صدیق. خلاقیت نسیمی، (مقدمه بر نمایشنامه‌ی نسیمی، از فریدون آشوروف، ترجمه‌ی: ح.م. صدیق و شهین قوامی).
- ⁴ عبدالباقی گولپینارلی. فهرست متون حروفیه، توفیق سبحانی، سازمان چاپ و انتشار وزارت ارشاد، تهران، ۱۳۷۴.

یوز اثره بیر باخیش

دقیقاً به خاطر نمی‌آورم، شاید سال ۱۳۶۴ یا ۱۳۶۵ بود که با نام دکتر صدیق آشنا شدم. یعنی همان زمان‌هایی که شوق ترکی‌خوانی و ترکی‌پژوهی داشت ذهنیاتم را کم-کم متزلزل می‌کرد. تا این‌که در تابستان سال ۱۳۷۵ جشنواره‌ی فرهنگی-هنری قشقای در فرهنگ‌سرای بهمن تهران برگزار شد و اولین ملاقات من با ایشان و مرحوم پروفیسور محمد تقی زهتابی در آن زمان رخ داد و این ملاقات و پی‌آمد آن باعث دگرگونی و تحول اساسی‌ام شد که خود حدیث مفصلی دارد. از آن زمان تا کنون هر سال تقریباً یک بار به زیارت ایشان نایل می‌شوم و کسب فیض می‌نمایم. در سال ۱۳۷۸ که کتاب «آتالار سۆزو» (ضرب‌المثل‌های ترکی قشقای) را برای چاپ آماده کرده بودم، جهت مشورت و مقدمه‌نویسی به حضور ایشان شرفیاب شدم. هر صفحه‌ی کتاب را لحظه‌ای بیش نگاه نکرد تا این‌که دقایقی بعد متوجه شدم که حدود ۵۰ صفحه را ورق زده و خوانده‌اند. سپس ناگهان شروع به نوشتن مقدمه برای کتاب کردند. در مدت بسیار کوتاهی که من احساس نمی‌کردم، مقدمه را در دو صفحه‌ی کامل نوشته و تحویل دادند. از تندخوانی و تندنویسی استاد شگفت زده شدم.

گفتم: - استاد، ببخشید! شما چگونه در عرض نیم ساعت توانستید ۵۰ صفحه از این کتاب را بخوانید و بر آن مقدمه‌ای چنین ارزشمند بنویسید؟
فرمودند: - فراموش نکنید که من در تندخوانی و تندنویسی مقام اول کشور بوده‌ام.

در آنجا بود که من به استعداد خارق العاده و بی نظیر ایشان پی بردم. امروزه ما می بینیم که پروفیسور دکتر صدیق شاعر، عارف، عالم، محقق و دیرین شناس مشهور کشورمان حداقل بیش از یکصد اثر تاریخی، باستانشناسی، فرهنگی، عرفانی، اجتماعی، فلسفی، دینی و هم چنین تصحیح کتب و دیوان شعرای مشهور گذشته‌ی کشورهای اسلامی را در قالب نثر یا نظم و صدها مقاله‌ی علمی را به پیشگاه ملت ایران و جهانیان عرضه داشتند که تا کنون هیچ نویسنده، شاعر یا محقق نتوانسته با این گستردگی و عظمت، چنین کارهای توانفرسایی را به انجام برساند. جالب این است که این آثار به یک زبان نوشته نشده است و چون ایشان به زبان‌های سه‌گانه‌ی اسلام (ترکی- فارسی - عربی) تبحر کامل دارند، اکثر آن‌ها را به فارسی یا ترکی نوشته و به ترجمه‌ی آثار عربی شعرا و نویسندگان و محققین پرداخته‌اند که در جای خود قابل تأمل است.

به حق شایسته است. آن که تندخوان‌ترین و تندنویس‌ترین دانشمند یک کشور است بایستی بیشترین آثار را هم داشته باشد. حال اینجانب با یک نگاه مختصر و نوشتن یک مقاله‌ی چند صفحه‌ای از مجموعه‌ی این آثار نفیس آیا می‌توانم قطره‌ای از دریا را بنمایانم؟

مجموعه آثار پروفیسور صدیق را می‌توان به سه بخش عمده تقسیم کرد: الف) مجموعه‌ی کتب تحقیقاتی و پژوهشی که درباره‌ی تمدن، فرهنگ، تاریخ، زبان، باستان‌شناسی به رشته‌ی تحریر در آمده است. مانند: یادمان‌های ترکی باستان، سه سنگیاد باستانی، مقالات ایران‌شناسی (دو جلدی)، متون ادبی هنر، آشنایی با رسالات موسیقی، آشنایی با رسالات کهن موسیقی ایرانی، سیری در اشعار مکتب مولویه، دیدی از نوآوری‌های حبیب ساهر، عاشیق‌لار، هفت مقاله پیرامون فولکلور آذربایجان، سایالار و . . .

ب) مجموعه‌ی آثاری که استاد به ترجمه، تصحیح یا تحشیه آن‌ها پرداخته‌اند. مانند: دیوان ترکی سید ابوالقاسم نباتی، دیوان لغات الترك محمود کاشغری، شرح غزل‌های صائب تبریزی، دیوان اشعار ترکی و فارسی فضولی، دیوان غریبی و تذکره‌ی مجالس شعرای روم، گلشن راز شبستری به روایت ترکی شیخ الوان ولی، قارا مجموعه‌ی شیخ صفی الدین اردبیلی، نصاب اعتماد میرمهدی اعتماد تبریزی، دیوان اشعار ترکی سید عظیم شیروانی، دیوان اشعار ترکی سید عماد الدین نسیمی، دیوان اشعار ترکی بایرک قوشچو اوغلو، محاکمة اللغتين امیر علیشیر نوایی، مثنوی لیلی و مجنون فضولی (آماده‌ی چاپ)، دیوان واقف قره‌باغی (آماده‌ی چاپ)، دیوان ظفر اردبیلی (آماده‌ی چاپ)، دیوان حکیم هیدجی (آماده‌ی چاپ)، سنگلاخ میرزا مهدی خان استرآبادی (آماده‌ی چاپ) و . . .

ج) مجموعه‌ی منظومه‌های شعری ایشان که عبارت‌اند از: زنگان لوحه‌لری، شیخ محمد خیابانی منظومه‌سی، قاشقایی لوحه‌لری، باکی لوحه‌لری، اردبیل لوحه‌لری، کیچیک شعرلر، مجموعه، یورد غزللری، آنا هدیه، صمد بهرنگی منظومه‌سی و . . .

اکنون با نگاهی بسیار کوتاه به کتاب‌های یادمان‌های ترکی باستان، نصاب اعتماد و منظومه‌های یورد غزللری، قاشقایی لوحه‌لری و زنگان لوحه‌لری مقاله‌ی خود را خاتمه می‌دهم.

در مقدمه‌ی کتاب «یادمان‌های ترکی باستان» از حرکات مذبحخانه‌ی صهیونیسیم و انگلیس و ایادی آن‌ها در ایران، جهت محو و نابودی زبان و فرهنگ ترکی پرده برمی‌دارند و اعلام می‌نمایند که: «ایادی استعمار مراقب بودند که در بازی باستانشناسی مبادا از زبان و فرهنگ اصیل ترکی ملت ایران سخنی به میان آید و هر کتیبه و نشانه‌ای از این زبان و فرهنگ اصلی ملت ایران به دست می‌آوردند یا نابود می‌کردند

و یا به زیرزمین موزه‌ی ایران باستان می‌فرستادند. چنان که هم اکنون بیش از یک‌هزار سنگ نبشته و کتیبه به گویش‌های مختلف ترکی باستان در این زیرزمین و مکان‌های دیگر موجود است و تا کنون قرائت و منتشر نشده است.»

با نوشته شدن کتاب «یادمان‌های ترکی باستان» در دوران بعد از انقلاب متوجه می‌شویم که استاد بیست سال بعد از فراگیری اوستا به خواندن آثار کتیبه‌های اورخون مشغول می‌شود که نزدیک به سه هزار سال پیش از اوستا در ایران رایج بوده است. ایشان با نوشتن الفبای این کتیبه‌ها و قراردادن حروف مختلف میخی، اویغوری، اوستایی، لاتین و عربی در مقابل هم، دقت خواننده را تحریک می‌کنند که احتمالاً این الفباها از هم‌دیگر گرت‌برداری شده است. مثلاً اگر به حروف ب، ر، ز، ک، ل در الفبای اورخون دقت کنیم، خواهیم دید که حروف لاتین b, r, z, k, l همان حروف اورخون مذکور است که امروزه در دنیا رایج است.

* * *

در کتاب «نصاب اعتماد» به معنای واقعی نصاب پی می‌بریم که از لحاظ فقهی هر کس ۲۰۰ درهم نقره داشته باشد، بر او زکات واجب می‌شود و ابونصر فراهی که اولین نصاب را به نام «نصاب الصبیان» نوشته است و دارای ۲۰۰ بیت است، هر بیت را به یک درهم نقره تشبیه کرده است و سایر نصاب‌ها هم بین ۲۰۰ الی ۵۰۰ بیت است.

«اصطلاح ادبی نصاب و نصاب‌نویسی و نصاب سرایی به عنوان مقوله‌ی فقه اللغوی و معرفی نصاب‌هایی است که نگارنده آن‌ها را دیده و یا در باب آن‌ها آگاهی به دست آورده است. نخستین نصاب معرفی شده، «نصاب الصبیان» ابونصر فراهی است و فرجامین اثر «نصاب اعتماد» است که از میان نصاب‌های تصنیف شده در فاصله‌ی یک هزار ساله میان این دو نصاب نزدیک ۳۵ عنوان به ایجاز معرفی شده است که

اغلب آن‌ها از سوی فرهیختگان ترکان ایران برای آموزش زبان توانمند ترکی، به ترکی ناآشنایان و یا فارسی و عربی به ترکان تألیف شده است. حاج میرمهدی اعتماد تبریزی نقش چشمگیری در شکل‌گیری آموزش و پرورش نوین در آذربایجان عصر رضاخان داشتند.»

حال به چند بیت از ابیات «نصاب اعتماد» حاج میرمهدی اعتماد تبریزی به تصحیح پروفیسور صدیق دقت فرمایید:

رسول (اثلجی)، یؤل گؤسترن (رهنما)،
 اوْره ک (دل)، تارې - تانرې (پروردگار).
 تقلاً (چالپشماق)، بوروق - دؤنگه (پیچ)،
 دیلک (آرزو)، گؤزله مک (انتظار).
 بزرگی (بؤیوکلوک)، دیرلیک (حیات)،
 مدارا (گنجینک)، آغبرلیق (وقار) . . .
 برو (گئت)، بیا (گل)، بفرما (بویور)،
 بنوش (ایچ)، بخور (یئه)، گتیرمه (نیار) . . .

شاعر دوزگون در کتاب «یورد غزللری» به فرزندان خود - و در حقیقت به مردم ایل و تبارش - نصیحت می‌کند و از آن‌ها می‌خواهد که مانند نیاکان خود از عدالت و گرفتن حق قانونی خود دریغ نکنند و به تاریخ، زبان و فرهنگ غنی آبا و اجدادی خود با دیده‌ی حقارت ننگرند:

پایمال ائیله‌مه هئج کیمسه‌نین حاققهن اصلا،
 حاققهنې آلماغا فریاد ائله جرأئله اوغول!
 کیمسه اوْز تاریخینی اوْز دیلینی چئینتیمیر،

بابا میراثنا گل باخما حقارتله اوغول!

در منظومه‌ی «قاشقایی لوحه‌لری» شاعر، سرنوشت قشقای‌ها و آذربایجانی‌ها را یکسان دانسته و آن‌ها را در مراحل مختلف تاریخی همراه و همدل دیده است و از قشقای‌ها که همیشه مرزداران صادق و شجاعی بودند، استمداد می‌طلبد که:

دومانلی داغلارین آردیغدا قالدیم،
دادبما یئت، فریادرسیم قاشقایی.
باشقالارپندان دای محبت اومما،
سنین محبتین بسیم قاشقایی.
دۆزگون دئییر منیم سسیمه سس وئر،
نفسیم، هوسیم، سسیم قشقای.

دکتر صدیق مدت‌ها به تدریس زبان و ادبیات ترکی و فارسی در دانشگاه زنجان مشغول بوده‌اند، خاطرات به یادماندنی و ابهت و پایداری مردم زنجان را در مقابل بیگانگان و حرکات ناجوانمردانه‌ی آن‌ها به تصویر کشیده است و می‌گوید:

یوردومدا قویمادی یاد بیرجه داشی،
یارادپر الیندن اوّره‌گیم باشی.
سوسمارام دشمنه یاغیبا قارشیی،
هر زمان سؤیله‌بیر قوجام- جوانیم،
اولو زنگانیم!

به هر حال گفتن و نوشتن درباره‌ی فعالیت‌های فرهنگی این دانشمند بزرگ، قلم‌های توانا را می‌طلبد که این قلم از عهده‌ی آن عاجز است. اینجانب فقط می‌توانم خطاب به ایشان چنین سر دهم:

یوز اثره بیرجه باخپش چوخ آزدپر،
آتارینگ گوره‌نده، دنیا گورورم.
یازلارینگ هر بیرسی بیر یازدپر،
اوللار موغامینی آیدا گورورم.

آتام قورقودا حاجی بکتاش سیرداشی،
سنینگ یئرینگ آسمان دیر، داغ باشی.
تا اولمایاک بیز اوزگه‌لر یولداشی،
بال یاندپر دینگ، سنی عنقا گوردوم.

اثلریمیز تانیمپردی اوزونو،
کتاپنان آچدینگ اولار گوزونو.
اثل تاریخی، آتالاریم سوزونو،
سن یازمیشانگ، سنی آتا گورورم.

سوزلرینگی دیلده، دؤشده گورموشم،
نه دئمکده بلکه ایشده گورموشم.
توشده گوروب یا کی دیشده گورموشم،
بو عالمده سنی رؤیا گورورم.

محمدی صدیق اۆلدونگ سن دۆزگۆن،
هر اولدوزدان بئسلتمیشنگ بئش یۆزگۆن.
دۆزۆلمۆش دور بیر بیرینه چۆخ دۆزگۆن،
آی- اولدوزدان سنی اعلا گۆردۆم.

گۆی دنگیزدن بیرچه دامچا دامزبزدپنگ،
آنا تکین ائل سودوندن امیزدینگ.
«شیراز اؤغلو» بیر جسم ایدی، ازدیزدینگ،
روح دوتاندا، سنی عیسا گۆرۆرم.

اسدالله مردانی رحیمی
(شیراز اؤغلو)

ایرانلیک تیل شناس عالم و دیوان لغات التورک^۲

دیوان لغات التورک، تورکی خلقلرنینگ اولکن و قیمتی یادگارلیکی صفتیده اوزاق مدتلردن بویان جهان عالمی دقت - اعتبارینی اوزیگه جلب ایتیب کیلماقده. اثرنی هجری ۴۶۶ ییلی بیریک تیل شناس عالم شیخ محمود بن حسین کاشغری تألیف ایتیب، اونی عباسیلر خلیفه سی ابوالقاسم عبدالله بی محمد المقتدر بامرلله اهدا قیلگن. بیز «دیوان لغات التورک» نینگ دکتر محمد دبیرسیاقی عملگه آشیرگن و ۱۳۷۵ ییلی تهرانده چاپ ایتیلگن فارسجه ترجمه سینی ایلگری کوریب، تانی بولگن ایدیک. بیراق، او ترجمه تولیق بولمهی، سوزلرنینگ تلفظی هم ترانسکرپشن (بیر متن نی اوزگه حرفلر بیلن یازیش) طرزده انیق قیلیب کورستیلمه گن ایدی.

ایرانلیک تیل شناس عالم دکتر حسین محمدزاده صدیق «دیوان» نینگ ینگیدن فارسجه ده تولیق، روان و چیرایی ترجمه سینی تیارلب، اونی ۱۳۸۴ ییلی تبریز (ایران) شهریده نشر ایتگن. «دیوان» نینگ اوشبو ینگ ترجمه سی وزیر ی قطع، چیرایی کاغذ و صحافت، ۶۲۸ بیت و ۲۵۰۰ نسخه ده «نشر اختر» نشریاتی تامانیدن باسیلیب چیققن.

^۲ این مقاله به زبان ترکی اوزبکی رایج در افغانستان نگاشته شده است و ما به املا و انشای آن دست نزدیم و عین نوشته ی مؤلف محترم را در اینجا آوردیم (گردآورندگان).

کتاب: مندرجه (۱۲- ۵ بیتلر)، مترجم سۆزباشیسی (۱۴-۶۷ بیتلر)، کتابنامه (۶۸-۷۲ بیتلر)، کاشغری نینگ سۆزباشیسی (74-95) بیتلر، کتاب متنی (۹۷-۶۲۳ بیتلر) و مترجم نینگ تورکچه و لاتین یازوویده‌گی ایکی بیتلیک قیسقه سوزیدن عبارت.

تیلماج (مترجم) نینگ ۵۳ بیتلی چقور و کینگ قمراولی سوزباشی سیده «دیوان» مؤلفی، چاپلری و ترجمه‌لری همده کاشغری‌شناس‌لرنینگ اثر حقیده‌گی اینگ مهم تحقیقاتلری باره‌سیده سوز یوریتیلگن.

«دیوان» بیرینچی قتله «معلم رفعت» گه شهرت قازانگن احمد رفعت بن عبدالکریم تامانیدن چاپ ایتیلدی. او اوچ جلددن عبارت بولیب، هجری ۱۳۳۳-۱۳۳۵ ییللری استانبول ده باسیلگن.

سوز باشیده‌گی معلومات گه کوره، کارل بروکلیمان ۱۹۲۵ ییلی اثرده‌گی ۷۹۹۳ ته سوزنی آلمانچه گه اوگیریب، برچه سوزلرنینگ تلفظی نی آلمانچه حرفلر بیلن نشر ایتگن. عیناً شو نشر ۱۹۶۴ ییلی افست طرزده هنگری ده هم باسیلگن.

معلم رفعت «دیوان» نی تورکچه‌گه تولیق اوگیرگن. باسیم آتالای‌نینگ تأکیدلشیچه، معلم رفعت «دیوان» نی ایری ایکی ترجمه قیلگن. بیراق هر ایکله ترجمه نیگه دیر باسیلمه‌ی، قولیازمه حالیده قالگن.

عاطف قونیه‌ای اتلی عالم هم «دیوان» نی تورکچه گه اوگیرگن، بیراق او هم نشر ایتیلمه‌گن.

بسیم آتالای ۱۹۳۹-۱۹۴۱ ییللری «دیوان» نی عربچه متنی همده یوقاریده ذکر ایتیلگن ترجمه‌لردن فایده‌لنیب، تورکچه گه اوگردی. اونو اوچ جلدده چاپ ایتدی. اوند ۷۸۸۱ سوز بار. شونینگدیک، عالم اونگه ایندیکس هم توزگن.

صالح مطلبوف «دیوان» نی اوزبیکچه گه اوگیریب، اونی 1960-1963 ییللری چاپ ایتدی. اونده ۹۲۲۲ ته سوز ایضاحلنگن کیننراق او غنی عبدالرحمانوف بیلن بیرگه اثرنینگ ایندیکسی نی هم نشر ایتدی (۱۹۶۷ ییلی).

شونی هم علاوه قیلیش کیره ک که، بو عالمترینگ توزگن ایندیکسی شونچه که فقط سوزلرنینگ رویخطی ایمس، بلکه اونینگ اوزینی علیحده بیر «ایندیکس فرهنگی» دیسک هم بوله‌دی. چونکه اونده، اول سوزلر قبول قیلینگن الفباده، ترتیب بیلن کیلتیریلگن. کیین سوزنینگ بیر یا که یکی اوزبیکچه، سونگره روسچه معناسی بیریلگن. دوامیده ایسه، اوزبیکچه متن نینگ جلد، بیت و سطری، اونینگ ایزیدن فایده‌لنیلگن (معلم رفعت چاپ ایتگن) اصل عربچه متن نینگ جلد، بیت و سطری کورستیلگن. بولردن تشقری سوزلرنینگ تورلی تورکی اوروغلر و شیوه‌لریگه تیگیشلی خصوصیتلری هم بیلگیلنگن.

1981 - 14 ییللری «دیوان» نینگ اویغورچه ترجمه‌سی اوچ جلدده باسیلیب چیقدی. بو ترجمه ده اثرده‌گی همده باسیم آتالای نشریده‌گی ایریم مناظره‌لی جایلر تقریباً برطرف ایتیلگن و سوزلرنینگ تلفظی امکان باریچه انیق کورستیلگن.

انگلیس عالم‌لری روبرت دنکوف (Robert Dankaf) و جیمز مک کلی (Jamez Mak Kelly) «دیوان» نی انکلیسچه گه اوگیریب، 1983-1987 ییللری اوچ جلدده نشر ایتدیلر. جیمز مک کلی «دیوان» ده‌گی سوزلر املاسی حقیده ایکی مقاله یازگن. دکتر محمدزاده صدیق ایسه مذکور مقاله‌لردن اوز ترجمه سیده فایده‌لنگن. شونینگدیک، اصغر ماشولی اگابایوف ۱۹۹۷-۱۹۹۸ ییللری «دیوان» نینگ قازاچه ترجمه‌سینی آلماتا ده چاپ ایتدی.

1375 ییلی تهرانده بروکلیمان و دهری دیلچین ایشی نی یعنی «دیوان» نینگ ایندیکس تیارلش ایشی محمد دبیر سیاقی تامانیدن ناقص و خطالر بیلن تکرارلندی. او

فقط اسملر، صفتلر، آماشلر و قوشیمچه‌لر نیگینه ناتانیش، استعمالدن چیققن املا بیلن ترانسکرپشنسیز و سوزلر نینگ گرامر هویتیسیز ترتیب قیلیب، اقعس (۸۷۲ بیت)، منظام (۶۶۶ بیت)، مصمت (۴۸۷ بیت)، فلنسوه (۳۲۸ بیت)، . . . کبی عجیب و غریب معنالر، لغت نینگ اوزیدن هم قیینراق و اوقوچیگه توشونیشی انچه قیین بولگن یوزلب معادل نی نشر ایتدی.

مترجم (دبیر سیاقی- یارقین) نینگ تورکچه و عربچه نی عالمانه شکلده بیلمه‌گنلیگی اوچون، ترجمه‌لر نائیق و کولگیلی بولگن. مثال اوچون:

- کچل و چولاق معنالی سوزنی «قولی ایگری و آیاغی ایگری» معنا قیلگن؛

- تاغاره و قایق معنالی سوزنی «خرما دانگی آرقه سیده‌گی چقورچه و نفیر (!) معنا

قیلگن و باشقه‌لر.

2005 ییلی زیفه علویه عوضیوا «دیوان» نینگ روسچه ترجمه‌سینی آلماتا ده

(۱۳۰۰ بیتده) ایندیکس بیلن چاپ ایتدی. بونده ۶۷۲۷ ته سوز ایضاحلنگن. ایسلتیش کیره‌ک که، دکتر محمدزاده صدیق نینگ فارسچه و زیفه علویه نینگ روسچه ترجمه‌سی قریب بیر وقتده نشر بولگنی اوچون عالم «دیوان» نینگ روسچه ترجمه‌سیدن خبری بولمه‌گن.

1990 ییلی تورکیه جمهوریتی نینگ اطلاعات و فرهنگ وزیرلیگی «دیوان»

قولیازمه سینی عیناً اوز اولچمیده رنگلی فکسیمیل نشرینی عملگه آشیردی.

دکتر محمدزاده صدیق سؤزباشی سیده (۲۲-۲۳ بیتلر) جهان کاشغری شناسلری نینگ

بیر قطار مهم تحقیقاتلرینی کیلتیره‌دی.

شونینگدیک، ۲۴-۳۴ بیتلرده کاشغری نینگ خاندانی، توغیلیشی، اولیمی، «دیوان»

تألیف و تصنیف ایتیلگن زمان، اونینگ توغیلیب اوسگن ییری و مقبره‌سی حقیده

قیزیقلی معلوماتلر کیلتیرگن. جمله‌دن کاشغری قره‌خانلر سالله‌سیگه تیگیشلی تگین

یا خاقانزاده بولگن و توقوزینچی خاقان صفتیده تختگه اولتیریشی کیرهک ایدی، دیبله‌دی. اونینگ انه شوندهی یوقاری طبقه گه منسوبلیگینی اوملزان، احمد جعفر اوغلو، شاکر اولکو تاشیر و ذکی ولیدی توغانلر کیی عالملر تصدیقلگنلر.

شونینگدیک سؤزباشیده، اثر توزیلیشی، «دیوان» دیگن عنوان نینگ تئش دلیلی، اونینگ ایشانچلی منبع و اؤرنک ایکنلیگی حقیده سوز یوریتیلهدی. جمله‌دن تیلماج، «دیوان» گه ایرگه‌شیب یازیلگن: الادراک للسان الاتراک، حلیة اللسان و حلبة البیان، بلغة المشتاق فی لغة التورک و الففجاق، التحفة الزکیه فی لغة التورکیه، مسیره العلوم، اللغة النوائیه و الشهادات الجغتاییه، بدایع اللغة، سنگلاخ، التمعای ناصری، لغت فتحعلی قاجار کیی ۱۷ ته لغتنی ایسله‌یدی، بیراق بولردن هیج بیرسی «دیوان» درجه‌سیگه بیتالمه‌گن دیب، تأکیدله‌یدی.

کیینگی بیتلرده، «دیوان» نینگ توزیلیشی کورستیلگن: ۱. مهموز (همزه لی) کتابی؛ ۲. سالم کتابی؛ ۳. مضاعف کتابی؛ ۴. مثال کتابی؛ ۵. ذوالثلاثه (اوچلیکلر) کتابی؛ ۶. ذوالاربعة (تورتلیکلر) کتابی؛ ۷. ذوالغنه («نگ» لیلر) کتابی؛ ۸. ذوالساکنین (ایکی ساکنلی) کتابی.

هر کتاب ایکی: اسم و فعلرگه بولینگن. ایکله بولیمده، اوشه زمانده‌گی تورکی سوزلر نینگ شکلی و کورینشلی: ایکی حرکتلی، اوچ حرکتلی، تورت حرکتلی، بیش حرکتلی و نهایت آلتی حرکتلی شکله کورستیلگن.

کتابده کاشغری نینگ سؤزباشی‌سی هم ترجمه قیلینگن (۷۴-۹۵ بیتلر).

تیلماج نینگ یازیشیچه، کاشغری اثرینی ناملشده ایکی نرسه‌گه اعتبار بیرگن: بیر، او کینگ قمراولی بیر قاموسی گنجینه یره‌تیب، علم گه عاید سناقسیز موضوعلر و احکاملرنی کیریتگن که، مثال اوچون زمخشری نینگ «مقدمة الادب» اثریدن انچه بایراق دیر.

ایکینچی، عالم لغتنی شرحلشده مثال اوچون حمادالجوهری نینک «صباح اللغه» اثریگه نسبتاً آنچه پخته و کینگ ایضاحلنگن. انه شو ایکی خصوصیت طفیلی عالم اوز اثرینی «دیوان» دیب اته‌گن. تأکید کیره‌ککه، اصلیده «دیوان» سوزی تورکچه سوز بولیب، عرب تیلی و پهلوی و فارسی و کردی و طبری سینگری باشقه عجم تیلریگه اوتگن. بو سوز «توپلنماق» و «توپلماق» معنالی «تیمک» (= تیماق) اوزه‌گیدن کیلیب چیقیب، عربچه و فارسچه ده: اعیانلر توپلنگن مجلس، دولت عالی مجلسی، قضا عالی مجلسی، وزیرلیک، دولت شوراسی، عالی دفترخانه کبی معنالرنی تاپگن. کاشغری زمانیدن کینگی عصرده بو سوز ایکینچی چیگره‌لنگن معنالی تاپدی و شاعرلر هر قندهی شعری توپلملرینی «دیوان» دیب اته‌دیلر (۳۴-۳۵ بیتلر).

بولردن تشقیری، تیلماج سؤزباشی سیده اورال - آلتای نظریه‌سی و علم نینگ اوشبو ترماغیده سویدنلیک عالمرنینگ قوشگن اولوشی حقیده سوز یوریتگن. شونینگدیک، سوزباشیده قره‌خانی یا خاقانیه تورکی‌سی، ایسکی و حاضرگی اویغور همده اوغوز شیوه‌لری حقیده سوز یوریتیلگن. اوغوز - آذر شیوه‌سی ییتی مینگ ییللیک مکتوب یادگارلیککه ایگه بولمیش ایران نینگ اینگ قدیمی تورکی شیوه‌سی‌دیر، دیگن فکر تأکیدلنده‌دی.

بولردن تشقیری، «دیوان» ده‌گی شعر، مقال، اتاقلی آتلر، اسطوره‌شناسلیک، اوروغلر و اوروغچیلیک، املاء، مردم‌شناسلیک کبی مسئله‌لر حقیده هم کینگ سوز یوریتیلگن. جمله‌دن، کاشغری ترچه تورکی سؤزلر املاسینی ترتیبگه سالیشگه اینتیلگن. شونینگدیک، او برچه تورکی سوزلرنی توزیلیش نقطه نظرده هم معلوم گروه‌لرگه بولگن. شو باعث، کاشغری نی «تورکی املاء فرهنگی» یره‌توچیسی صفتیده هم بهالش ممکن، دیب یازه‌دی تیلماج.

شونینگدیگ، سۆزباشیده تورکی شعریت نینگ عنعنوی تورلی برماق وزنلری، اونینگ تورکی تیل نینگ سۆزلر فونیتیکی، چقور و نازک معنالی همده شاعرنینگ ظریف توغو و کینچینمه‌لری قاله بیرسه، اونینگ کینگ تخیل عالمی‌نی تصویرلش و بیان ایتیشده قنچه‌لر اویغون و قوله‌ی ایکنلیگی حقیده سوزیوریتیلیب، انیق مثاللر آرقه‌لی ایضاحلنده‌دی. عیناً شو اساسده، او تورکی شعریت‌نینگ اینگ قدیمی نمونه‌لری بولمی «دیوان» ده‌گی شعرلی مثاللرنی وزن و بدیعی صنعتلری یوزه سیدن عالمانه تحلیل و تفسیر قیله‌دی. تیلماج بولر بیلن چیگره‌لنمه‌ی، اثرنینگ ایکینچی جلدیده بو حقه‌ینه ده کینگراق و به تفصیلراق سوز یوریتگن لیگینی تأکیدله‌یدی.

تیلماج «فارسچه ترجمه‌نی تیارلش» عنوانلی قسمیده بو آغیر ایش‌نینگ قنده‌ی باشلنگلیگی همده ایش متودی حقیده معلومات بیره‌دی.

دکتر محمدزاده صدیق ترجمه ایشیده معلم رفعت نشر ایتگن عربچه متن، بسیم آتالای‌نینگ تورکچه ترجمه‌سیدن فایده‌لنگن. اینیسه، بسیم آتالای‌نینگ ترجمه‌سی بولمه‌گنده، فارسچه ترجمه یخشی و قانیقرلی چیمس ایدی، دیدی، او.

بو ترجمه‌نی هرتامانلمه و چقور اورگه‌نیب چیقیش، اصل عربچه متن و اوزبیکچه ترجمه‌سی بیلن سالیشتیریش کوپ وقت و تیرن بیلیم طلب قیله‌دی. بو ایشنی حرمتلی لغتچی تیلشناس عالم‌لریمیز وقتی بیلن بجره‌دیله، دیگن امیدده‌میز. شونگه قرهمه‌ی، بو ترجمه حقیده اینگ مهم بیلگی‌لری حقیده ابریم فکر و معلوماتلرنی ایتیب اوتیشنی لازم دیب، بیلهمیز:

۱. ترجمه تولیق، جوده سیلیق و اوووچیلرگه توشونرلی قیلیب عملگه آشیریلگن؛
۲. برچه سۆزلر تلفظی لاتین الفباسی همده عرب حرفلریده انیق قیلیب کورستیلگن؛

۳. متنده‌گی برچه مثالر ترانسکرپشن قیلیب بیریلگن. بو بیلن متنده‌گی هرقلنده‌ی مثالنی اووقوچیلر بیملال توزوک اووقیشلری ممکن بولگن؛
۴. برچه مثالر اول سوزمه- سوز ترجمه قیلیب، کیین تفسیر و ایضاح قیلیگن؛
۵. کویب تیلماجر جمله دن بسیم اتالای ترجمه‌لریده‌گی شبهه‌لی اورینلرنی، محمدزاده صدیق امکان قدر انیقلب، توزه‌تگن. اولرنی اثرنینگ ایکینچی جلدیده، تعلیقاتده کیریتگن؛
۶. تیلماج معلم رفعت نشر ایتگن اصل عربچه متنده‌گی خطالر و نانیقلیلرنی هم امکانی باریچه توزه‌تیب، تعلیقات قسمیگه کیریتگن؛
۷. ترانسکرپشن و سوزلرنینگ تلفظینی کورستیشده تیلماج اوز آنه تیلی بولمیش آذرچه ایمس، بلکه تورکی خاقانیه شیوه‌سینی اساس قیلیب آگن. بو ایجابی ایش بولگن البته. چونکه «دیوان» ده‌گی سوزلرنینگ تلفظی بوزیلیشی نینگ آلدی آلینگن؛
۸. تیلماج برچه ایضاحلر و تعلیقاتنی اثرنینگ ایکینچی جلدیده بیرگن؛
۹. تیلماج سوزلرنینگ ایندیکسی‌نی تلفظ اساسیده توزیب، اولرنی هم ایکینچی جلدگه کیریتگن؛
۱۰. تیلماج نینگ یازیشیچه، او اتلر ترجمه سیده قیینلمه‌گن. بیراق فعللر ترجمه سیده انچه قیینلگن. چونکه فعللر درجه‌سینینگ نازک حالتلری (بیر، ایکی و اوچ درجه لی متعدی فعللر) همده کیله‌سی اوتمیش زمان و کینگ اوتمیش زمان کبی زمان تورلری‌نینگ معادلی فارسچه ده بولمه‌گن. بنابراین، او نیچه کمکچی فعل و یا عباره و جمله‌لردن فایده‌لنیب، بو ظریف و انیق تورکی توشونچه‌لرنی افاده‌لگن؛ مثال اوچون، آذرچه تورکیده «بیجدیردی» و اوزبیکچه تورکیده «قولتتیردی» یا «بیقیتتیردی» دییله‌دیگن «اربتی» فعلی فارسچه ده بونده‌ی ترجمه بولگن: «او، درخت را در معرض برانداختن قرار داد و برانداخت».

شوندهی قلیب، دکتر حسین محمدزاده صدیق «دیوان لغات التورک» نی فارسچه گه تولیق و چیرایل قلیب اوگیریب، اولکن ایشنی بجرگن. بیز بو نده، نشریه و مقاله‌نینگ چیکلنگن امکاناتی گه کوره ترجمه نینگ فقط ایریم مهم خصوصیتلرینینگینه ایسلب اوتدیک خلاص. علاقمندلرنی اثرنینگ اوزینی بی‌واسطه اوقیشگه چارله‌یمیز. بو ترجمه هر قندهی تحسینگه لایق و بیز استادنی چین کونگیلدن قوتله‌یمیز.

قلدیرغاچ نثری توپلم

افغانستانده‌گی معاصر اوزبیک ادبیاتیده شو پیتگچه کوپراق شعریت رواجلیب کیلماقده و نثرده مشق قیله‌دیگن ادیب‌لر کم. شو جهندن دکتر شفیه یارقین نینگ «ینه کورگونچه» ناملی نثری حکایه‌لر توپلمی کته ایجابی حادثه دیر.

دکتر شفیه یارقین تانیقلی عالم، مترجم و ایکی تیلده - اوزبیک و دری تیللریده شعرلر یره‌تووچی شاعر. توپلمده‌گی حکایه‌لر، او نثرده هم موفقیتلی ایجاد قیله‌یاتگنیدن دلالت بیرهدی.

حکایه‌لرده طرفه حالتلر، قهرمانلرینینگ خط حرکتلری، درد و اضطرابلری بیانی طبیعی دیر. افغانستانده عادی کیشیلر اینیقه‌سه عیاللرینینگ آرزو-ارمانلری بیر یوزیده‌گی برچه عیاللرینیکیدیک ایزگو و بیغبار بولسه ده، لیکن اولر ناتینج جمعیتده چیلپرچین بولیشی، برادرگشلیک اوروش مشقتی قیز و عیاللر باشیگه سالگن ایریلیق و جبر و جفالر مهارت بیلن تصویرلنگن.

یازووچی افغانستان اوزبیکلری‌نینگ تاریخی خاطره‌سینی عکس ایتتیریشگه هم اعتبار قره‌تگن. «ینه کورگونچه» حکایه‌سی قهرمانی تیمور اوغلیگه «بابر» نامی قویبلگنیدن قووانیب: «قنی ایدی اوغلیمیز هم بابرشاه‌دیک اتاقلی شاعر بولسه!» دیدی.

بوندهی اورینلر توپلمده ینه ده کوپیتیریلسه یخشی بولر ایدی؛ مثلاً، «سونگی یول» حکایه‌سی قهرمانی «نورآی» حقیده: «اگر او یشگنیده زیبالنسا و نادره بیگم کبی شاعره بولیب، اوز خلقی افتخاریگه ایلنیرمیدی» دیش ممکن.

توپلم افغانستان اوزبیک تیلی‌نینگ بایلیگی، ادبی امکائیتلری کته‌لیگی، بو تیلده نه فقط حکایه و شعرلر، بلکه بیتوک نمایشنامه، قصه و رمانلر هم یره‌تیش ممکنلیگینی اثبات قیله‌دی.

مؤلف و اوقووچیلرنی افغانستان اوزبیک ادبیاتیده آله تشلنگن قدم بولگن «ینه کورگونچه» توپلمی نشری بیلن صمیمانه قوتله‌یمیز.

غلام کریم

اوزبیکستان یازوچیلر اویشمه‌سی اعضاسی

اقیانوسی به عمق دل‌ها

اشاره

دوست داشتم در مراسم بزرگداشت استادی که نوشتن به زبان ترکی و اندیشیدن درباره‌ی ظرایف فرهنگ و ادبیات آذربایجان را از او آموخته‌ام، به همان زبان زیبا سخن بگویم؛ ولی مسئولان برگزارکننده‌ی مراسم از من خواستند، سخنانم به فارسی ایراد شود تا تناسب بین سخنرانی‌های فارسی و ترکی از لحاظ تعداد و حجم برقرار شود. از این رو، اگر احساس می‌کنید، متن پیاده‌شده‌ی سخنرانی، حس و حال کمتری دارد، به این دلیل است.

نخستین روز اسفندماه سال ۵۷ بود. روزهای پرشور و شر و هیجان انقلاب را پشت سر گذاشته بودیم و مدرسه‌ها پس از چهار- پنج ماه تعطیلی اجباری، از نو گشوده شده بودند. نخستین روز مدرسه را تمام کرده بودیم و با دوستانم در حال بازگشت به منزل بودم.

مقابل روزنامه فروشی‌ها، دوباره شلوغ شده بود و در بساط آن‌ها، روزنامه، هفته‌نامه، و نشریات گوناگونی دیده می‌شدند. که بی‌واهمه از بگیر و ببند ستم شاهی منتشر شده بودند.

در دویست- سیصد متری منزلمان دکه‌ای بود که روزنامه می‌فروخت. مقابل آن ایستاده بودم و به دنبال نشریه‌های جدید می‌گشتم. همین چند روز و چند ماه پیش بود که مقابل دانشگاه تهران اولین روزنامه‌ی ترکی آن سال‌ها یعنی اولدوز را خریده

بودم. پدرم می‌گفت حتماً یواش - یواش نشریه‌های ترکی بیشتری منتشر خواهد شد، دقت کن حتماً آن‌ها را بخریم ...

در بساط روزنامه‌فروش مجله‌ای ترکی با جلدی سفید و در ۱۶ صفحه خودنمایی می‌کرد. مجله را خریدم و به منزل آوردم و با پدرم آن را خواندیم؛ مجله‌ای کم حجم با کلی خبر، مقاله، شعر و مطالب خواندنی.

عصر، پدرم در حالی که مرا صدا می‌کرد، گفت: «آماده شو، برویم به آدرسی که این‌جا نوشته شده!» و به نشانی نوشته شده در صفحه‌ی آخر همان مجله اشاره کرد. پدرم به رغم سن کمی که داشتیم، رفتار بسیار دوستانه‌ای با من داشت و او را علاوه بر پدر یک دوست صمیمی و باصفا نیز به شمار می‌آوردم. لباس پوشیدم و به راه افتادیم. مقصد دفتر مجله و هدف، دیدار با حسین دوزگون، سردبیر مجله بود. در دفتر مجله با جوانی حدود ۳۰-۳۳ ساله با چشمانی سبز روبرو شدیم که کلاه پشمی - از آن‌ها که به کلاه صمد بهرنگی معروف است - بر سر گذاشته و بسیار صمیمی، با هیجان و با صلابت بود. پدرم گفت: «می‌خواهم حسین دوزگون را ببینم.» جوان پرحرارت گفت: «من صدیق‌ام، حسین محمدزاده صدیق. هنوز حسین دوزگون نیامده است. هر حرفی داشته باشید، من به ایشان خواهم رساند.»

پدرم حسین محمدزاده صدیق را می‌شناخت و حتی بعدها در راه بازگشت به خانه به من گفت که تاکنون او را ندیده بودم، ولی بسیاری از آثارش را با امضای ح. صدیق خوانده‌ام. او این را به خود آقای صدیق هم گفت و حتی به این نکته اشاره کرد که وقتی من کارهای شما را می‌خواندم، فکر می‌کردم آدم بسیار مسن و دوران‌دیده‌ای آن را نوشته است، نه فردی سی‌ساله؟

آقای صدیق اصلاح کرد و گفت: «خیلی ممنون. ولی من الان ۳۳ سالمه.»

پدرم چند تا شعر داد. بعد با توجه به سنش، خاطراتی از دوره‌ی حکومت ملی در سال ۱۳۲۵ و دوره‌ی مصدق را بیان کرد و توصیه‌هایی کرد در این مورد که چه کار کنید تا از چالش‌های دوران، سالم سر بیرون بیاورید. توصیه‌های پدرم برای آقای صدیق و تجربه‌هایی که از دوران مشروطه به او رسیده بود و نیز تجربه‌های خودش از جنگ جهانی دوم، سال ۲۵ و ۲۴ و ماجراهای ۱۵ خرداد، خیلی برای من تازگی داشت و بعضی از آنها را برای اولین بار بود که می‌شنیدم. آخر سر گفت: «این مرتضای ما هنوز دانش‌آموزه... دو سه سال باید درس بخونه..... بچه است... دیپلم ندارد. از شما و نیز آقای دوزگون خواهش می‌کنم دست او را بگیرید و در نوشتن، بویژه ترکی نوشتن او را یاری دهید او را به شما می‌سپارم...»

خداحافظی کردیم و بیرون آمدیم. در راه پدرم گفت: فکر می‌کنم صدیق ما همان دوزگون خودمان است.... چند هفته بعد خودم هم این را فهمیدم و این درست، زمانی بود که بر سر خوان گسترده‌ی معرفت او نشسته بودم.

کار کردن با دکتر صدیق سخت است، بسیار سخت. چرا که او خود سخت کار می‌کند و اصلا و ابدا، ساده‌انگاری و سهل‌گیری کارها را از هیچ‌کس، حتی از نزدیک‌ترین شاگردان و حتی فرزندانش قبول نمی‌کند. درست از زمانی که به مثابه‌ی شاگردی خرد و کم‌مقدار در کلاس مملو از صداقت صدیق رها شده‌ام، سی سال می‌گذرد. او اکنون عاقله‌مردی ۶۳ ساله است و من میان‌سالی چهل و پنج‌ساله. در این سی سال به حقیقتی دست یافتم که بسیار ارزشمند است. کلاس دکتر صدیق، برخلاف کلاس برخی استادان امروزی که دریایی به عمق یک سانتی‌متر است، اقیانوسی به عمق دل‌هاست، لایزال است، تمام‌نشده‌ی است و همواره در حال نوجویی و ابتکار. در این چند سال در چندین و چند فعالیت نوشتار بزرگ و کوچک، در چندین کار تحقیقی سترگ، در جست‌وجوی چندین کتاب خطی ارزشمند، در انتشار چندین نشریه

علمی- ادبی، در راه‌اندازی چند کانون و محفل ادبی- مدنی و درآماده‌سازی ده‌ها کتاب در محضر استاد صدیق بوده‌ام و از باغ پر بار و عطرانگیز علم ایشان بهره‌ها گرفته‌ام. باغی که محصولاتش در همه جای ایران، بویژه سرزمین‌هایی که مردمانش به زبان شیرین ترکی سخن می‌گویند، گسترده شده است. این باغ هنوز هم معطر است، هنوز هم باطراوت است و هنوز هم جوانی ۳۳ ساله در قامت پیر و عارفی ۶۳ ساله، جای- جای آن را هرس می‌کند و هنوز هم محصولات این باغ، برای هر دلی که در راه فرهنگ و ادبیات آذربایجان می‌تپد، تازه، مطلوب و خواستنی است.

قرار بود امروز من در این بزرگداشت، درباره سه سنگیاد باستانی ترکی - به عنوان یکی از شش اثری که رونمایی می‌شود، سخن بگویم. سه سنگیادی که برای نخستین بار در سال ۱۳۵۹ در ایران، دکتر صدیق در مجله یئنی‌یول، آن‌ها را به جامعه ملی ایران معرفی کرد. سنگیادهایی که ریشه‌ی اصالت زبان ترکی را به خوبی نشان می‌دهند و پژوهش درباره‌ی این آثار را که از قرن ششم میلادی به یادگار مانده‌اند- از حدود سه قرن پیش آغاز شده است. دکتر صدق در مقام شاگرد پروفیسور مرحوم ارگین که به حق در شناساندن دقیق این سنگ‌نوشته‌ها و استخراج گرامر و شیوه‌ی بیان زبان ترکی براساس متون سنگیادها، تلاش فراوانی مبذول داشته است، حتی بیش از استادش تلاش کرده و علاوه بر مقاله‌های علمی فراوان، دو کتاب یادمان‌های ترکی باستان و سه سنگیاد باستانی به زبان فارسی حاصل این تلاش‌های او است.

با توجه به فرصت محدود پنج دقیقه‌ای که در اختیار دارم و اکنون در لحظات پایانی این وقت به سر می‌برم، ضمن جلب توجه دوستان محترم به کتاب جدید دکتر صدیق با عنوان سه سنگیاد باستانی و درخواست مطالعه‌ی جدی و علمی آن، سخنان خودم را با ذکر نکته‌ای کوتاه درباره‌ی آثار دکتر صدیق به پایان می‌برم. از دکتر صدق

قریب به ۳۰۰ اثر به ترکی و فارسی در قالب کتاب و نیز صدها مقاله در نشریات گوناگون به چاپ رسیده است. علاوه بر این، چندین و چند نشریه هم به مدیریت او منتشر شده و برای حدود ۲۰۰ کتاب هم مقدمه نوشته است. اگر به این مجموعه، پایان‌نامه‌ها و فعالیت‌های علمی - پژوهی گوناگون که شخصاً توسط دکتر صدیق و یا با راهنمایی او به وسیله‌ی شاگردانش صورت پذیرفته است، افزوده شود، عدد بزرگی حاصل می‌شود که دور از تصور است. من با بررسی کلیه‌ی این موارد، به عدد ۵۰۰ هزار صفحه رسیدم و آن گاه که این عدد با روزهای عمر نویسندگی دکتر صدیق، که به گفته‌ی خودش به طور حرفه‌ای از ۲۰ سالگی آغاز شده است، مقایسه کردم، به عدد ۴۰ رسیدم. یعنی دکتر صدیق به طور متوسط روزانه، اعم از روزکاری و تعطیلی، ۴۰ صفحه مطلب نوشته است. اگر این عدد را با قدرت آفرینش‌گری دکتر صدیق مقایسه کنیم، باید بی‌برو برگرد با شاعر دیروزی خودمان، نسیمی، همراه شویم که چنین می‌گوید:

«من ده سبغار ایکی جهان، من بو جهاننا سبغمارام.....»

دکتر مرتضی مجدفر

دکتر صدیق، پژوهش‌گر آذربایجان

در عرصه‌های مختلف علم و فرهنگ، گاه چهره‌هایی ظهور می‌کنند که یک تنه راه‌های نرفته را طی می‌کنند و سرمایه‌ی عمر و استعداد‌های فردی خویش را در راه اهداف فرهنگی کشور و مردم خود به کار می‌گیرند.

استاد دکتر حسین محمدزاده صدیق (دوزگون) نمونه‌ی بارزی از این چهره‌های درخشان است که بار پژوهش و تحقیق در ادبیات و فرهنگ بخشی از کشور را به دوش می‌کشند.

برای کشوری پهناور با فرهنگ‌ها و زبان‌های متنوع چون ایران، تحقیقات تاریخی و فرهنگی ویژه‌ی مناطق و نواحی بسیار ضروری است. بدیهی است آثار و چهره‌های گمنام متعلق به نواحی دور از مرکز در صورت کشف و معرفی موجب غنای علمی و فرهنگی می‌شوند.

دیگر این‌که امروزه تحقیق در متون ادبی و فرهنگی و ادبیات شفاهی ضرورتی تام دارد. این کار طاقت‌فرسا اما سودمند ما را در شناخت و حفظ آنچه داریم و آنچه باید داشته باشیم، یاری می‌دهد. می‌توان قلم به دست گرفت و چندین دفتر شعر و داستان- که البته هریک اهمیت خاص خود را دارد- نوشت، لیکن به دلایل فوق‌الذکر نمی‌توان نسبت به انبوهی از موضوعات و کارهای بر زمین مانده بی‌اعتنا بود که بدون تصحیح و تحقیق سر و سامان نمی‌گیرند.

استاد دکتر صدیق از پیشگامان این‌گونه پژوهش‌هاست و اغلب آثار ایشان در زمینه‌ی ادبیات شفاهی و فرهنگ و زبان آذربایجانی است و اگر روزی

«آذربایجان‌شناسی» در چارچوب «ایران‌شناسی» شکل بگیرد، آثار ایشان و کتابخانه‌ای که به همین منظور تهیه کرده و در اختیار مسئولین ذیربط گذاشته‌اند، بی‌نهایت مفید خواهد بود.

تألیفات استاد در شعر و نقد و تصحیح و تحقیق هر یک به نوبه خود بدیع و راه‌گشاست و حق مطلب در آنها با شیوه‌های علمی ادا شده است. برای نمونه، کافی است به کتاب «قارا مجموعه»، مجموعه‌ای از سخنان و احوال و اشارات شیخ‌صفی‌الدین اردبیلی اشاره کنیم که برای تدوین و چاپ آن سال‌ها کار کرده و رنج برده‌اند.

آثار استاد اغلب دربرگیرنده‌ی این موضوعات است:

الف- تدوین و تصحیح: مانند «قارا مجموعه» که به آن اشاره شد.

ب- ادبیات شفاهی آذربایجان: مثل کتاب «عاشیق‌لار».

ج- تحقیق در احوال و آثار ادیبان و شعرایی چون: نظامی، خاقانی و ...

د- ترجمه‌ی متن‌های مذهبی به ترکی آذربایجانی مثل: «شرح حال چهارده معصوم» و «اسلام برای همه».

ه- مجموعه شعر به ترکی آذربایجانی.

یکی از ویژگی‌های شخصیتی استاد این است که با سعه‌ی صدر و گشاده‌رویی، پژوهندگان و شعرا و نویسندگان را می‌پذیرند و آنها را از ارشاد و راهنمایی خود بهره‌مند می‌سازند. این خصوصیت اخلاقی، که متأسفانه در روزگار ما کمیاب است، در کنار ویژگی‌های دیگر ایشان مانند خستگی‌ناپذیری و عشق و علاقه‌ی بی‌پایان به فرهنگ و ادب، ایشان را تبدیل به چهره‌ای مثال‌زدنی ساخته است.

با مراجعه به آثار استاد و کسانی چون ایشان در می‌یابیم که در جهان تنوع‌طلب امروز که گوناگونی‌های فرهنگی فرصت و امتیاز محسوب می‌شود، تک‌صدایی فرهنگی راه به جایی نمی‌برد و شایسته آن است این گوناگونی فرهنگی را در چارچوب کشورمان بپذیریم که مایه‌ی وحدت و یگانگی ماست.

میشم سرابی
جیران‌بلاغی

نقش دکتر صدیق

در ترجمه‌ی منظوم گیلکی حیدربابای استاد شهریار

بعد از گذشت بیش از ۱۰ سال، وقتی به یاد کلاس «رستم و اسفندیار» در دانشگاه آزاد زنجان می‌افتم، دلم می‌خواهد تقویم به عقب برگردد تا با دید و نگرش امروز دوباره آن را تجربه می‌کردم.

هرگز از خاطر من نخواهد رفت، آن روز که دانشجوی ترم سوم ادبیات بودم، اولین روز کلاس، منتظر استاد جدید بودیم که استادی با محاسن و موهای بلند و سفید، با وقار و افتاده، با لبخندی دلگرم‌کننده وارد کلاس شد و پشت میز و صندلی خود نشست و شروع کرد به صحبت کردن و درس دادن. از همان روز اول صداقت لحن‌شان و رفتار صادقانه‌شان بذر عشق و دوستی را در دلمان کاشته بود. وقتی به شوخی گفتند: «من در کلاس‌هایم جملات ترکی فراوان می‌گویم و شما هم باید ترکی را یاد بگیرید».

این صمیمیت و صداقت استاد باعث شد، من وقتی از کلاس برگشتم، یک‌راست رفتم سراغ کتاب کوچکی که دوستم به من هدیه داده بود: «آموزش زبان ترکی آذربایجانی چاپ ۱۳۴۸». کتاب را برداشتم و شروع کردم به خواندن و حفظ کردن کلمات ترکی. با توجه به این که قبلاً نیز به زبان ترکی علاقه داشتم؛ با دیدن استاد برای یادگیری آن تصمیم جدی گرفته بودم. طوری که در صف نانوایی، در تاکسی و در هر فرصتی برای یادگرفتن تلاش می‌کردم.

افسوس که استاد بیش از یک ترم در دانشگاهمان تدریس نکردند و به خاطر گروهی از تنگ‌نظران و مسئولین تنگ‌نظر از محضر چنین استاد دلسوزی محروم ماندیم.

اما تا به امروز که خود به تدریس «زبان و ادبیات فارسی» در دانشگاه‌های زنجان مشغول هستیم، سبک و روش استاد بزرگوار را سرمشق تدریس خویش نموده‌ام. زیرا استاد تنها به کار درس‌دادن و عاقبت به نمره‌ی دانشجو اکتفا نمی‌کردند، بلکه با مهربانی و بدون توجه به نمره، دانشجو را به کار می‌گرفتند و هر بار با تکلیف قرار دادن یک تحقیق در موضوعات گوناگون ادبی، دانشجویان را به تحصیل واقعی علم و دانش فرامی‌خواندند و در آخر هم با نمره‌ی خوب همه‌ی دانشجویان درس مربوطه را پاس می‌کردند. خلاصه بعد از آن روز با تشویق‌های استاد روز به روز بر ذوق و اشتیاقم افزوده می‌شد و یادگیری و از کشف زیبایی‌های زبان ترکی بیشتر لذت می‌بردم و تا زمانی که با هم‌فکری همسرم که خود ایشان نیز از دانشجویان استاد بودند، تصمیم به ترجمه‌ی «حیدربابا»ی استاد شهریار گرفتم و طی فرصتی که پیش آمد با استاد این موضوع را مطرح نمودم که ایشان طبق معمول با مهربانی و اشتیاق مرا به انجام این کار تشویق کردند و گفتند: «من انجام این کار را به شما تکلیف می‌کنم».

دیگر نمی‌توانستم مردد باشم زیرا استادی که برایم عزیز و مقدس بود، از من خواسته بود که شروع به ترجمه کنم. به هر حال با وجود این که آن روزها در پلیس راه خدمت می‌کردم و فرصت کمی برای ترجمه داشتم، شب و روز و در هر فرصتی با دلی مملو از اشتیاق به کار ترجمه ادامه می‌دادم و هر زمانی که برایم درک مطالب و واژه‌های حیدربابا مشکلی پیش می‌آمد، با استاد تماس گرفته و از ایشان می‌پرسیدم و نیز همسرم که خودشان از شاعران و نویسندگان آذربایجان هستند، در انجام این

مهم مرا یاری می‌کردند، که نهایتاً بعد از ۹ ماه کار ترجمه‌ی منظوم و ویرایش به اتمام رسید. اما هرچند که برایم مشکل می‌نمود که با زبانی دیگر غیر از زبان ترجمه خودم کاملاً آشنا شوم و تا جایی که بتوانم، اثری خوب بیافرینم. امروز به حقایقی دست یافتیم که بسیار ارزشمند و گرانبها هستند. این که چه قدر میان فرهنگ مردم آذربایجان و گیلان قرابت و نزدیکی وجود دارد، با سوابق تاریخی و آمیختگی‌های فرهنگی امروزه یک گیلانی در یک خانواده‌ی آذربایجانی و یک آذربایجانی در یک محیط گیلانی (من و همسرم) به راحتی می‌توانند زندگی کنند و در کنار هم برای اعتلای فرهنگ خویش بکوشند.

در واقع استاد باعث شد که بنده در «ترجمه‌ی منظوم گیلکی حیدربابا» از ظواهر دشوار کلام به باطن شیرین و آسان سخن برسم و با دیدی عمیق‌تر، روساخت سخن را کنار زده و دریابم که با ترجمه‌ی حیدربابا در واقع پیوند بین مردم گیلان و آذربایجان بسته می‌شود و مردم گیلان با مطالعه داستان‌های آذربایجانی داستان‌های منطقه‌ی خویش را در ذهن خود تداعی کرده و به ظرافت آن پی خواهند برد؛ به عنوان مثال: آواز «چوبان قایتار قوزونو» درست آوازهایی را در مسیر قلعه گردان به طرف بیلاقات اشکورات برای مردم تداعی می‌کند که با گذشتن از این مسیرها - با دام و حشم - آوازهایی از این سبک می‌خواندند، و یا داستان «سارای» که «گیشه ده مرده» را به یاد مردم گیلان می‌اندازد.

ضمناً با درک این موضوعات و حقایق، انسان به حقیقتی دیگر دست می‌یابد و آن این که اختلاف انسان‌ها بر سر ظواهر کلام است و اگر کسی به درستی بتواند خود را به باطن آن برساند سر از مثنوی درمی‌آورد و از داستان «عنب و اوزوم و انگور» عبرت می‌گیرد.

و مفهوم دیگر سخن مولوی که:

پس زبان همدلی خود دیگر است،

همدلی از همزبانی بهتر است.

با درک این معانی دیگر انسان از ظواهر گذشته به حقایق نزدیک می‌شود و در این صورت است که دست سوءاستفاده‌کنندگان سیاست پرست از دامن ادب کوتاه می‌گردد و نقشه‌هایشان نقش بر آب خواهد شد و در این میان تنها انسان‌ها خواهند ماند و زندگی توأم با آرامش و افتخار.

اما اگرچه در ظاهر انجام این مهم با نام بنده به اتمام رسیده است، باید اعتراف کنم که در واقع این کتاب حاصل زحمات و بییش ایدئولوژیکی است که استاد بزرگوار (دکتر محمدزاده صدیق) در بنده ایجاد نمودند.

و امروز با به دست آمدن فرصتی دیگر مصمم شدم تا با تقدیم این کتاب به استاد، از زحمات ایشان قدردانی و تشکر کنم. زیرا صرف‌نظر از این کتاب، استاد مرا با دنیای وسیع‌تری از علم و دانش که آموزش زبان و ادبیات ترکی است، آشنا نمودند و ارمغان بس گرانبهایی را برایم بخشیده‌اند.

خداوند ایشان را سلامت و سایه‌اش را بر سر ما مستدام سازد.

سیامک سلیمانی روشن

ماه در مه

سرگذشت‌نامه‌ی داستانی استاد

بر اساس وقایع سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۴۹

حسین - که از چاپخانه در زیر زمین بیرون آمده بود- با عجله طول حیاط را طی کرد و وارد ساختمان دوهفته‌نامه‌ی مهد آزادی شد. شماره‌ی هفتم از دوهفته‌نامه «ویژه‌ی هنر و اجتماع» در دستش بود. دوان - دوان از پله‌ها بالا رفت و وارد اتاق کارش شد. نشست و کلمه به کلمه هفته‌نامه را خواند:

چند شعر تازه از حبیب ساهر، حبیب ساهر شاعر مردم، واقف شاعر زیبایی و حقیقت، دده‌قورقود کهن‌ترین اثر مکتوب آذربایجان.

از زمانی که مسوول بخش «هنر و اجتماع» شده بود به شدت فعالیت می‌کرد. روز و شب می‌نوشت. عشقش بود. عصاره‌ی قلبش را در کلمات می‌ریخت. آن گاه که دوستش صمد بهرنگی به طرز مشکوکی غرق شد تصمیم گرفت که مجله‌ای داشته باشد و تراوشات قلبی‌اش را در آن جا منعکس کند. با آقای اسماعیل پیمان، صحبت کرد. او نیز قبول کرد که با استفاده از امتیاز مهد آزادی، یک دوهفته‌نامه نیز منتشر کند. شماره‌ی اول به صمد بهرنگی اختصاص داشت. اینک اول آذرماه ۱۳۴۷، هفتمین شماره از زیر چاپ بیرون آمده بود. آرام و قرار نداشت. گنجینه‌های سرزمین مادری‌اش را از پس غبار مظلومیت بیرون می‌آورد و بین مردمانش تقسیم می‌کرد و این، شعف و خرسندی فراوانی به ارمغان می‌آورد. فردای آن روز، تعدادی از دوستان

هم‌دانشگاهی‌اش دور او را گرفته بودند و سؤال پیچش می‌کردند. هرکس نظری می‌داد. مقاله‌های او را خوانده بودند. حسین - گل سرسبزشان - گاه با شوخی پاسخشان را می‌داد و می‌گفت:

- اگر بچه‌های خوبی باشید قول می‌دهم که مقالات شما را نیز چاپ کنم.

- ما به خوبی تو که نمی‌شویم. آخه تو چه دوستی هستی؟ کمی پارتی‌بازی کن. بعضی از اساتید رشته‌ی ادبیات دانشگاه تبریز نیز حسین را تشویق می‌کردند و به او می‌گفتند که آینده‌ی روشنی در پیش دارد. یک روز استاد دستور زبان و نگارش گفت:

- آقای صدیق! با این پشت کاری که در تو هست می‌توانی کوه را جا به جا کنی. مقالاتت را در هفته‌نامه‌ی هنر و اجتماع خوانده‌ام. قلمت روان و کلماتت رساست. ترکی و فارسی را ادیبانه می‌نویسی و در به کارگیری کلمات دقت داری. آفرین پسر! همین طور ادامه بده. تا کنون ندیده بودم جوانی به سن و سال تو، این گونه در تلاش برای شناساندن ادبیات ترکی زحمت بکشد و قلم در دست بگیرد. فقط احتیاط را از دست نده. تو که وضعیت سیاسی مملکت را خوب می‌شناسی. دلم نمی‌خواهد در ابتدای جوانی دچار مشکل شوی.

در آن روزگار که به اندازه‌ی امروز نشریه و روزنامه چاپ نمی‌شد، فعالیت مطبوعاتی از اهمیت بیشتری برخوردار بود. کسی که کار مطبوعاتی می‌کرد دارای شأن و منزلتی خاص بود و اهل مطالعه به نویسندگان، خبرنگاران، و صاحبان نشریات به چشم دیگری نگاه می‌کردند. در چنین فضایی هرکسی نمی‌توانست به عنوان نویسنده سری در میان سرها در بیاورد.

چند روز بعد تلفن هفته‌نامه به صدا در آمد. حاج اسماعیل گوشه را برداشت و گفت:

- مهد آزادی بفرمایید.

- الو، من از اداره‌ی ساواک زنگ می‌زنم. خودتان، پسران و نویسندگی مقالات بخش هنر و اجتماع فردا صبح ساعت ۹ بیایید اینجا.

- چی شده؟

- آدرس را یادداشت کن . . .

مدیر مسؤؤل جا خورده بود اما او خود از طرفداران آیت الله کاشانی بود و به این بازی‌ها عادت داشت ولی این دفعه نمی‌دانست چه کار کند. به حسین جوان خبر داد که فردا صبح ساعت ۸ به دفتر هفته‌نامه بیا. می‌خواهم به تو یک اتاق مستقل بدهم. صبح هنگام، حسین به دفتر هفته‌نامه رفت. مدیر مسؤؤل گفت:

- نگران نشو اما از طرف ساواک به من زنگ زده‌اند و می‌خواهند چند سؤال از ما بپرسند. اصلاً نترس با هم می‌رویم آن جا.

آن گاه مدیر مسؤؤل، پسرش و حسین سوار اتومبیل شدند و به محل مورد نظر رفتند.

مأمور ساواک پشت میز نشسته بود و آن سه نفر روبروی او. آن گاه با خشونت تمام گفت:

- می‌دانید که بر علیه امنیت کشور اقدام کرده‌اید؟ شما با این مقالاتتان و ترکی‌بازی‌هایی که در می‌آورید، سیاست حکومت را زیر سؤال می‌برید. شما و امثال شما به دنبال این هستید که آذربایجان برای خودش یک زبان و حکومت مستقل داشته باشد. من شماها را می‌شناسم. فعلاً بازداشت هستید تا تکلیفتان را روشن کنیم. آن گاه مأمور ساواک به حسین رو کرد و گفت:

و اما تو پسرک ابله جاهل! از همین اول جوانی کار دست خودت دادی. خیلی قلم تندی داری. می‌خواهی با دو خط شعر، آذربایجان را از دست ما بگیری؟ فکر می‌کنی

که جایی خبری هست؟ می‌خواهی خودت و خانواده‌ات را آن قدر اذیت کنیم تا مجبور شوی از تبریز بیرون بروی؟ برای ما کاری ندارد که زندگی‌ات را به کامت زهر مار کنیم. من استاد این کارم. می‌دانم چطوری باید آرامش را از زندگی افراد چموش بگیرم. الان هم با هم می‌رویم به خانه‌ی تو. آنجا کمی کار داریم.

بعد از این بازخواست، مأموران حسین و دو نفر همراهش را سوار بر یک جیب نظامی کردند. یکی از مأمورین ابروهایش را گره کرد و در حالی که در چشم حسین جوان نگاه می‌کرد، گفت:

- آهای صدیق! می‌رویم به خانه‌ات راننده را راهنمایی کن.

وقتی به پشت در خانه رسیدند، حسین در زد. مادر گفت:

- کیمدی؟

- منم حسین.

وقتی مادر در را باز کرد حسین گفت:

- مامان، قورخما.

مادر جا خورد. توقع نداشت که آن وقت روز پسرش را با چند مرد ببیند.

- حسین! بولار کیمدی؟

مأمور درجه‌دار ساواک جلو آمد و خودش را معرفی کرد. نماینده‌ی دادستانی ارتش هم که در اونیفرم خودش به حالت عصا قورت داده کمی عقب‌تر ایستاده بود و با یقه‌اش ور می‌رفت، جلو آمد تا به همراه بقیه مأمورین به خانه داخل شود.

مأموران ساواک بدون این که به مادر حسین توجه کنند، در خانه ریختند و یکی-یکی شروع کردند به گشتن اتاق‌ها. وقتی وارد اتاق حسین شدند، دو قفسه‌ی کتاب را روی زمین واژگون کردند و بیشتر کتاب‌ها را داخل گونی ریختند. آن چنان با خشم

این کار را می‌کردند گویی که در حال کشتن کتاب هستند. کتاب‌ها را در هم فرو می‌کردند. یکی از آن‌ها سر گونی را گرفت و دیگری با لگد کتاب‌ها را فشرده کرد تا بتوانند کتاب‌ها را در چند گونی جا بدهند. یکی دیگر از مأموران زیر رخت‌خواب، فرش، طاقچه‌ها و هر جای دیگر اتاق حسین را می‌گشت. به دیوار اتاق، تصویر چند زن ویتنامی تفنگ به دوش و تصویر ماکسیم گورکی چسبیده بود که با یک حرکت دست، آن‌ها را پاره کرد و داخل جیبش گذاشت. حسین فقط به آن‌ها نگاه می‌کرد همچون آهویی که می‌بیند آهوبچه‌اش در دست کفتارها اسیر است ولی چاره‌ای جز نظاره ندارد. آن کفتارها آهوبچه را تکه و پاره می‌کردند. به این سو و آن سو می‌کشاندند. خون از چشمانشان می‌چکید. حسین به یاد این مصرع از مولوی افتاد:

شیرخدا و رستم دستانم آرزوست!

مأموران ساواک گونی‌ها را - و به اصطلاح خودشان مدارک جرم را - برداشتند و به همراه سه نفر، باز به اداره‌ی ساواک برگشتند. خبر به گوش پدر حسین رسید. او خودش را به اداره‌ی ساواک رسانید تا برای رهایی پسرش کاری بکند. اما آن روز، پنج‌شنبه بود به همین دلیل مراجع قضایی تعطیل بودند و حسین ناچار باید تا روز شنبه صبر می‌کرد. حسین و آقای سید اسماعیل پیمان و پسرش را به بازداشتگاه بردند. مسؤول آن جا یک فارس‌زبان به نام آقای قزلباش بود. وقتی که فهمید این سه نفر نویسنده و روزنامه‌نگار هستند در حالی که لوس حرف می‌زد گفت:

- دلم نمی‌آید که شما را پیش زندانی‌های دیگه بیاندام. به قسمت بهداری می‌برمتان. آن‌جا اتاقی است و می‌توانید تا شنبه در آن جا بمانید. البته نگران نباشید بالاخره آدمیزاد باید همه چیز را تجربه کند. بد نیست که یک بار هم به زندان بیاید و ببیند که این جا چه خبر است.

پدر حسین، آرام و قرار نداشت. برای پسرش و همراهان او پتو آورده بود. پس از این که با مسؤول بخش چند دقیقه کلنجار رفت، به زحمت توانست پسرش را ببیند:

- حسین! من از تمامی نفوذم و دوستانی که در تبریز دارم استفاده می‌کنم تا جلوی گرفتار شدنش را بگیرم. من برای این که تو را به این جا برسانم کلی زحمت کشیده‌ام. آرزو داشتم که تو یک معلم نمونه بشوی. بعدش بروم، برایت زن بگیرم. نمی‌دانی چه خیال‌هایی در سر داشته‌ام. اجازه نمی‌دهم که تو را بی‌کار کنند اگرچه که تو همه چیز را خراب کرده‌ای.

از همان روز شروع کرد به دیدن افرادی که می‌توانستند برای آزادی حسین کاری انجام بدهند. در میان دوستانش افراد بانفوذ هم داشت. از سرهنگ گرفته تا آخوند محله، با همه صحبت کرد تا بلکه پا در میانی کنند. روز شنبه، پرونده را به دادسرای نظامی فرستادند و آن سه نفر را با قرار کفالت آزاد کردند و گفتند:

- فعلاً بروید تا در زمان دادگاه دوباره احضارتان کنیم.

پدر و حسین به خانه رفتند. در را باز کردند و داخل شدند اما حسین با روی گریان مادر مواجه شد که با خوشحالی جلو آمد و پیشانی حسین را بوسید. آن گاه خدا را شکر کرد. خانه غرق در شادی شده بود. مادر آن روز برای حسین آبگوشت خوشمزه‌ای پخت و گفت:

- این دو روز برای من مثل یک سال گذشت. در زندان چه می‌خوردی؟ اذیت که نشدی؟ حتی یک لقمه نان هم از گلویم پایین نمی‌رفت. تو نمی‌توانی نگرانی یک مادر را درک کنی. تو که غذا می‌خوری انگار من غذا می‌خورم. تو که آزار می‌بینی انگار من آزار می‌بینم. حسین جان! سعی کن دیگر کاری نکنی که دل من را بلرزانی. بعد از غذا پدر شروع به صحبت کرد:

ببین پسر. این کارها آخر عاقبت ندارد. این همه به تو گفتم کارهای خطرناک نکن. هر حرفی را توی روزنامه‌ها ننویس. این قدر عقایدت را این طرف و آن طرف بازگو نکن. چند بار باید به تو بگویم. آخرش می‌گیرند و به زندان می‌برند. این قدر خون به دل ما نکن. تو از این کتاب‌بازی‌هایت چه خیری دیده‌ای؟ حالا هی برو و بر علیه رژیم چیز بنویس. هی بگو می‌خواهم ترکی بنویسم، ترکی بخوانم. من از امروز با تو اتمام حجت می‌کنم. اگر یقه‌ات را گرفتند ما نمی‌توانیم کاری بکنیم. این دوستانی که اطرافت هستند، همه جاسوسند. این‌ها دوست نیستند. سنی از من گذشته است و می‌دانم که جاسوس‌ها خودشان را از امثال تو کله شق‌تر و ناراضی‌تر نشان می‌دهند. حتی ممکن است به زندان بیفتند تا به عنوان یک سابقه‌دار سیاسی در بین مردم مشهور شوند. شاید هم با ظاهرسازی کتک بخورند و از همه چیز محروم بشوند و تو باور کنی. خلاصه بگویم این کارها بازی با آتش است. آتشی که خشک و تر را با هم می‌سوزاند. پسر جان! «دیوار موش داره، موش هم گوش داره.»

پدر این را گفت و بلند شد و از خانه بیرون رفت. حسین، فقط به سخنان پدر گوش کرد:

نبود بر سر آتش می‌سرم که نجوشم.

چند هفته‌ی بعد، پستیچی نامه‌ای دم در خانه آورد. از طرف دادگاه نظامی تبریز بود. در آن نوشته بودند که چند روز دیگر دادگاه رسیدگی به جرم حسین محمدزاده صدیق تشکیل می‌شود. پدر فوراً مشغول به کنکاش شد. به او گفتند که دادگاه نظامی که وکیل برایشان در نظر گرفته است. پدر آدرس وکیل را گرفت. عجیب بود! ولی وکیل تقریباً هم‌محلله‌ای‌شان بود. جناب سروان دانشور که در محله‌ی «صفا باغی» زندگی می‌کرد در دوران بازنشستگی خودش به کار وکالت در دادگاه‌های نظامی

اشتغال داشت. همان شب پدر و حسین به سوی خانه‌ی وکیل رفتند. نزدیک بود. زنگ در را زدند. آقای دانشور در را باز کرد. پدر سلام کرد و گفت:

- سلام جناب سروان! من صدیق هستم. منزلم کنار مسجد آقا میرعلی است و داماد آقا میر علی هستم.

- خوشبختم. آقای صدیق بفرمایید چه کاری از دست من بر می‌آید.

- چند روز دیگر دادگاه پسر من است و شما وکیل تسخیری آن دادگاه هستید.

- آهان! بله، بله! متوجه شدم. همان پسری که روزنامه‌نگار است؟

- بله!

- همین آقازاده است؟

- بله!

- پسر جان چه کار کرده‌ای؟ آخر چرا با این‌ها در می‌افتی؟ تو هم محله‌ای من و از خانواده‌ای سرشناس هستی. من پدر بزرگ تو را می‌شناختم. او هم تفنگ‌دار، هم قابل احترام بود. دلم نمی‌خواهد که به دردسر بیفتی. تمام سعی‌ام را می‌کنم. فقط روز دادگاه تو نباید حرفی بزنی. هرچه سؤال کردند بگو و کیلم جواب می‌دهد.

در سخنان سروان دانشور یک کلمه بود که بیش از همه توجه حسین را به خودش جلب کرده بود. او به طور مداوم از کلمه‌ی «فُرس‌ماژور» استفاده می‌کرد و حسین که تا آن زمان چنین کلمه‌ای نشنیده بود، در حالی که به سروان نگاه می‌کرد، توی ذهنش داشت کلمه را زیر و بالا می‌کرد تا بفهمد که ریشه‌اش چیست و مربوط به چه زبانی است. پدر و سروان خیلی با هم گرم گرفته بودند. در میان صحبت‌ها آقای دانشور گفت:

- برایم خیلی جالب است که این پسر با این سن و سال چطوری یک عده آدم را گرفتار خودش کرده است.

و بعد صدای خنده‌ی سروان بلند شد . . .
 آن شب او و پدرش تا پاسی از شب در منزل سروان دانشور نشستند و صحبت کردند.

* * *

روز دادگاه فرارسید و حسین، پدر و وکیل با همدیگر به سوی دادگاه رفتند. وارد اتاق نسبتاً کوچکی شدند که بوی نم می‌داد. صندلی‌های فلزی از سرما مثل یک تکه یخ بودند. آن سه نفر وقتی روی صندلی‌ها نشستند، خودشان را از سرما جمع کردند. رئیس دادگاه سرهنگ نوزاد و همراهانش وارد شدند. نوزاد، مرد هیکلمندی بود و گشاد- گشاد راه می‌رفت. پس از این که تشریفات تمام شد. رئیس دادگاه پس از این که گلپوش را صاف کرد، دستور آغاز جلسه را داد. مدعی العموم موارد جرم را قرائت کرد. آن گاه وکیل حسین، سروان دانشور برخاست و گفت:

- رئیس محترم دادگاه! من این پسر را از کوچکی می‌شناسم چون که هم‌محلله‌ای ماست. اصلاً من خودم این پسر را روی دست‌هایم بزرگ کرده‌ام. مثل پسر ماست. می‌دانم که اهل هیچ کار خلافی نیست. درس‌خوان هم هست. از یک خانواده‌ی معتبر تبریزی است. این پسر خوش‌نام است و من می‌دانم که بچگی کرده است. من وقتی فهمیدم که این اشتباه را مرتکب شده، کلی دعوایش کردم و اندرزش دادم. گفتم که خودم بزرگش کردم. توی دست و بال من بوده و باید بگویم که با حس وطن‌دوستی و شاه‌دوستی رشد کرده است. قصدش این است که مطابق با شیوه‌ی حکومت اعلی حضرت همایونی عمل بکند اما بی‌تجربه و ناشی بوده است. من از محضر دادگاه می‌خواهم که جوانی‌اش را در نظر بگیرید و به او یک بار دیگر فرصت جبران بدهید.
 پس از این که وکیل نشست، رئیس دادگاه به حسین رو کرد و گفت:

- پسرک! تو تصور می کنی که می توانی با چند خط شعر، حکومت را ساقط کنی؟
چه خیال کردی؟
حسین ساکت ماند و جواب نداد.
- با تو هستم. مگر نمی شنوی؟
- نه آقای رئیس. من فقط اهل شعر و ادبیات هستم. کاری با سیاست ندارم.
- چه کتاب هایی می خوانی؟
- شمس تبریزی، حافظ، شیخ محمود شبستری.
سرهنگ نوزاد در حالی که خنده ی تمسخرآمیزی بر لب داشت، چشم هایش را ریز کرد و در حالی که به چهره اش حالتی مخصوص می داد با کنایه گفت:
- ما هم شمس و مولوی می خوانیم. فکر کردی فقط تو می خوانی؟ و اما رأی دادگاه در مورد تو: این دادگاه تو را مقصر اعلام می کند و به دلیل این که سابقه دار نیستی، شش ماه حبس را برای تو در نظر می گیرد. رأی نهایی توسط دادگاه مخصوص رسیدگی به جرایم سیاسی در تهران صادر خواهد شد.
حسین و پدر از روی صندلی های سرد و یخ زده بلند شدند. آن ها با گام های آهسته به سوی در رفتند و از اتاق خارج شدند. وقتی که از آن محیط بدشکل و بدنما بیرون رفتند، احساس بهتری داشتند. حسین به پدر گفت:
- من می خواهم بروم پیش دوستانم. دلم نمی خواهد که الآن به خانه بیایم. سعی کنید که مادر ناراحت نشود.
- برو ولی حواست باشد باز کار دست خودت ندهی.
* * *
- حسین رفت پیش یکی از دوستانش به نام یونس.
یونس وقتی حسین را دید با کنجکاوی از او پرسید:

- حسین چطور شد؟ تبرئه شدی؟
 - نه! برایم شش ماه حبس بریدند.
 - عجب آدم‌های ظالم و زورگویی هستند. حالا چرا آزاد هستی؟
 - قرار است در دادگاه نهایی تهران، حکم قطعی بشود.
 - عجب، پس حالا حالاها گرفتاری.
 حسین دست به سینه ایستاد و به بالا نگاه کرد و گفت:
 - آره. اما خیلی‌ها مثل من تاوان این بی‌عدالتی‌ها و ظلم‌ها را داده‌اند و می‌دهند.
 اگر قرار باشد دهانمان را ببندیم باید همچنان به این وضعیت اسفبار ادامه بدهیم.
 می‌خواست به حرف‌هایش ادامه بدهد که به یاد سخنان پدرش افتاد که: «دیوار
 موش داره، موش هم گوش داره» و دهانش را بست و سکوت کرد.
 یونس در حالی که از خنده قهقهه می‌زد گفت:
 - واقعاً که! هنوز چند ساعت نیست که از دادگاه بیرون آمده‌ای. بگذار یک چند
 ماهی بگذرد بعد دوباره آتش را روشن کن.

* * *

چندین ماه از این واقعه گذشت. تابستان سال بعد نامه‌ای به در خانه آمد. حسین
 را به دادرسی نظامی در تهران احضار کرده بودند. خانواده، باز در حول و ولا افتادند.
 مادر بیش از همه نگران بود. تنها پسرش باز باید با مأموران ساواک دست و پنجه نرم
 می‌کرد. پدر مثل همیشه در کنار حسین بود. رخت سفر بستند و راهی تهران شدند.
 در مسیر سفر، پدر و پسر هر کدام افکار مخصوص خود را داشتند ولی کسی به
 دیگری چیزی نمی‌گفت. پدر می‌خواست ترس در پسرش راه نیابد و پسر نیز
 می‌خواست پدر نگران نشود. هر کدام با خود می‌گفتند و می‌شنیدند. حسین می‌گفت:

- من نمی‌توانم با ایشان کنار بیایم. چرا باید زبانم را ببندم؟ چرا باید فارسی بنویسم وقتی که زبانم ترکی است؟ آیا نمی‌توان به هر دو زبان، سخن گفت و نوشت؟ اینان می‌خواهند که ما ادبیات غنی و این همه پیشینه‌ی فرهنگی آذربایجان را نادیده بگیریم؟ چرا نسل‌های ما نباید بتوانند از متون ترکی استفاده کنند؟ چرا نباید کتابی به زبان ترکی چاپ شود؟ این رژیم رضاشاهی است. می‌خواهد ریشه‌ی ترک و ترک‌زبان را از خاک بیرون بیاورد. این سیاست انگلیس است که می‌خواهند عنصر ترک را به نابودی بکشانند. من نمی‌توانم با این یاوه‌گویی‌ها موافق باشم. نه!

اما پدر در فکر دیگری بود. با خویش اندیشه می‌کرد:

- این همه زحمت کشیدم تا بچهام معلم بشود. حالا معلوم نیست چه بلایی به سرش بیاید. هنوز راه نیفتاده باید توقف کند. نمی‌دانم چرا این بچه زبان به دهان نمی‌گیرد. اگر عقیده داری، پدر جان! برای خودت نگه دار. چرا هر جا می‌نشینی به این و آن نقل می‌کنی؟ آهسته برو، آهسته بیا. این قدر دوست‌بازی نکن. با افراد ناباب دوستی نکن. همین‌ها تو را لو می‌دهند. ولی می‌دانم، به خرجش نمی‌رود. امیدوارم این دفعه به خیر بگذرد.

* * *

صبح هنگام، به تهران رسیدند. تابستان بود و هوا گرم. داخل ترمینال اتوبوس‌ها صبحانه خوردند. پدر پنج ریال روی میز گذاشت و از قهوه‌چی تشکر کرد آن گاه بیرون آمدند. تهران، بزرگ بود. حال و هوای خودش را داشت. خیابان‌هایش شلوغ و مغازه‌ها، کتابفروشی‌ها و امکاناتش فراوان بود. تهرانی که می‌گفتند این بود: توده‌ای از آجر و آهن.

پدر و پسر در اتوبوس سوار شدند و به سوی میدان توپخانه رفتند. پدر سراغ مسافرخانه‌ی تبریز را گرفت. مسافرخانه در خیابان سپه بود. رفتند داخل مسافرخانه و

یک اتاق کرایه کردند و چمدان خود را داخل اتاق گذاشتند. حسین پرده را کنار زد و از پشت پنجره به خیابان خیره شد. پدر سکوت را شکست و گفت:

- حسین دلت می‌خواهد امروز چه کار کنیم؟ می‌خواهی برویم و شهر تهران را بگردیم؟

- پدر! اکنون که وقت داریم بیا برویم کتابفروشی‌های اطراف دانشگاه تهران را ببینیم. شاید بتوانم کتاب‌های مورد علاقه‌ام را آنجا پیدا کنم. آخر اینجا پایتخت است و امکاناتش بیشتر.

پدر موافقت کرد. آن‌گاه پارسان - پارسان با یکدیگر به سوی دانشگاه تهران رفتند. روبروی دانشگاه پر از کتابفروشی‌های جور واجور بود. حسین با دقت تمام یک به یک کتابفروشی‌ها را برانداز می‌کرد. با لهجه‌ی جذابش به فارسی صحبت می‌کرد. پدر در کنار ایستاده بود و شور و شوق پسرش را تماشا می‌کرد، اگرچه که خسته شده بود ولی می‌دانست که فردا روز سختی خواهد بود. پس ترجیح داد که امروز را طبق میل پسرش بگذراند. با خودش گفت:

- اگر الان بپرشم توی مسافرخانه ممکن است بنشیند و با خودش فکر کند. بگذار خوش باشد.

* * *

حسین در میان کتاب‌ها می‌چرخید. همچون عاشقی که سماع می‌کند. مست و پرشور و غوغا می‌چرخید و می‌چرخید. پروانه‌ای بود که بال و پرش به آتش حکمت و معرفت سوخته بود. کتاب‌ها او را احاطه کرده بودند. کتاب‌های ماکسیم گورکی، چخوف، داستایوفسکی، احمد شاملو، نیما یوشیج، ساعدی، امانوئل کانت، برتراند راسل، افلاطون و . . .

او می‌دانست که نمی‌تواند کتابی به زبان ترکی در میان این کتاب‌ها بیابد. با خود می‌گفت:

- روزی باید بیاید که کتاب‌های ترکی هم جایی در میان این کتاب‌ها داشته باشند. من برای همین الان در تهران هستم. چطور می‌توانم با این تنگ نظری و حماقت کنار بیایم، می‌گویند: نباید به زبان مادری‌ات کتاب بنویسی! این حالت من ربطی به شور جوانی ندارد.

* * *

فردای آن روز ساعت ۱۰ صبح در محل مقرر حاضر شدند. دادگاه یک وکیل برایشان تعیین کرده بود. خودشان را به وکیل رساندند. پدر به وکیل گفت:

- آقای وکیل! من پدر حسین صدیق هستم، موکل شما. چه خبر؟ نظرتان چیست؟ چه کاری می‌توانید برای پسر من انجام دهید؟

- من پرونده‌ی پسر شما را خوانده‌ام. چیز خاصی نیست. به خاطر این جور پرونده‌ها کسی را از زندگی ساقط نمی‌کنند. ولی ممکن است برایش دردسر درست کنند. علی‌الخصوص این که پسران کارمند دولت هم هست و این‌ها به راحتی می‌توانند از کار بی‌کارش کنند. ولی نترسید فعلاً صبر کنید تا ببینیم چه می‌شود.
- می‌بینید؟ یک جوان ۲۴ ساله را از تبریز کشانده‌اند تهران تا برایش حکم ببرند. این پسر تازه اول زندگی‌اش است.

- ول کن. بیا برایت یک جُک تعریف کنم تا از این حال و هوا بیرون بیایی.

دادگاه یک ساعت دیگر تشکیل می‌شد. پدر و وکیل مشغول حرف زدن شدند. وکیل آدم جلفی بود و شروع کرد به جک تعریف کردن. بلند- بلند پشت در دادگاه نشسته بود و می‌خندید. حسین از شخصیت وکیل خوشش نیامد. از آن‌ها فاصله

گرفت. مردم را می‌دید که در رفت و آمد بودند. هر کس گرفتاری خودش را داشت. یکی گریه می‌کرد، یکی عصبانی بود، یکی حوصله نداشت. با خودش فکر کرد که: - این دادگاه نظامی عجب جایی است. هر کس اینجاست ناراحت است. هر کس کارش به اینجا می‌افتد نمی‌تواند شاد و خوشحال باشد مگر این که جان سالم از دست این به ظاهر عدالت‌پیشه‌ها به در ببرد و به حقش برسد. معلوم نیست که امروز با این وکیل جلف و سبکی که برای من تعیین کرده‌اند، چه اتفاقی برایم می‌افتد. وکیل باید قاطع و استوار باشد ولی متأسفانه به نظر نمی‌آید که این وکیل دغدغه‌ای برای نجات من داشته باشد. به صورت مکانیکی صبح به صبح می‌آید و پرونده‌ها را به نوبت بر می‌دارد و می‌خواند.

در همین فکرها بود که پدر، صدایش کرد. ده دقیقه‌ی بعد جلسه تشکیل شد. قاضی از دادستان خواست تا در جایگاه مربوطه قرار بگیرد و ادعای خود را خوانده را قرائت کند. دادستان - که عینکی با بدنه‌ی قطور بر چشمش بود- هرچه توان در بدن داشت صرف کرد تا موارد جرم را قرائت کند آن گاه با خشونت که در کلام داشت، گفت:

- با توجه به این که هر نوع نوشتن و چاپ کتاب، نشریه و روزنامه به زبان غیر فارسی بر اساس قانون مملکتی ممنوع می‌باشد، و عامل به این عمل، مجرم است لذا خوانده به علت اقدام علیه امنیت کشور و تحریک به قیام مسلحانه، مجرم شناخته می‌شود و اینجانب - دادستان - برای حسین محمدزاده صدیق فرزند محمود از محضر دادگاه تقاضای اشد مجازات را دارم. زیرا که این، اقدام علیه یکپارچگی و امنیت داخلی و مرزی کشور است.

پدر حسین در حالی که از سخنان دادستان به خشم آمده بود با عصبانیت زیر چشمی به حسین نگاه کرد و نفسش را در سینه حبس کرد. حسین نیز، کلمه‌ی قیام مسلحانه را که شنید با تعجب ابرویش را بالا کشید و به پدرش نگاه کرد.

آن گاه وکیل به بیان ادله‌ی خود مشغول شد و در انتها گفت:

آقای قاضی! این پسر، جوان است و کم تجربه. ناخواسته، فعالیت‌هایش رنگ سیاسی به خود گرفته است. او نمی‌داند که سیاست چیست. با سیاست هم کاری ندارد. الآن هم دانشجویست و درسش هم خوب است. سابقه‌ی فعالیت‌های سیاسی هم ندارد. قلم در دستش بوده و نادانسته چیزهایی نوشته است. من از محضر دادگاه می‌خواهم که نوشته‌ها و افکار این جوان خام را که هیچ ارتباط ثابت شده‌ای با هیچ حزبی و فرقه‌ای ندارد، به حکم حسن سابقه‌ای که دارد، نادیده انگارند و به او فرصتی دوباره برای جبران بدهند. قطعاً این جوان شیفته‌ی حکومت و مملکت خود است و خواسته است با چاپ و نشر روزنامه، سری در سرها در بیاورد.

حسین ساکت بود و به قیافه‌ی دادستان نگاه می‌کرد. با خودش می‌گفت:

- از آن نژادپرست‌های دو آتشه است. این قدر زور زد که گویی می‌خواهد یک قاتل خونخوار را مجازات کند. یک جوان بیست و سه - چهار ساله که تحصیل کرده است و اهل قلم، چه خطری برای امنیت خواهد داشت. آیا به جز این که به زبانی که سخن می‌گوییم، نوشته‌ام؟ من به آن‌ها کاری ندارم. آن‌ها به من کار دارند. اینان من را به یک مجرم خطرناک تبدیل می‌کنند و من ناچارم از این به بعد برای رسیدن به حقم، مبارزه کنم در حالی که اگر این بازی‌ها را در نمی‌آوردند، من هم سرم در لاک خود می‌بود.

ناگهان حسین به خودش آمد و دید که قاضی در حال قرائت حکم است. قاضی گفت:

- با توجه به دفاعیات وکیل مدافع و حسن سابقه‌ی خوانده، و این که او جوان و دانشجویست و طبق تحقیقات از یک خانواده‌ی خوشنام در تبریز است لذا آقای حسین محمدرزاه صدیق فرزند محمود را مبراً از جرم دانسته و قرار منع تعقیب وی صادر می‌گردد.

پدر با شنیدن این خبر، گل از گلش شکفت. حسین هم در حالی که برگشته بود و به پدر نگاه می‌کرد لبخندی زد و به نشانه‌ی رضایت، سرش را تکان داد. آن سه نفر از دادگاه بیرون آمدند. وقتی که از ساختمان خارج شدند، حسین احساس پرنده‌ای را داشت که از قفس آزاد شده است. نفس عمیقی کشید و به آسمان نگاه کرد. احساس آرامش کرد.

پدر به وکیل گفت:

- ممنونم، شما واقعاً زبان خوبی دارید و می‌دانید چگونه از کلمات استفاده کنید. خیلی خوب از پسر دفاع کردید. حقش نبود که جوان من را محکوم کنند. آن سرهنگ نوزاد خیلی بی‌وجدان بود. مثل یک خلافکار با پسر من برخورد کرد. اما به نظر می‌آید که تلاش‌های سرهنگ وثوق و دوستان دیگرم در تبریز و زحمات شما مؤثر واقع شد. خدا را شکر می‌کنم.

* * *

پدر خیلی خوشحال بود و حسین از خوشحالی پدر، خوشحال. زیرا که می‌دانست این آخرین باری نیست که با دادگاه سر و کار خواهد داشت. می‌دانست که نمی‌تواند به تبریز بازگردد و چشمش را به حقایق ببندد. همچنین خوشحال بود که مادرش از

نگرانی در می‌آید اما می‌دانست که موقتی است. دست خودش نبود. چیزی از درونش می‌جوشید و او را به جلو هل می‌داد. و حسین این حالات را در خودش می‌دید. در حالی که به چهره‌ی خوشحال پدر نگاه می‌کرد زیر لب می‌گفت:

- یعنی این‌ها از من می‌خواهند که دیگر چیزی ننویسم؟ دیگر مفاخر آذربایجان را معرفی نکنم؟ شعر ترکی نسرایم؟ وقتی می‌بینم که شاه و نوچه‌هایش با مردم چه کار می‌کنند چشمم را ببندم؟ می‌خواهند عشق و علاقه‌ی خودم را نادیده بگیرم. معلوم نیست کی دوباره گذارم به دادگاه بیفتد ولی باید تا آنجا که می‌شود با احتیاط عمل کنم.

پدر و وکیل دوشادوش همدیگر، جلوی حسین راه می‌رفتند اما حسین نمی‌توانست مثل آن‌ها بخندد. او وقتی می‌توانست بخندد که به زبان مادری‌اش درس بخواند و درس بدهد. بالاخره وکیل ایستاد و در حالی که دستش در دست پدر حسین بود گفت:

خوب! آقای صدیق، کارت من را که دارید اگر باز مشکلی برایتان پیش آمد پیش من بیایید اما یادتان نرود که چند تا جُک خنده‌دار یاد بگیرید تا بتوانید برای من تعریف کنید. خداحافظ!

و صدای خنده‌اش بلند شد.

حسین به حکم دادگاه، حرف‌های دادستان و حرف‌های پدرش فکر می‌کرد. ساعت ۱۲ ظهر بود. به شدت احساس خستگی داشت. افکار مختلف در سرش می‌چرخید. وقتی وارد اتاق مسافرخانه شدند کفش‌هایش را کند و بدون این که لباس‌هایش را از تن بیرون بیاورد روی تخت فرو غلطید و خوابید. عصر بود که پدر او را از خواب بیدار کرد و گفت:

حسین بلند شو! باید امشب یک جشن حسابی بگیریم. چرا خوابیده‌ای؟ انگار خوشحال نیستی؟ دیدی تیرشان به سنگ خورد.

حسین گفت:

- پدر! خوابیده‌اید؟

- نه! رفته بودم بیرون. به اداره زنگ زدم و به عمویت گفتم برود به خانه‌ی ما و به مادرت بگوید که تبرئه شدی تا خیالش راحت شود.

- غذا خورده‌اید؟

- اصلاً یادم رفته که غذا باید بخوریم. می‌خواهی برویم و چیزی بخوریم؟

- بله.

حسین که چند وقتی بود قلم را در غلاف سکوت رها کرده و این مدت محرومیت را به تفکر گذرانده بود، دیگر تاب و توان خموشی را از دست داد. امواج خروشان درونش سر به آسمان سخن برآوردند. مانند لحظاتی که قلم به دست در دشت حکمت و ادبیات می‌تاخت، لب به سخن گشود و گفت:

- پدر! من یک کاری کرده‌ام و حاضرم بهایش را بپردازم ولی ناراحتی من از این است که می‌گویند: «نبین، نگو، نشنو، تو فقط مثل یک نوکر، کورکورانه قوانین ما را رعایت کن.» می‌خواهند شخصیت فرهنگی و مطبوعاتی مرا با کلمات و جملاتی که شایسته‌ی خلفاکاران است، آلوده بکنند. می‌خواهند قلم فرهنگی من را سیاسی بکنند. سخنان و خطی مشی من مخالف قوانینشان است ولی اشکال در قوانین ایشان است. این‌ها حق ندارند به هر کسی که نمی‌تواند در محدودیت قوانین تنگ‌نظرانه‌ی‌شان بگنجد، انگ‌های سیاسی بزنند و یا او را خطرناک جلوه بدهند. اگر نوشتن به زبان مادری را یک کار سیاسی می‌دانند آری من سیاسی هستم ولی من خودم را سیاسی

نمی‌دانم. من یک آدم فرهنگی هستم. عاشق زبان و ادبیات هستم. روح و روانم در میان کتاب پرورش یافته است. شما می‌دانید که من از کوچکی با کتاب بزرگ شده‌ام. آن‌ها زبان ترکی را به یک مقوله‌ی سیاسی تبدیل کرده‌اند لاجرم هرکس مثل من باشد چاره‌ای ندارد جز این که سیاسی تعریف بشود. آن‌ها من و امثال من را سیاسی می‌کنند ولی ما سیاسی نیستیم. دلم می‌خواهد بچه‌های شهرم بتوانند به همان زبانی که حرف می‌زنند، شعر بگویند، داستان بنویسند و قلمشان ترکی بنویسد. این‌ها می‌خواهند که در ما یک شکاف شخصیتی بوجود بیاورند فقط با این دلایل ابلهانه که تفرق زبان، موجب تفرقه می‌شود در حالی که مثلاً در کشور هندوستان ده‌ها نوع زبان و مذهب وجود دارد. آیا اگر ترکی حرف بزنی و فارسی بنویسیم این کار جلوی تفرقه را می‌گیرد؟ بلکه برعکس موجب درد و رنج ما می‌شود. این کار آرامش فکری و روانی را از ما می‌گیرد. مثل این است که کسی که سال‌ها با دست راست قلم در دست گرفته و نوشته است ناچار شود تا آخر عمر فقط با دست چپ بنویسد. شاید عادتش بدهند ولی همیشه یک دردی در او هست. یک رنجی در او هست زیرا که چیزی بر او تحمیل شده است. اگر از کودکی با دست چپ می‌نوشت این طور نمی‌شد. و این‌ها چه نادانند. می‌خواهند که همه فقط با دست چپ بنویسند به جای این که آزاد بگذارند تا هر کس با هر کدام از دست‌هایش که خواست بنویسد. می‌خواهند از انسان‌ها یک خط تولید قوطی کنسرو بسازند تا همگان یک رنگ، یک شکل، یک تاریخ مصرف و یک قیافه داشته باشند. می‌خواهند لباس‌های محلی اقوام را از تنشان بیرون بیاورند و همه را کت و شلوارپوش کنند. می‌خواهند رسم و رسومات فرهنگی هر جمعیت را به طوفان فراموشی گرفتار کنند. اینان دشمن تنوع و گوناگونی در عالم خلقت هستند. چرا حق طبیعی یعنی انتخاب را از انسان‌ها می‌گیرند؟ چرا می‌خواهند انسان‌ها مانند قوطی‌های کنسرو یک شکل و یک جور باشند؟ آخر به چه قیمتی؟ به قیمت این که

بتوانند سیاست‌های خودشان را بهتر دنبال کنند. آفرینش و خلقت، این همه قابلیت و توانایی برای انسان قائل شده است که تنوع زبان و به تبع آن فرهنگ نیز یکی از آن‌هاست اما این‌ها می‌خواهند با قیچی سانسور طبیعت را هرس کنند. درختی که در باغچه‌ی اینان رشد می‌کند ثمر نخواهد داد زیرا که برگ‌هایش را چیده‌اند، کچلش کرده‌اند. هر درختی باید بر اساس جنس و قابلیتش رشد کند. اگر بخواهند یک درخت سیب را مجبور کنند که زردآلو بدهد، نه سیب می‌دهد و نه زردآلو. طبیعت، این همه درس به ما می‌آموزد اما کو چشم بینا؟ یک مشت کور سیاه دل نشسته‌اند و قانون نوشته‌اند، آن‌گاه خودشان عبد و غلام زنجیری همان قوانینی شدند که دیروز نشسته‌اند و با چشم‌های بسته روی کاغذ نوشته‌اند. خودشان بنده‌ی دست‌ساخته‌های خودشان شدند. گویی که این قانون خداست. این بت را خودشان تراشیده‌اند و ساخته‌اند و بعد به آن سجده می‌کنند و هر کس که نخواهد به این بت سجده کند، باید کافر شناخته شود. اما کافر خود ایشان هستند. زمانی که متفکران یک جامعه به نام کافر شناخته شوند، احمق‌ها می‌شوند عاقل و خداشناس. سردسته‌ی عاقلان هم، همین شاه نژادپرست است و شیخ الشیوخشان هم احمد کسروی است.

نویسنده و شاعر جوان ناگهان به خودش آمد و دید که نیم ساعت است حرف می‌زند و پدرش با حالتی عجیب به او خیره شده است. چند وقتی می‌شد که کوهی از کلمات در درونش انباشته بود. حالتی که در چهره‌ی پدر بود باعث شد که یکی از شعرهای خودش را که در آبان ماه ۱۳۴۷ (سال گذشته) سروده بود برای پدر بخواند:

بیر گون شاهلار شاهې شهره جارلادی:

«حکومۆمۆزله بوتۆن خان - بیگلر اولور.»

بیلیندیردی بیلیمیر بو مثلی کی:

یوغون اینجه لینجه اینجه اؤزۆلۆر .

آ ترقی پرور یۆکسلک یارانمیش!
فاغیرا - یۆخسولا وئردیگین نه دیر؟
خان۱ - اربابلارې چکدین تهرانا،
اکینچی یه تاخدېن باشقا بیر امیر .

سؤیله دی ایشچی یه، کندلی یه، خلقه:
«- آنجاق تکجه منله ایشله ملی سیز .
آقاز بیر اولاجاق، آلاهیذا بیر،
فتوداللیقدان دای قالمایاجاق ایز .

گۆیلرده آلاها، یئرده ده منه،
گۆنده بیر نئچه وقت باش آگه جکسیز .
قولدورلار بېنلا حُکمیریله،
یئرلی - یئرسیز منی هی اؤیه جکسیز .

آلاهیین کۆلگه سی، مولانین آلی،
عاغیللی صاحبکار، شانلی بیر شاهام!
نژادیم یۆکسکدیر، گۆیده گۆنشم،
من کی دارنده ی شوکت و جاهام!»

یوغونو اینجالتدین، گتیردین دیزه
 «نیکسون» چین ائیلهدین گۆزهل اصلاحات!
 امّا چۆخ گووه‌نمه، ائلیم دوز دئسه،
 سنه گۆستره‌ره‌م آ شرفلی تات!...

دلش را خالی کرد. آن گاه احساس آرامش و رضایت در چهره‌اش پیدا شد. پدر که جا خورده بود با حالت بُهت و لحنی که سعی می‌کرد حالت پدرانگی خود را حفظ کند گفت:

- حسین! هنوز چند ساعت نیست که حکم برائت گرفته‌ای. می‌خواهی دوباره گرفتار شوی؟ بگذار جوهر امضای قاضی خشک شود. دیگر چه چیزی می‌خواهی؟ بس کن! پیش من اشکال ندارد این حرف‌ها را بزنی ولی با این کله شقی و حالت توفنده‌ای که داری سرت به خطر است. من می‌گویم که تو نباید زندگیت را برای چیزی که نمی‌توانی در مقابلش کاری بکنی به خطر بیاندازی. تو چه کار به بچه‌های ترک زبان داری. خودت می‌توانی هم بنویسی و هم بخوانی. برو و زندگیت را بکن. تو سنگ چه کسی را به سینه می‌زنی؟ نکن! این شعرهای خطرناک را نگو. من دیگر به چه زبانی به تو بگویم؟ زبانم مو درآورد. اگر یکبار دیگر دستگیر شوی، از دست من و دوستانم کاری ساخته نیست. آن وقت ناچاری بقیه‌ی عمرت را در زندان بگذرانی. توی زندان هم از کتاب و روزنامه خبری نیست. آنجا فقط باید سوسک‌های کف زندان را بشماری.

حسین می‌دانست که بحث کردن فایده‌ای ندارد. بلند شد و رفت کاغذی از کیفش در آورد و مشغول نوشتن شد.

- حسین! چه کار می‌کنی؟

- دارم شعر می‌نویسم.

- بیا برویم یک چیزی بخوریم. امروز دست از این جور کارها بردار.

سپس پدر در حالی که زیر لب می‌گفت: «من که حریف تو نمی‌شوم» بلند شد و لباس‌هایش را پوشید و رفت تا یک چیزی بخورد. حالتی در درون حسین بود که دیگر با کلمات نمی‌توانست آن‌ها را بیان کند. احساس کرد که اکنون وقت شعر گفتن است. در شعر می‌توانست چیزی را انعکاس بدهد که ورای نظم و ترتیب عادی کلمات بود. احساسات و عواطف می‌توانست کلمات را آستن حالات قلبی او بکند. و او هنوز با آن سخنرانی نیم ساعته ارضاء نشده بود. اکنون شعر، آستن حالات و عواطف ناگفتنی او بود. انگار که از عالم بالا بر او فرو می‌ریخت و او تلاش نمی‌کرد تا کلمات را در کنار یکدیگر بچیند. شعر، خودش می‌آمد و جاری می‌شد. قصد نکرده بود تا حتماً شعری بسازد:

سنسبز قالدبق گوزهل بس نه ائده ک بیز،

سالبرسانمی یادا هئچ بیزی یا یوخ؟

همیشه بیز سنه فکر ائله بیریک،

یوخسا لی غنچه، گوزو شوخ نه چوخ.

قاودیلار بیر گونده سنی وطندن،

حله ایسته بیرلر منی آلسپنلار.

تهمت یاغدبرلار دالهنجاسنبن،

آرامبزا بیزیم نفاق سالسپنلار.

منیم عشقی بویوک ای مسافریم!
سنه «یولداش» دئدیم، گل فخر ائيله یک.
حقیقت یولوندا دؤزگون قالماعی.
بو یامان گؤنلرده وظیفه بیلک.

غرق در عواطف درونی خویش بود. عرش و فرش را سیر می‌کرد که پدر در را باز کرد و داخل شد. خلوتش به هم خورد. از آسمان به زمین فرو افتاد و دوباره خودش را در اتاق مسافرخانه دید. از عالم بریده بود. یک سینی غذا در دست پدر بود:
- اگر همین طور به خودت گرسنگی بدهی، روی اعصابت هم اثر بد می‌گذارد. باید قوی باشی. یک ساعت است که من آن پایین منتظر توام. چه کار می‌کردی. مگر نگفتی که می‌آیی؟ می‌دانستم که وقتی شروع می‌کنی به نوشتن همه چیز را فراموش می‌کنی به همین دلیل غذا را با خودم به داخل اتاق آوردم. دادم غذا را عوض کردند. بگیر بخور که دوباره سرد نشود.
فردای آن روز پدر و پسر بار سفر بستند و به سمت تبریز به راه افتادند. . .

س. الف. نسیملو

معلمی عدالتخواه

و اما پاییز سال ۱۳۴۲ بود، همه شاد و خندان، بزرگان جلسه‌ای در مقابل مسجد روستا به هم زده بودند! صحبت از تعمیر صندلی و نظافت مدرسه بود. ریش سفیدی بلند می‌گفت: «خدا را شکر، جوان خوبی است. من دیروز دیدمش! بچه‌ی تبریز است. دانشجوست! ... ماشاءالله خیلی سر و زباندار است!»

یکی پرسید: «حاجی اسمش چی بود؟»

گفت: «فقط می‌دانم که حسین آقاست! مثل بچه‌های خودمان است. باید فکر جایی

برای ماندنش باشیم.»

عموی مرحوم احمدخان سیف هریس، تکانی به خود داد و از جایش بلند شد و گفت: «او هم یکی از بچه‌های خودمان، شما که می‌گویید جوان خوبی است بیاید منزل ما!»

مهر ماه رسید و آقا معلم هم آمد، جوان لاغر اندام و پر جنب و جوشی بود، خیلی زود خود را در دل مردم روستا جا داد! به حقیقت نه تنها معلم روستا بلکه یکی از بچه‌های روستا شد، با اینکه در خانه‌ی عمویم جا گرفته بود، اما در بین همه جایگاه خاصی داشت، مدرسه باز و کلاس‌ها شروع شد، آقا معلم قبل از شروع کلاس‌ها نام و فامیل بچه‌ها را یاد گرفته بود!

با دقت به وضعیت درسی، روحی، جسمی و اقتصادی بچه‌ها توجه داشت! ... هرچند خودش از نظر مالی چیزی نداشت، باز هم بودند افرادی که از طرف او حمایت می‌شدند!

کم کم کلاس آقا معلم جوان فراگیر شد تا حدی که در نشست‌های مردم روستا و مراسم مساجد همانند آنان شرکت می‌کرد و مردم می‌خواستند او نیز صحبت کرده و نظراتش را اعلام کند، غافل از این که آقا معلم تشنه‌ی صحبت کردن و آگاه نمودن مردم از ظلم و ستم حکومتی است! ما بچه بودیم و نمی‌دانستیم. پدرم می‌گفت: «این آقا معلم آگاه و خیلی بی‌پرواست، باید مواظبش بود! هنوز زیاد از حضورش از روستا نگذشته که افراد گوناگون به این روستای دورافتاده می‌آیند و گاهی سؤالاتی درباره‌ی او می‌پرسند، ولی خوشبختانه اهالی روستا مسلمانان آگاه‌اند و می‌دانند چه کار کنند!»

آقا معلم روستای ما به چند روستای هم‌جوار هم راه پیدا کرد و در مراسم و مجالس آن‌ها هم مثل روستای خودمان شرکت داشت و دوستان زیادی هم در اطراف پیدا کرد! ... می‌گفت: «همه‌ی روستاها خوبند ولی روستای خودمان (خانقاه) مردمان خاصی دارد!» چون اکثر افراد روستا، حداقل سواد خواندن و نوشتن داشتند و به قرآن‌خوانی در روستای ما توجه خاصی می‌شد. همچون: مرحوم حاج میرمحمد خانقاهی، میرزا محمد خانقاهی، میرزا احمد محدثی، میرزا علی‌اکبر سردارملی و میرزا محمود سیف هریس... که عمدتاً از انشاء و خط خوبی نیز برخوردار بودند!

رفت و آمد افراد مشکوک به روستای ما به بهانه‌ی کوهنوردی یا زیارت بقعه‌ی شیخ‌اسحاق خانقاهی زیاد شده بود، با این که این عمل توجه عده‌ای را برانگیخته بود. عده‌ای نیز مثل پدرم ناراحت بودند و می‌گفتند: «اینان افراد سالمی نیستند و دنبال چیزی می‌گردند!»

به هر حال آقا معلم به تدریس خود و به جلسه با افراد روستا ادامه می‌داد. یادم هست گاهی، بعضی معلم‌های روستاهای هم‌جوار هم مهمان می‌شدند. همچون: آقای دکتر تجلیل، آقای دکتر کاظم لطفی‌پور، آقای سید ابراهیم آبادی و . . . مردم می‌گفتند: «آقا معلم رفته تبریز.»

عده‌ای ناراحت بودند و به ما هم که بچه بودیم چیزی نمی‌گفتند. چند مرتبه معلم دیگری جایش آمد که او هم آدم لایقی بود و فعال. اما مثل آقا معلم جوان خودمان پرجنب و جوش نبود. به هر حال فهمیدیم که این دانشجو و معلم روستای ما چندی است میهمان مزدوران ساواک شده و از شکنجه‌ی آنها بی‌بهره نمی‌ماند! سخن زیاد است و خاطرات شیرین! همه‌ی ما مدیون انسان‌ها و تلاشگران دیروزیم. مدیون انسان‌هایی چون استاد دکتر صدیق که جوانی‌اش را در راه آموزش بچه‌های روستاهای دورافتاده گذرانیده و با جان و دل در آن دوران خفقان و استبداد، از حقوق مردم مظلوم دفاع و غیرمشروع بودن حکومت را در نظر آیندگان ترسیم کرده است. کم نبودند چنین جوانانی که گاهی به مناطق دور افتاده تبعید می‌شدند. مثل جوان پرشور، آگاه و مسلمان به نام آقای سید مهدی کرانی که بین مردم منطقه‌ی ما هنوز هم جای خاصی دارد و همگان سعادت و سلامتی او را خواهان‌اند. بله او نیز یکی از تبعید شدگان از طرف حکومت فاسد آن منطقه بود و غافل از این که این جوان مبارز بهتر از منطقه‌ی خودش (استان کرمان) در دل مردم جای گرفته است. او یکی از طرفداران و مریدان حضرت امام خمینی (ره) بود که مردم منطقه نیز او را چون گوهری در دل خود جای داده بودند! افراد روستای «خانقاه» - که شهدایی تقدیم انقلاب کرده و جانبازانی بی‌ادعا چون حسن سیف در خود پرورانده‌اند - همیشه یاد و خاطره‌ی خدمتگزارانی چون استاد دکتر صدیق را که در برقراری عدالت و رفاه اجتماعی تلاش و با تبعیت از عالمان و بزرگان، مردم را از ظلم و ستم حکومتی آگاه می‌کردند، گرامی می‌دارند و کمال قدردانی را تقدیم داشته‌اند و سلامتی ایشان را نیز از خداوند منان خواستار هستند.

جبرئیل سیف هریس

افتخار ملت

در دفتر کارم مشغول رتق و فتق کارهای روزانه بودم که تلفن زنگ زد. گوشی را برداشتم. آقای ائل اوغلو بود. پس از احوال‌پرسی گرمی که معمولاً با هم داریم، خبر مسرت‌بخشی را نوید داد مبنی بر این که روز پنجشنبه مورخ ۸۷/۵/۲۵ از ساعت ۱۷ الی ۲۰ مراسم بزرگداشتی به پاس زحمات و خدمات گرانقدر و بی‌مثال جناب آقای دکتر حسین محمدزاده صدیق در سالن شهید آوینی در فرهنگ‌سرای بهمن برگزار خواهد شد. از شنیدن این خبر بسیار خوشحال شدم و از آقای ائل اوغلو از این بابت بسیار تشکر کردم. بالاخره روز موعود فرا رسید و با اشتیاقی که تمامی وجود مرا فراگرفته بود، به فرهنگ‌سرای بهمن رفتم. وقتی وارد سالن شدم. مراسم چند دقیقه‌ای بود که شروع شده بود و مجریان برنامه از استادان و شاعرانی که در بزرگداشت ایشان مقاله یا شعری نوشته یا سروده بودند، دعوت می‌کردند تا پشت تریبون قرار گیرند. وقتی در آخر برنامه از آقای دکتر جهت معرفی بیشتر خود و آثاری که در دست اقدام دارند، جهت اطلاع بیشتر حضار دعوت شد تا به روی سن بیایند، با دیدن چهره‌ی ایشان از نزدیک ناگهان به دوران نزدیک به چهل سال پیش برگشتم. زمانی که پسر بچه‌ای ۹ - ۱۰ ساله بیش نبودم. به وجد آمدم و در دل خود فریاد زدم: «ایشان حسین آقای خودمان هستند؛ آقای معلم، فرزند خلف و رشید آقای محمود صدیق.»

گرچه خیلی از مقالات و تألیفات و نشریات منتشر شده از طرف ایشان را خوانده‌ام، بی‌اختیار آن دوران مانند تصاویر پرده‌ی سینما از ذهنم گذشت. زمانی را به یاد آوردم که وقتی آقای دکتر (حسین آقا)، از محل عبور می‌کردند، با ظاهری آراسته و موهای شانه زده با کت و شلوار قهوه‌ای رنگش، با وقار و متانت خاص خود، در بین جوان‌های هم سن و سال محله‌ی ما متمایز بود و ما پسر بچه‌ها شروع به شیطنت می‌کردیم و فریاد می‌زدیم: «آقا معلم گلدی!» و این جمله را بارها تکرار می‌کردیم. عجیب این بود که چنان با خونسردی رفتار و برخورد می‌کرد که ما بچه‌ها خسته می‌شدیم و آن قدر این رفتار موقرانه و حکیمانه را ادامه داد تا ما بچه‌های ۹ - ۱۰ ساله‌ی آن زمان، خجالت کشیدیم و با دیده‌ی احترام و توأم با خجالت‌زدگی سلام می‌دادیم. ولی مشخصاً وقتی پا به دوران جوانی گذاشتم، تازه فهمیدم که در آن دوران، رژیم ستم شاهی و ساواک چقدر در تخریب شخصیتی ایشان تلاش‌های بیهوده‌ای می‌کرد که هیچ‌کدام کارساز نشد و نخواهد شد. بله استاد دکتر محمدزاده صدیق همان حسین آقا، جوانی منظم، صبور و مصمم زمان بچه‌گی ماست.

اکنون دکتر حسین محمدزاده صدیق افتخار ملت آذربایجان و افتخار محله‌ی اسماعیل بقال کوی سرخاب تبریز است. همیشه سرافراز و پاینده باشد.

جعفر نورمحمدزاده

سیری در رساله‌های موسیقایی

استاد بزرگوار، دکتر حسین محمدزاده صدیق را با آثار گرانبهایشان در زمینه‌های زبان‌شناسی، ادبیات و مخصوصاً ادبیات ترکی می‌شناختم تا روزی که کتاب رسالات موسیقی به دستم رسید و بعدها مجموعه مقالات قویوزنوازان را در مجله‌ی مقام موسیقایی مطالعه کردم. شوق و عطش دیدار و تلمذ از محضر استاد در دلم به جوش آمده بود. در نوروز سال ۱۳۸۷ در شبکه‌ی چهار تلویزیون با دیدن برنامه‌ی ایرانی نوروز است، دیگر تاب صبوری از من گرفته شد. در جستجوی دیدار بودم تا پیشانی ارادت بر آستان علم و معرفت آن پیر فرزانه بگذارم. تا این که مدیریت محترم انتشارات ندای شمس - آقای علیخانی - شرایط این دیدار را فراهم کردند.

در همان روز که استاد، علاقه و عشق مرا در خصوص تحقیق، جمع‌آوری و تصحیح نسخ و رسالات موسیقی احساس کردند، با سعه‌ی صدر اجازه دادند تا افتخار گردآوری، تنظیم و ویرایش مجدد آثار ایشان در زمینه‌ی موسیقی را داشته باشم. این کتاب با نام «سیری در رساله‌های موسیقایی» چاپ شد که در واقع مجموعه‌ای از زحمات استاد است که در طی سال‌ها تدریس متون و نسخ خطی رسالات موسیقی در دانشگاه سوره (تهران) تدوین و تألیف کرده‌اند. فصل رسالات عربی موسیقی را از مجموعه‌ی درس‌گفته‌های استاد در کلاس‌های دانشگاه هنر و سوره برگرفتم. به همین دلیل شیوه‌ی نگارش جملات در فصل چهارم - که مربوط به رسالات عربی است - نیز، اندکی با شیوه‌ی نگارش فصول دیگر متفاوت است.

همچنین استاد اجازه دادند تا مجموعه‌ی مقالات ایشان در مجله‌ی مقام موسیقایی را با نام قویوزنوازان دلسوخته‌ی آذربایجان را نیز در کتابی مجزا به زیور طبع آراسته کنم.^۳

با نگاهی به گذشته و یک نگاه گذرا به رسالات کهن موسیقی، می‌توان به این نتیجه رسید که موسیقی کلاسیک ایرانی وارث نظامی است که امکانات فراوانی برای گسترش دارد. لزوم انتشار و معرفی چنین آثاری، از نظر اینجانب که در طی چندین سال، همکاری و ارتباط و مراوداتی با هنرمندان و هنرجویان موسیقی داشتم و دارم، ضروری می‌نماید. زیرا که بعضی، علوم موسیقایی را تنها در نواختن خلاصه می‌کنند و حتی از وجود رسالات و نسخ موسیقایی علماء و دانشمندان در ایران بی‌خبر هستند.

موسیقی شرق (ایران زمین) علی‌رغم اصالت و سابقه‌ی تاریخی، متأسفانه زمان و تاریخ دقیق و روشنی ندارد. لذا امکان معرفی تاریخ موسیقی ایران بعد از اسلام با استناد به اسناد و نسخ مستند به صورت شایسته‌ای برای اساتید و محققین فرض است. لیکن کتاب «سیری در رسالات موسیقی»، گنج شایگانی است که سال‌هاست در ادبیات ایران و متون هنری جایش خالی مانده است. از این رو درسی نیز در دانشگاه‌های هنر به همین موضوع اختصاص دارد.

آشنایی با رسالات موسیقی در دوره‌های کارشناسی رشته‌ی موسیقی در دانشکده‌های هنر سراسر کشور درسی چهار واحدی است که در دو نیمسال تدریس می‌شود. در دو واحد نخست، دانشجویان با عناوین و محتوای رسالات آن‌ها آشنا می‌شوند و در دو واحد بعدی، متون برگزیده‌ی رساله‌ها را می‌خوانند.

^۳ محمدزاده صدیق، حسین. قویوزنوازان دلسوخته‌ی آذربایجان، به اهتمام ناصر بهنژاد، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۸، چاپ دوم.

استاد برای تدریس این درس، دو کتاب تألیف کرده‌اند که کتاب «سیری در رساله‌های موسیقایی» برای تدریس دو واحد نخست است و ان شاء الله جلد دوم آن نیز که حاوی برگزیده‌ی متون رسالات و شرح و بسط آنهاست به زودی انتشار خواهد یافت.

روش استاد در تدریس این درس آن گونه که از دانشجویانشان شنیده‌ام به گونه‌ای بود که مانند همه‌ی درس‌هایشان، خود زحمت می‌کشیدند و دانشجو را نیز به کشیدن زحمت وادار می‌کردند. معروف است که یکی از دانشجویان در برگ «ارزشیابی از استاد» درباره‌ی ایشان نوشته بود:

«استاد از بس از ما کار کشید، در رنج و گرفتاری افتادیم اما درخواست داریم باز هم ایشان سرِ درس بیایند، کلاس ایشان سراپا شور و حال و زحمت و کار است و اگر ما چیزی یاد گرفتیم، در کلاس ایشان بوده است.»

روش درس استاد به این گونه بود که هر جلسه چند رساله را سر کلاس می‌آوردند و اگر هم رساله به صورت نسخه‌ی خطی بود، هر جلسه چند دانشجو را ملزم می‌کردند که فتوکپی رساله‌ها را از کتابخانه‌ها تهیه کنند و به کلاس بیاورند. در کلاس از ابتدا تا انتها، دانشجویان در تلاش بودند تا موضوع آن جلسه را کاملاً به دانشجو تفهیم کنند.

آموزش این درس را قبل از دکتر صدیق، مرحوم «تقی بینش» بر عهده داشت، ولی او نتوانسته بود متن درسی تهیه کند.

کتاب «سیری در رساله‌های موسیقایی» از پنج فصل تشکیل شده است: فصل اول، صنعت موسیقی است. در این فصل، استاد به معنای لغت موسیقی و سپس بررسی جایگاه موسیقی در جوامع بشری می‌پردازند. موسیقی را صنعت

نامیده‌اند به این خاطر که نه به عنوان یک صنعت بلکه به عنوان یک هنر تعریف کرده‌اند:

«صناعت نیز از آن جهت گفته‌اند که آن را حرفه و صنعت نه، بلکه هنر می‌دانسته‌اند و جزو صناعات یا هنرها می‌شمردند.»

در ادامه، جایگاه موسیقی از منظر علوم و پس از آن دین مورد بررسی قرار گرفته است. و در این مورد اخیر (دین)، موسیقی به چهار نوع تقسیم بندی شده است: الف- متعالی یا عرفانی. ب - مفید. ج- مبتذل. د- بیهوده. شاید بتوان گفت که یکی از بحث‌انگیزترین مسایل پیرامون موسیقی، تعریف آن از نظر حلال یا حرام بودن آن است و قرن‌هاست که کشمکش‌های گوناگون در این زمینه وجود دارد اگرچه که تا حال هنوز این اختلاف نظر وجود دارد لیکن استاد - مانند همیشه- با هنرمندی و تسلط علمی به تشریح و تبیین نظرات گوناگون در این راستا پرداخته‌اند. ایشان پس از ارائه‌ی نظریات مختلف، در رابطه با موسیقی حلال چنین آورده‌اند که:

«برای موسیقی متعالی در جهان اسلام می‌توانیم موسیقی عاشیقی آذربایجان را مثال بیاوریم که در تمام تاریخ شش هزار ساله‌ی آن در ایران، آنی غبار فسق و لهو بر آن ننشست و همه‌ی خادمان این مجموعه، خود را عاشق خدا دانستند و برای نشر فضیلت و تقوا و تبلیغ جهان‌بینی توحیدی، دریایی از متون مکتوب منظوم و منثور و نیز مجموعه‌ای گرانبها از آهنگ‌ها و نغمه‌های بدیع عاشیقی را بیافریدند.»

شاهد مثال این نکته‌های نغز، سخنانی از ائمه‌ی معصومین، ابوحامد غزالی، اخوان الصفا، مولوی، شیخ صدوق، امین الاسلام طبرسی، فیض کاشانی، محمد بن قاسم انباری است.

در فصل دوم، مطالب رسالات موسیقی دسته‌بندی شده است. به لحاظ گستردگی فعالیت‌های موسیقایی از نظر نظری، عملی و ادبی، لازم می‌آید که این مجموعه

دسته‌بندی شوند تا بتوان با دقت بیشتری بر آن نظر کرد و به نتایج روشنی رسید. استاد این مطالب را به سه نوع دانسته‌اند: الف- رسالات نظری فقهی، کلامی و فلسفی. ب- رسالات علمی و فنی. ج- رسالات غنایی و منظومه‌ها. در شرایطی که عقاید و اندیشه‌های متفاوتی در مورد موسیقی نظری توسط دانشمندان، هنرمندان و فقیهان ابراز و به صورت مکتوب به خصوص بعد از اسلام نگاشته شده است این فصل از کتاب حائز اهمیت ویژه‌ای است. این مبحث با معرفی منظومه‌های موسیقایی ادبیات کلاسیک ایران به پایان می‌رسد. در فصل سوم، استاد با مهارت ادیبانه‌ی خود، لغات و کلمات مخصوص نسخ و کتب موسیقی را پس از ترتیب، معنی و از نظر ویژگی‌های دستوری کلمات به کار رفته در نسخ را تحلیل کرده‌اند. در فصل چهارم و پنجم نیز رسالات عربی و فارسی را به نظم آورده‌اند. در هر بخش، پس از معرفی مؤلف کتاب، شرح مختصری از مطالب نیز با تجزیه و تحلیل علمی و مقایسه‌ی تطبیقی آورده شده است. فصل ششم به فهرست اعلام اختصاص دارد. در این بخش نام‌های افرادی که در این کتاب ارزشمند وجود دارند به علاوه‌ی نام کتاب‌ها و مکان‌ها تنظیم شده‌اند.

ناصر بهنژاد

تبریز

بخش دوم
اشعار

باياتى

اينجى لردە، دۆزگۆدۆر،
عومانلاردا، اۆزگۆدۆر.
صداقتە صديق دير،
كاسلانمبيان، گۆزگۆدۆر.

اۆيۇللانان، كرواندېر،
اديب لره، درماندېر.
دكتر حسين صديق،
سارسېلمبيان، سرواندېر.

قارتال قوشو سۆزگۆندۆر،
سمالاردا اۆزگۆندۆر،
استادلاربن استادى،
دكتر حسين دۆزگۆندۆر.

جمشيد شيبانى

دۆزگۆن استادېم

سیر اندیب هر یانی گۆرۆب ائللری،
معرفت بحرینه چاتېب استادېم.
دۆز یولدا چالېشېب، دۆزگۆن یاشایېب،
ائله سانمایین کی یاتېب، استادېم.

شهرتی یاییلېب اوبایا ائله،
اوجالېب گۆیلره قوشولوب یئله،
بیلیک کمزینی باغلایب بئله،
بو فانی دنیانی آتېب، استادېم.

«محمد» تعریف یاز گۆزهل ایرانا،
دشمنه جواب وئر مردی مردانا،
ایندی اعلان ائله بۆتۆن جهانا،
جانېن حق یولوندا ساتېب، استادېم.

محمد سبحانی

۱۳۷۸/۴/۳

سنه مندن سلام اولسون

ایلك مكتب معلميم، بيرينجی كلاس دا منه يازماق، يانماق و ياشامان اؤيره‌دن استاديم،
دكتور حسين محمدزاده صدیق (دؤزگۆن) حضرتلرينه اتحاف:

يازېلسېن قوی كۆنۆل لرده، سنه مندن سلام اولسون،
آل الوان گۆل چيچك لردن وجودون شادكام اولسون.
نئچه ايلدن سؤرا من اولموشام بير ساقی يه محتاج،
اؤزۆمده ساقی تك يوروقون، قلملر الدهه جام اولسون.
گۆتۆر پيمانه‌نی ساقی، دۆلاندېر گل بو مجلسده،
بو دؤزگۆن عالمينده دؤزگۆنه شن احترام اولسون.
منه گۆن تك نماياندېر يادېمدان چيخماسان هرگز،
اؤزۆ فاخرلی تاريخدير، حياتی پردوام اولسون.
مين اۆچ يۆز قېرخ اۆچۆ هيچ وقت يادېمدان قويمارام چيخسېن،
منه درس اؤيره‌ديب استاد شعريمده قيام اولسون.
قوتار بو شعری «آغيارلې» يانان شمعلر گناهسېزدېر،
اۆره‌ك سازلا ديله گلسين چالان سازدا كلام اولسون.

حسين آغيارلی

صدیقین مکتبی

عنوانلار ایچینده، یوللار ایچینده،
استاد اینجه صنعت میدانین سئچیب.
باشقالار تریشیب، اولچوب، بیچینجه،
کسکین قلمیله او ووروپ کئچیب.

خلقین فولکلورون دیلین قورویان،
اوردونون کروائین سرکرده‌سیدیر.
اوندایورولماغین معناسی یوخدور،
سارسلمایان اونون ایراده‌سیدیر.

صدیق بیر تشکیلات، او بیر حزبیدير،
دۆزگۆن بیر مکتب‌دی، او بیر ملت‌دیر.
اؤزۆنده وزیر، مشاور، ده،
صدیق بیر دنیا‌دیر، او بیر دۆلت‌دیر.

عالم فیلسوف‌دیر زمانه‌میزده،
او بیر فرهنگستان، او بیر دانشگاه،
مین لر اؤزۆنه تای طلبه‌سی وار.

اؤ بیر علامه‌دیر هر شئیہ آگاه،

ایندن قورتولماز بیر اؤچؤب قاچان.

اؤ بیر شکارچی دیر مهارت کانی،

سودا قورولوقدا مشکلی آچار.

صدیق تسخیر ائدهر زمان - مکانی.

اؤ سئل لره دؤشؤب، بورانلار سوووب،

درین دریالارین اؤزگؤنچؤسؤدؤر.

طوفانلار گئچیردیب، قار - قیرو گؤرؤب،

آغبرسنباقلارین بیرینجی سیدیر.

وجودو تالاشدیر، سعی دیر، اؤنون،

نه گئجه‌سی واردب نه گؤندؤزؤ وار.

اؤنون هر سلولی حسین صدیقدی،

هر گؤنده ساعت ده اؤنون ایزی وار.

چوخلار دلیک دئشیک آختاران زمان،

صدیق متانتله امکان یارادب.

دؤزگؤن فرصتلی ایجاد ائیله‌یب،

اؤنداکی ناققلار مین‌لرین اودوب.

ملى حق حقوقو مدافعه‌ده،
مطلق آيرې نفر اونا چاتانماز.
هميشه اؤنده‌دير صديق معلم،
هئچ آتلي آتيني اؤنلا چاپانماز.

فصاحت، بلاغت ميدانلار بندا،
بؤيؤك سخن راندي، بؤيؤك خطيب‌دير.
قلمين گؤتورؤب كلاسا گيرسه،
ميشيل سيز، معلم بؤيؤك اديب‌دير.

صديق بير عمان‌در، او بير دريادي،
دريالار ايچينده او بير نهنگ‌دي.
آذربايجان بؤيدا صديق ين آدي،
او شيردي، جنگل‌دي، او بير پلنگ‌دي.

تپه‌دن دېرناغا استعداددېر او،
اؤنون شمي قوي، احساسې درين.
سهل و ممتنع دير صديق مكتبي،
دؤشؤن لر دئير مين لر آفرين.

دقت ائتمه‌لی‌بییک، درس المالبیق،
او مردمی لیگین پهلواندیر.
لیک تقلید ائتمک اونو چتیندیر،
صحنه‌نین یگانه قهرماندیر.

مدنی، علنی شیوه‌سی واردیر،
بیلر هانسی اؤلکه مملکتده‌دیر.
صدیق چوخ پخته‌دیر، کارکشته‌دیر،
بیلر هانسی شه‌هر هانسی کنده‌دیر.

دۆشۆنر نه یئرده اولدوغون ایشین،
هر سۆزۆ هرکسه دئمک دۆز ده‌گیل.
بیلر خطابه‌نین گیریش - چبخبشبن،
یئرینده اولماسا بیر سۆز، سۆز ده‌گیل.

سحر جادو ائده‌ر افسون ائیلیر،
کلمه‌لر، مفهولار اونون دیلینده.
واژه یاربسپندا کلامی کیمی،
تاپار اۆز مکانین صدیق الینده.

او بیر نابغه‌دیر، او بیر حکیم‌دیر،

تاپلماز صدیقه یئر اوزوندہ تایی.
اؤون پیرولری امتی واردپر،
پیغمبرلر ایچره صدیقی ده سای.

آگاهدی مذهبه، دینه، فرهنگه،
یاشایب اسلامی، مسلمانلیغی.
بوتون دوشونجهلر اونا محترم،
باش سایپر هر نهدن او انسانلیغی.

بیلر آداینی، رسملرینی،
صدیق مسجدین ده، میخانهنین ده،
دیلین باشا دوشر دردینی قانار،
صدیق عاقیلین ده دیوانهنین ده.

تزویر ریا ده گیل، بو باجاریقدی،
حیله کلک ده گیل، بو درایتدی.
فرصت طلب لیک یوخ، نکته سنجلیک،
اوشونمک قورخو یوخ، بو شجاعتدی.

هر اویونون تکی پاتکی واردپر،
دویوشمده، غلبه شکست ده اولار.

های کوی ده شعاردا شعورلا گره‌ک،
حرکتده یوروش، نشستده اولار.

صدیق نسیمی دیر، عمر خیام‌دی،
حکیم دیر، فضولی، نباتی کیمی.
اونلاری یاشادیب اثرلرینده،
اینجه مهارتله حیاتی کیمی.

حیات یوللاریندا مبارزه‌ده،
اٹیش وار، یوخوش وار، اولؤم دیریم وار،
آل - وئر دنیاسپدر بیزیم دنیامبز،
اؤردا «نه‌لر، آلهم نه‌لر، وئریم» وار.

اوچروملو یوللاردا یؤل گئدن کیمسه،
فرز اولسون گره‌کدی، چوخ اویاق اولسون،
ایشله‌یه‌نین الی آیاغی باتار،
آنجاق آنلی آچیق اؤزؤ آغ اولسون.

مبارز اؤز سهوی غروری ایله،
زورلویا بهانه وئرمه‌ملیدی.
جانا آلمامالی ته‌لکه‌لری،

تدبیرسبز ایشلری گۆرمه‌ملیدی.

دئمیرم معصوم‌دی، اشتباه‌سپزدی،
سۆزسۆز حرکتین سهوی ده اولار.
یؤل گئدن بو دره‌یر ییخپلار دورار،
اشتباه ائیله‌مز یالنبز اولۇلر.

صدیق بیر لشکردیر تجهیز ات ایله،
او هم فرمانده‌دی، همده سربازدی،
نقشه‌سی، تاکتیکسی، تویو، تانکی وار،
صدیق بیر سرداردپر، ائله جانبازدپر.

سنگری بوشلامپر، رزمی ترک ائتمیر،
رقیبین جنگی وار، بد آهنگی وار،
بن‌بسته یؤل تاپیب دؤگۆن آچماغا،
صدیق‌ین مین فنی، مین ترفندی وار.

صدیق فرصتلی‌دن اؤتۆرمۆر،
هجوم کئچه‌جک یئری گلنده.
محکم‌لندیره‌جک موقعیتی،
روزگار، شرایط مهلت وئرنده.

بیرلحظه مرامین خلقین اونودمور،
اؤون قلمی نین نیشی - نوشو وار.
گوئیده لحظه‌لری، آنلاری دوتور،
اؤون نئچه نئچه سردار قوشو وار.

تغییر، تکامله باوری واردپر،
کرداردا، گفتارادا گوستریب بونو،
دوگم‌لیک، تحجر اوزاقدپر اوندان،
کهنه‌لیک‌لر بنده چکنمز اونو.

اٹلی نین اوغلودور، قهرمانی دپر،
او یاخشی تانیپر زمان مکانی،
هوشو وار، باشی وار، اشتباهی آز،
یئرینده خشله‌ییر هر بیر امکانی.

گونون ایشبغیندا یول ناذهن اولسا،
او گوندوز گیرله‌نیب، گئجه یول سوروب،
تاپلاشپب ساختایا، بورانا، قارا،
یازبن گلمه‌سینه تدارک گوروب.

مشکلات اُونۆنده فېرتانالاردا،
اُونون اۆز اينامى، عقیده‌سى وار،
اۆزۆنه مخصوص دور قور تولوش يولو،
صديقين باخشي، اۆز ايده‌سى وار.

دئيرلر توچالين بير قلّه‌سى وار،
لاكن الليدن چوخ اُونون يولو وار،
بير يول باغلي اولسادا داغچي دايانماز،
داغين او اۆزۆ وار، ساغې سۆلو وار.

او ياخشې يولداشدي، يولداشا سيرداش،
وظيفه داشيار قارارا گلەر،
دۆزگۆن نقشه چكەر، دۆزگۆن يئرييه،
يئرينده لاپ ياخشې سياست بيلر.

اُونو دۆشۆنمه‌دى قېسا فيكرلر،
بيري قۇرخور دئدى بيري خور باخدي،
اۇلار اۇزلرينه هر نه دئديلر،
صديقين چشمه‌سى آخدي گور آخدي.

يۇللاردا غييته، تهمته قالب،

اؤنون خدمتلى سايا گلمه‌ين،
بعضا ياخشى سېنا پيس جواب آلب،
كوردو خدمتلىن گورؤب بيلمه‌ين.

مثل دير چؤخ يئمك قويار بشرى،
معمولى ياشاماق آز يئمك ليكدن،
يئرسيز دانشبقلاز محروم ائيله‌ير،
انسانى يئرینده حق دئمك ليكدن.

صدیق بیر معتقد مؤمن دی منجه،
اؤ بیر دمکرات منطقی انسان،
صدیقین اؤز دینی، اؤز تانرېسی وار،
لذت آپارارسان اؤنا اینانسان.

صدیق معتدل دی یاشایېشېندا،
بیلر جامعه ده خط قرمز وار،
اؤ، اؤزؤ ایراقدېر افراط تفریطدن،
بیلر سرعت گير وار بیلر ترمز وار.

آتمېش يئتميش نه‌دير آي فوجا قارتال،
يؤزلرى وور باشا صدیق معلم!

افزوده‌ها

۲۴۲ ۶۵۶۳

عُمرۆن اوزون اولسون بهره‌لی اولسون،
مین یاشا، مین یاشا صدیق معلم!

حسین شهرک (میرزا)

ياز صديق

دکتر صدیق ساغدی هنوز قالېږې،
او تېریزه هله اېشېق سالېږې.
کتاب اوسته گینه کتاب قالېږې،
او باسواد بیر کیشیدیر، بیر عارف،
يازېر شهره دایرةالمعارف.

دئدیم اونا: «استاد اوزووو یورما،
چوخ ایشله‌یب جانبوا صدمه وورما.»
دئدی: «بابا قوی گئت، بئله چېغېرما!
بو فکری سن اوزون منه وئریسن،
ایندی گلیب منی حذر ائلیریسن؟»

کمک ائله بو ایشیمی قوتارېم،
بو بارلې مزرعه‌نی من سووارېم.
بو یولدا اول منیم کومه‌گیم یارېم،
ائيله‌مهن کمک بو قارداشېوا،
گناهېنی سالام من اوز باشېوا.»

دئدیم کی: «یا ز دورما سنه عشق اولا،
عرفان شرابیله پیاله ن دولا،
نییه گره ک سنین کیمی گول سولا.
اللی ایلیک دوسلوغوموز وار اولسون،
کتابلارین گول اولسون گلزار اولسون.

دائرة المعارفی یاز صدیق،
ای کتابا عاشق! کتاب باز صدیق!
قاز بلمامیش خزینهنی قاز صدیق،
بیر گون گوروم نرون عالم تاب اولسون،
دایره المعارفین چاپ اولسون.

سنین عمرؤن گوروم استاد یوز اولسون،
قوی بودا بیر مثل اولسون سوز اولسون،
هر تبریزلی «دوزگون» کیمی دوز اولسون.
صداقتین نثار اتسین تبریزه،
گول چیچک دسته سیله گل سین بیزه.

دیریلیگینده من قدرینی بیلدیم،
زمانه نین توزون اوزوندن سیلدیم،
گوی گوزونه باخدیم ستویندیم گولدوم.

سنه بخش ائدهرم هر نه وارېمې،
الیمدن وئرمه‌رم سن تک یاربمې.

بیر آدېن دۆزگۆندۆر بیرى صدیقدير،
بۆتۆن تبریزلیلر سنه رفیقدير،
«ارکین» سنه رفیقدن ده شفیقدير.
سنین بیرجه اشاره‌نله قاچارام،
قایپلاری قباغبوا آچارام.»

محمد باقر باقری (ارکین)

اونوتما سنی

تعریف‌الر

پروفیسور دکتر حسین محمدزاده صدیق جناب‌لاری نین «اونوتما منی» هارایپنا بیر سس.

ای ائلین آرزوسو، دیله‌گی، سۆزۆ!
ای یاتان خلقیمین، او آییق گۆزۆ!
ای شن مجلسلرین، دادی، هم دوزو،
ای گۆزهل انسانیم، اونوتما سنی!

ای بهارین - یازین گۆلۆ، بۆلبۆلۆ،
فعله‌نین کندلی نین بوغدا، سنبۆلۆ،
ای تمام یۆللاری انقلاب یۆلۆ،
ایگید قهرمانیم، اونوتما سنی!

ای وطن اوغروندا چالبشان اوغول،
ای اوره‌کدن یانا، آلبشان اوغول،
ای وقارلی آتا، عالی شأن اوغول،
عزیز مهربانیم، اونوتما سنی!

ای ائلین شوکتین اوجالدان استاد،

ای اوزون بو یولدا قوجالدان استاد،
فایدالانان، آن دان – ماجالدان استاد،
خوجام، قوجامانیم، اونوتمام سنی!

ای اومودسوزلاری وجده یئتیرهن،
ای «دۇزگون» دانشان دۇز یولا گیرهن،
ای «آسلان» داغدان شهره گتیرهن،
ای دیلیم، دیلمانیم، اونوتمام سنی!

عبدالعلی مجازی

تۆرک ادبیاتی سرداری،
دوکتور حسین دۆزگۆن معلمه اتحاف

سربازی سنگرده هویلايان نامرد،
ایندی گلیب سنی هویلابیر، سردار!
بو حقیقتی بیلیمیر لاکن او غافل،
سنین یۆز مینلرجه فدائینده وار.

سنین علمین دریا، بیلگیین چۆخدور،
سنین کیمی بوردا بیلجی یۆخدور،
سۆزلرین دشمنین گۆزۆنه اۆخدور،
سنین بدخواهیندن اۆلموشام بیزار.

«قارا مجموعه»نی چکه‌رک اۆزه،
یالتاقلاری بیر- بیر گتیردین دیزه،
«ائلجان» دئییر: «ناکس چپخسادا دۆزه»
وئرمه بها اۆنون هایینا سردار.

جعفر اسماعیل زاده خرقانی(ائلجان)

اتحاف اولور عزیز استادېم پروفسور صدیق جنابلارېنا

تۆکنمه‌ین دیلک،
سؤلمايان آرزو،
داغلار تیتره‌سه‌ده، سن تیترمه‌دین
تپیگینله دؤیدؤن -
داغ دره‌لری.
اؤ چتین یوللارېن،
داشلې یوللارېن،
نه چالې باغلادی -
نه چاقېقر تیکان.
آلچاقېن سویوندان دیله وورمايېب،
اٹله‌دین زیروه‌ده، اوجادا مکان.
قلمی سؤزدؤرؤب بارماقېن ایچره،
باغلادېن یاراسېن.
بیر - بیر اٹلیمین.
آلب اؤلؤگؤمؤ وئردین اؤزؤمه،
سؤزؤ وار دئمیه،
ایندی دیلیمین.
استادېم!

قانونوم،
آی عدالتیم!
چېرینیر اوجومدا آنجاق اوره گیم.
اوره کلر سنین له توکنمه یه جک،
یولار جا
یوللارا ایزین سپیلیر.
توکنمه یین دیلک،
سولمویان آرزو،
داغلار تیتره سه ده سن تیترمه دین.

شریفه جعفری (دنیز)
زنگان

مرد میدان

عهد انکار شراب است و به جان زخمی عمیق،
دم به دم حکم قتال و بس شقیقه بین خریق.
حالت پیری، گرفته، شادی از اهل شباب،
نی بساط باده و چنگ و رفیقان شفیق.
چهره‌ها افسرده و زرد و خموده، ای عجب!
مفتیان اما به این دوران همه شاد و رفیق.
من ولی جستم ز دست جور و تاراج زمان،
یافتم پیری گرامی، سینه سینا، دل صدیق.
چون صبا شاباش نو بر دشت معنی باشد و-
هم به دل دارد فراوان حکمتِ عهدِ عتیق.
غرفه‌ای دارد به سان روضه‌ی دارالامان،
چون منی آنجا ندارد هولِ قِطَاعِ الطریق.
چشمه‌ای جوشان مثال کوثر موعود حق،
من در آن جوشش بدیدم هفت دریا را غریق.
این طرف انبان الماس و زر و سیم از کلام،
وان طرف عود و عبیر و عبهر و مشک و عقیق،
من که میخانه ندیدم در تمام عمر خود،
باده‌ی صافی بخوردم من در آنجا، بی بریق.

خارق العادات باشد پیر برنا طبع ما،
در پس مهر و عطوفت، دیده‌ای دارد دقیق.
ای عجب شولای شعله، روی دوش آبشار،
تاج برفی بر سر و در سینه‌اش دارد عریق.
من از آن بحر پر از مرجان، سبک‌جان گشته‌ام،
پس چرا دیگر نخواهم غوص در بحر عمیق؟!
من یکی گنگ زبان الکن بیاشم لیک او،
مرد میدان فصاحت باشد و دکتر صدیق.

شهرام شاهرخ‌نیا

گلشن راز

اخیراً استاد، بر کتاب گلشن‌راز اثر شیخ محمود شبستری، مقدمه‌ای نگاشته و آن را تدوین و تصحیح کرده‌اند که به همراه نمایه‌های کافی در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته است. از جمله‌ی نوآوری‌های ایشان، افزودن ۹۷ بیت از کتاب «عشق‌نامه»ی شیخ شهاب‌الدین اهری است که معتقدند بر اساس شواهدی، شیخ محمود در هنگام سرودن گلشن‌راز به کتاب شیخ شهاب‌الدین اهری نیز نظر داشته است.

حقیر، در این ایام در خدمت استاد بوم و شور و شوق صادقانه‌ی استاد و همصحبتی با شیخ محمود شبستری، گل‌های عشق و امید را در دل شکوفا می‌کرد. لذا قطعه شعری سرودم و به درگاه استاد تقدیم کردم.

تو غریبانه بر این خاک ز افلاک رسیدی،
نور ذاتی ز عدم آمدی و پاک رسیدی.
نه برای دل این خلق گرفتار اضافات،
که به دلجویی هر پیرهن چاک رسیدی.
چه غریبی تو در این عالم خاکی و ندانند،
آشنای دو جهانی که در این خاک رسیدی.
عقل اول رشحاتی به عناصر زد و پاشید،
که چنان موج تو از عالم ادراک رسیدی.
سهمگین موجی و از چشمه‌ی اسماء و صفاتی،
کاین چنین قاهر و توفنده و بی‌باک رسیدی.
خلق عالم همه پا در گل أعراض نشانند،
گرد کثرت ز تو دور است که چالاک رسیدی.

افزوده‌ها

۲۵۴

سیدا! عقل تو را پای به خاشاک خطا شد،
بال بگشا اگر این بار به خاشاک رسیدی.

سید احسان شکرخدایی

در کانال تلگرام کارنیل هر روز انگیزه خود را شارژ کنید 😊

<https://telegram.me/karnil>

